

LUND UNIVERSITY

ETN:LUF : Folklivsarkivet i Lund 100 år

Hagström, Charlotte; Sjöholm, Carina; Sjögård, Göran

2013

Link to publication

Citation for published version (APA):
Hagström, C., Sjöholm, C., & Sjögård, G. (Red.) (2013). *ETN:LUF : Folklivsarkivet i Lund 100 år*. (ETN: etnologisk skriftserie; Vol. 8). Lunds universitet, Institutionen för kulturvetenskaper, Etnologiska avdelningen.

Total number of authors:
3

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ETN, 2013:8, LUF, ETNOLOGISK SKRIFTSERIE
Etnologiska avdelningen, Institutionen för
kulturvetenskaper, Lunds Universitet
Charlotte Hagström, Göran Sjögård, Carina Sjöholm (red.),
Mia Krokstäde (layout)
Brödtext satt med Garamond
ISSN 1653-1361

Innehåll:

”Folklivsarkivet 100 år”
Charlotte Hagström, Göran Sjögård & Carina Sjöholm 4

”Fotografens blick och betraktarens syn”
Karin Gustavsson 7

”Fotografiet i vetenskapen”
Susanne Ewert 21

”Arkivlådan. Konsten att bygga en analog sökmotor”
Orvar Löfgren 30

”Att utforska gränsland. Om TV-serien Folkliv”
Robert Willim 39

”Mindre tillförlitligt”
Lynn Åkesson 44

”Hallå!”
Susanne Wollinger 50

”Tid och liv i en handskriven visbok”
Patrik Sandgren 54

”Återbruksetnografi. Om att återvända till arkiverade intervjutranskriptioner”
Magnus Wikdahl 65

”Frågelistor och filmstjärnebilder”
Carina Sjöholm 75

”På två hjul i Folklivsarkivet. Cyklar och cyklister förr och nu”
Charlotte Hagström 85

”Landskronalöparen och brådskans århundrade”
Fredrik Nilsson 93

”Trädgårdens arbete och redskap. Klassisk etnologi i nya sammanhang”
Katarina Saltzman & Carina Sjöholm 101

”Vem kan man egentligen lita på? Lasagne, förtroende och hästkött”
Anna Burstedt 110

”Kartläggning av ett annorlunda flaggbruk”
Markus Idvall 118

”Maten i Folklivsarkivet”
Håkan Jönsson 130

”Bortom orden”
Jonas Frykman 139

”Nils Månsson Mandelgren 200 år”
Charlotte Hagström & Göran Sjögård 149

”Folklivsarkivets flytt till Arkivcentrum Syd”
Göran Sjögård 153

Folklivsarkivet 100 år

Charlotte Hagström, Göran Sjögård, Carina Sjöholm

Lunds universitetets Folklivsarkiv, LUF, fyller år 2013 hundra år. Detta ville vi, förutom genom en jubileumskonferens, uppmärksamma med en publikation. Vi valde att samlas kring ytterligare ett nummer av tidskriften ETN. När första numret gavs ut 2005 beslutades det att det skulle vara en tidskrift som är gratis. I begränsad upplaga finns den upptryckt men den finns också för gratis nerladdning. En annan grundtanke är att formen ska vara populärvetenskaplig.

I detta nummer medverkar 17 kolleger som alla på olika sätt arbetat med Folklivsarkivet och dess material. Deras erfarenheter skiljer sig åt liksom deras användning och förhållande till materialet: Vissa har främst erfarenhet av att arbeta med redan insamlat material medan andra bidragit till skapandet av nytt i form av intervjuer, fotografier och frågelistor. Mängden artiklar och de varierande anslagen ska ses som ett tecken på den viktiga roll Folklivsarkivet spelat för många lundaetnologer.

Folklivsarkivet var under 74 år inrymt i Villa Holma på Finngatan 8 i Lund. Minnena och erfarenheterna av att ha arbetat i just det huset, med olika kolleger genom åren och med det mångsidiga material som dolt sig i hyllor i det vindlande huset, avspeglas i artiklarna och bildmaterialet.

Sedan vårvintern 2012 finns Folklivsarkivet på Arkivcentrum Syd beläget i Lunds sydöstra del, mitt i ett industriområde, tillsammans med de viktiga regionala arkivmyndigheterna. Flytten och de organisatoriska förändringar som gjort Folklivsarkivet till en självständig verksamhet inom den humanistiska fakulteten vid Lunds universitet kan kallas ett paradigmskifte på flera sätt, vilket tidskriftens sista artikel handlar om. Genomgående vittnar artiklarna om förändring av många slag under de hundra år Folklivsarkivet funnits och varit en aktiv insamlande institution. Informationstekniken gör idag arkivmaterial tillgängligt på ett helt annat sätt. I en del fall underlättar det dessutom själva insamlingen. Det har lett till nya och annorlunda sätt att samla in, sortera och kategorisera, vilket innebär nya möjligheter både vad det gäller undervisning och forskning.

Några artiklar exemplifierar vilken typ av uppgifter som finns i Folklivsarkivets samlingar. Vissa handlar om att dokumentation säger något utöver det dokumenterade materialet, till exempel om den tidsanda som var rådande då materialet samlades in och vilka frågeställningar som ansågs viktiga för olika student- och forskargenerationer. Den muntliga traditionens användbarhet i forskningen följer flertalet författare som en röd tråd. Artiklar om hur arkivet och dess material kommit till användning i äldre tid varvas med hur det samlas in idag. Utifrån flera exempel visas också hur äldre, redan insamlat material kan återanvändas på olika sätt.

Folklivsarkivet i Lund skiljer sig från landets övriga folkminnesarkiv genom att det under lång tid har haft en tydlig koppling till undervisning och forskning. En viktig del är de intervjuarbeten som har utförts av olika studentgenerationer i samband med undervisning och fältarbeten. Därför har vi varit måna om att ha med undervisningsperspektivet. Flera författare skriver om hur arkivmaterialet, företrädesvis frågelistsvar, kan tolkas och hur det har använts i den egna forskningen. Artiklarna berättar om flera sätt och erfarenheter av att levandegöra arkivmaterialet.

Folklivsarkivet beläget i Villa Holma var ett litet, intimt arkiv. Det var ett vackert hus med mycket charm men också väldigt slitet. De nya lokalerna på Arkivcentrum Syd är annorlunda. Ord som charmigt och intimt är det sannolikt få som skulle använda för att beskriva miljön men den är betydligt mer ändamålsenlig och funktionell. Här förvaras arkivhandlingarna i rätt temperatur och luftfuktighet, hyllsektionerna i magasinen är elektriska och flyttas med en enkel knapptryckning istället för med muskelkraft och det finns gott om utrymmen i de öppna läsesalarna. En gemensam reception för samtliga arkiv som finns i centrat innebär att servicen ökar och handikappanpassade utrymmen gör att tillgängligheten blir bättre för alla.

Arkivcentrum Syd är planerat för att fungera som mötesplats för kulturhistoriskt intresserade vilket bland annat manifesteras med den stora hörsalen där offentliga föredrag anordnas. Sammantaget skapar de nya lokalerna, liksom det faktum att Folklivsarkivet nu ingår i en stor miljö tillsammans med flera andra arkiv, nya och spännande möjligheter. Mycket kommer att hända men exakt vilka insamlings- och dokumentationsarbeten, vilka forskningsprojekt och vilka samarbeten inom och utom universitetsvärlden som Folklivsarkivet ska ägna sig åt de kommande hundra åren återstår att se. Förhoppningsvis kan Folklivsarkivet stärkas som resurs för flera olika verksamheter inom universitetet.

NOT. ETN finns för nedladdning på http://www.kultur.lu.se/institutionen/publikationer/skriftserier/etn

Fotografens blick och betraktarens syn

Karin Gustavsson

Fotografen riktar kameran mot ett utvalt motiv, tittar genom sökaren och trycker på avtryckaren. En fotografisk bild har blivit till genom att en person med kamera har bestämt ett motiv. Men betraktarens referensramar styr lika mycket som fotografens intentioner vad bilden föreställer. Motivet finns lika mycket i betraktarens öga som i fotografens intentioner.

Den här artikeln behandlar de olika kunskapsinnehåll som kan finnas i fotografiska bilder, med utgångspunkt från några exempel i Folklivsarkivets samlingar. Bilderna är hämtade från 1920- och 1930-talet, då ett intensivt dokumenterande av det förmodat försvinnande allmogesamhället pågick vid flera institutioner landet runt, med Nordiska museet som den största, och Folklivsarkivet som en aktör med avsevärd dignitet. Folklivsarkivet lät dels studenter i folklivsforskning, dels anställda amanuenser ge sig ut på landsbygden för att utföra dokumentationer av äldre bebyggelse som ett led i uppbyggandet av en kunskapsbank om skånsk byggnadskultur. Dokumentationerna omfattade fotografering, upprättande av ritningar samt beskrivningar av varierande detaljeringsgrad.

Resultatet av byggnadsdokumentationerna ordnades i arkivakter och finns nu sökbart efter dels topografiska, dels ämnesmässiga principer. Fotografierna från fältarbetena

visar hus, gårdar och byar. Men många gånger har också människor hamnat på bilder där fotografens avsikt var att en byggnad skulle utgöra motivet. Ofta är det de boende i de hus som fältarbetarna har ägnat sig åt, ibland fältarbetarna själva. Människor omger sig med ting och på bilderna syns också föremål som tillhör antingen gårdens folk, eller fältarbetarna, som inte heller var avsedda att vara det egentliga motivet.

Den obemärkta mjölkkannan

En bild från 1928 visar en av Folklivsarkivets fältarbetare i färd med att mäta upp den fyrlängade korsvirkesgården Skepparp nr 6 i Ravlunda. Bilden härrör från arbeten som utfördes av Gotthard Gustafsson och Harald Olsson, men vem av dem det är som syns på bilden finns inte angivet. Mannen står till synes djupt försjunken i sitt arbete. Men han är inte ensam på bilden. Bakom honom står en kvinna och tittar på. Centralt i bilden är en mjölkkanna. När jag betraktar bilden år 2013 fastnar min blick på de båda personerna och mjölkkannan, men varken mannen och kvinnan eller mjölkkannan är motivet som fotografen ville fånga. Den beskrivande texten under fotografiet är mycket kort: *Stugulängans gårdsvägg*. Fotografen vill upplysa mig som betraktare om vad som har avsetts vara motivet; boningshusets vägg mot gårds-planen. Namnen på personerna på bild finns inte angivet, varken fältarbetarens eller kvinnans. Det finns ytterligare några bilder från denna gård som visar andra fasader, också med sådana korta fraser som beskriver motivet. Till dokumentationen hör en planritning upprättad av Gustafsson som visar rumsindelning i alla byggnader i den fyrlängade gården, benämningar på de olika rummen, ytterväggarnas konstruktion, golvmaterial (plank eller stensatt/tegel), gårdsplanens stensättning etc.

Inför säsongens undersökningar, i februari 1928, hade Gustafsson skrivit till föreståndaren för Folklivsarkivet Carl Wilhelm von Sydow och då beskrivit sina syften med de kommande undersökningarna i Albo härad. Det var att: ”… söka fastställa utbred-

Folklivsarkivets utsände arbetar med dokumentation av gården i Skepparp 1928.

ningen inom häradet av de olika byggnadssätten – korsvirke med och utan syll och de olika variationerna av skiftesverket.” Formuleringarna är typiska och återkommande i argumenten för behovet av att undersöka byggnadskultur på olika håll. Det är byggnadstyper, byggnadsmaterial och byggnadstekniker och territoriell utbredning och variation av dessa som är det centrala, och detta var både ett medel och ett mål i undersökningarna. En kortfattad beskrivning (10 rader) upprättad i samband

med fältarbetet berättar att gården Skepparp 6 är en arrendegård under Christinehof och att den flyttades i samband med skiftet, vidare berättas om de olika längornas byggnadsmaterial och byggnadsteknik.

Dokumentationerna av allmogesamhället syftade till att nå bakåt i tiden, att finna belägg för förhållanden i det förgångna och att hitta tillbaka till det förmodat äkta, ursprungliga och autentiska. Gustafsson och Olsson tittade bakom samtidens skikt för att kunna fastställa hur denna gård hade tett sig i ett äldre tillstånd. Därför lämnades det som inte var av intresse år 1928 åt sidan i beskrivningar och ritningar, men eftersom fotografen inte kan välja bort sentida inslag på det sätt som en tecknare kan vid avbildande, finns det mycket i bilderna som berättar om hur tillvaron såg ut där just när fotografiet togs.

En av de centrala sysslorna på en gård i Skåne var mjölkhantering. Den mjölkkanna som står på gårdsplanen är av bleckplåt, av den typ som i många decennier stod på mjölkbord invid vägkanter Sverige runt, i väntan på transport till det lokala mejeriet. Det finns sådana med på många bilder både i Folklivsarkivets samlingar och i den stora mängd bilder av samma karaktär som finns i Nordiska museets arkiv. Mjölkkannorna, i olika storlekar, var ett vardagligt inslag i de dåtida hushållen, alltid under cirkulation, mellan mejeriet och mjölproducenterna. Mjölkkannorna började användas vid mejerinäringens framväxt och mjölkhanteringens professionalisering och stegvisa industrialisering. Även om delar av gårdens mjölkproduktion kanske behölls hemma för eget bruk forslades större delen av mjölken till mejeriet. Självhushållningen med egen förädling till grädde, smör och ost hade upphört. Men i de beskrivningar över allmogens byggnader som fältarbetare som Gotthard Gustafsson upprättade nämns aldrig var eller hur mjölkhanteringen skedde, eller hade skett i det förflutna. Bilder kan då bli källor till det som dokumentatörerna fann obehövligt att beskriva,

eller helt enkelt inte såg därför att deras blickar var riktade mot helt andra fenomen. 2013 års betraktare av bilden ser genast mjölkkannan, därför att den nu är ett exotiskt och märkligt föremål som har något att berätta om det som är förflutet. 1928 års betraktare noterade den inte, eftersom den då var ett trivialt och mycket vardagligt föremål som inte gav upphov till någon reflektion eller förklaring.

Lurblåsarna

Sommaren 1928 bedrevs fältarbeten på flera olika håll i Skåne. Albert Nilsson (senare Eskeröd) arbetade i Frosta härad i mellersta Skåne. Hans uppdrag var att för Folklivsarkivets räkning dokumentera vad han själv benämnde som dels ”andlig”, dels ”materiell” kultur. I brev till Carl Wilhelm von Sydow berättade Nilsson om hur arbetet fortskred. Breven från den 24-årige Nilsson till docenten och föreståndaren för arkivet innehåller redogörelser för utfört och kommande arbete, hållna i en korrekt ton. Nilsson mätte upp gårdar och upprättade ritningar, och han sökte upp sagespersoner som kunde berätta om äldre tiders seder, bruk och traditioner. Den 14 juli 1928 skrev Nilsson om hur han både gjort gårdsuppmätningar och ”tagit reda på det gamla byalaget” i ett antal socknar, bland annat Lyby. I sökandet efter seder och bruk och former för byorganisationen i det förflutna möttes den andliga och den materiella kulturen. Det som efterfrågades var sådant som tidpunkt för årlig stämma då åldermannen byttes, förekomsten av fester vid detta tillfälle, vad som åts och dracks, återkommande uppgifter för byalaget som t.ex. att fördela ansvaret för stängsling och väghållning. Dessutom fästes stor vikt vid de föremål som på något sätt var knutna till byorganisationen, och då inte minst lurar och horn som i gången tid hade använts för att sammankalla männen i byn till möten och stämmor. Lurarna fotograferades, mättes, ritades av och beskrevs som om de vore arkeologiskt funna föremål. Däremot tycks inget intresse ha fästs vid hur de lät. Varken beskrivningar av ljudet eller inspelningar finns i Folklivsarkivets samlingar.

Byalur från Söderto by i Lyby socken, Frosta härad. 1928. Fotograf: Albert Nilsson

När lurarna och hornen har fotograferats har det varit i påtagligt arrangerade bilder där en person står och demonstrerar lurblåsning, eller uppställda utomhus på bord, stolar eller trappor. Bilden med mannen som elegant håller luren med bara en hand kommer från Söderto by i Lyby socken. Den är skarp och rätt exponerad, men fotografen har inte haft full uppmärksamhet på hur motivet har komponerats, eftersom hela luren inte syns på bilden. Bilden av en lurblåsare som sammankallar byalaget framstår närmast som en visuell konvention, skapad av utforskarna av det förmodat försvinnande allmogesamhället. Motivet finns i mängder i både Folklivsarkivets och Nordiska museets samlingar och antalet bilder överstiger sannolikt med råge det antal tillfällen på 1920-talet då det verkligen blåstes i en lur eller ett horn i en skånsk by när ingen folklivsforskare med kamera var i närheten.

Den andra bilden visar en lur som placerats ovanpå en så kallad byalåda, där byns viktiga papper – skifteskartor, protokoll från skiftesförhandlingar, bystämmor o.s.v. – förvarades. Lådan står i sin tur på en pinnstol. Både sådana lådor och dess innehåll

Byalåda och byalur från Lyby kyrkby i Frosta härad. 1928. Fotograf: Albert Nilsson

var liksom lurarna eftersökta dokumentationsobjekt. Även lådorna beskrevs i detalj och fotograferades, och var attraktiva att förvärva för museer, som materiella vittnesmål om ett socialt system i det förflutna och symboler för en livsform som upphört. Pinnstolen däremot nämns inte i beskrivningen. Den var sannolikt en produkt från en småländsk snickerifabrik och liksom mjölkkannan noterades den knappast av fältarbetarna.

Bland fotografierna från Nilssons fältarbete sommaren 1928 dolde sig ett som aldrig kopierats. Nu har negativet skannats och bilden gjorts betraktningsbart med digital teknik. Vi ser en ung man med studentmössa som blåser i en lur. Bilden är suddig och det är svårt att urskilja anletsdragen hos den avbildade. Han bär kläder praktiska för fältarbete, med korta byxor nedstoppade i långa strumpor. Inga byxben som kan fastna i cykelkedjan under dokumentationsfärderna! Till skillnad från ortsbon på den andra bilden, som bär träskor, har fältarbetaren lågskor.

Vem är det då på bilden? Av de brev som Albert Nilsson skrev till von Sydow sommaren 1928 framgår att han då hade hjälp av minst två andra personer vid arbetet i Frosta, dels Bonde Nilsson som studerade folklivsforskning, dels sin yngre bror (som han dock inte namnger). Albert Nilsson var ansvarig för undersökningarna och hade då hand om kameran, det dyraste hjälpmedlet i arbetet. Eftersom personen på bilden bär en kameraväska leder det tanken till att det är han själv som syns på bilden. Varför är

Folklivsarkivets fältarbetare provar att greppa en byalur i Frosta härad .1928.

bilden suddig? Har den som höll i kameran fångat en scen som i själva verket var otillåten, där mannen på bilden spexar med föremålet för sina studier, och där fotograferandet gick alltför snabbt? Eller har fotografen varit dubbelvikt av skratt inför det komiska i situationen? Bilden skulle också kunna vara tagen med självutlösare, så att fotograf och motiv är samma person, men mot det talar just suddigheten. Om kameran placeras på ett stadigt underlag när självutlösaren aktiveras borde den inte bli suddig.

Föremål som av konvention tillhör en viss kontext men som plötsligt hamnar i en annan ”fel” kontext, får en annan mening. Föremålet, en byalur, som är i centrum i dessa bilder har olika meningsinnehåll för de båda personer vi ser på bild. För den äldre mannen är det något som härrör från hans egen vardagsmiljö, ett föremål som har sin mening genom att han vet något om dess upphov och tidigare ägare. Kontexten framstår som den rätta när luren hanteras av den äldre mannen, även om bilden är uppenbart arrangerad, mannen blåser i luren för att fotografen vill ha en sådan bild. För en student med uppgift att dokumentera allmogesamhället är föremålets historia och lokala förankring okänd och lurens symbolvärden, vad den represente-

rar, dominerar. När luren hanteras av den unge mannen med studentmössa befinner sig luren i en ny, ”fel” kontext, och får då en annan mening, där komiken är slående.

Varför och hur bilden har tagits lär vi inte få veta om det inte påträffas samtida berättelser om den. Men just detta foto är en illustrativ kontrast mot de formella breven som Nilsson skrev till von Sydow. Där var tonen korrekt och rapporterande. Detta enda fotografi berättar, trots att det är oskarpt och vi saknar information om det, något om fältarbetssituationen som inte går att utläsa i andra källor. Trots det mycket allvarliga syftet med dokumentationerna, som stöttades ekonomiskt av både statsmakterna och enskilda gynnare med stora summor pengar, var det tillåtet och möjligt att ha roligt, arbetet drevs framåt lika mycket av lust och glädje som av pliktkänsla. Föremålet får en funktion som framkallare av skratt, eftersom det har förflyttats från den kontext som den rådande visuella konventionen föreskriver – i händerna på en helst åldrig landsbygdsbo, till en ny – hos fältarbetaren med studentmössa.

Studenten som klev ut genom ett fönster

Humor är en färskvara. Ibland är det svårt att utläsa i skriven text vad som är skämt och vad som är allvar. Bilder kan däremot, nära 100 år senare, förmedla ett budskap om oförfalskad glädje, och i de bildsamlingar som har blivit resultatet av utforskandet döljer sig ibland bilder som är dokument över en fältarbetssituation som inrymde mycket skratt och humor, trots det seriösa uppdraget. Tillgången till kamera skapar förutsättning för en kategori skämt som inte finns som verbala, som bara kan vara visuella. Vad gör egentligen studenten som är på väg att hoppa ut genom ett fönster? Han skojar med fotografen, men han skojar också med de betraktare som långt senare skulle komma att skärskåda de dokumentationer som han var med om att upprätta. Och genom sin hjärtligt glada uppsyn och oortodoxa kroppsposition skojar han egentligen med hela projektet att dokumentera allmogekulturen. Mannens kropp är placerad i fel kontext, i ett fönster. Hade han suttit på trappan till gården och skrattat, eller kanske stått och arbetat med sina anteckningar så som mannen på bilden från Skepparpsgården, hade sammanhanget framstått som korrekt och bilden hade inte upplevts som skämtsam.

En utforskare av allmogesamhället som undersöker en övergiven bostadslänga. En bild från det fördolda som nu blivit synlig tack vare den digitala tekniken.

Att mannen på bilden här vågade sig på att ta ut svängarna på det sätt som bilden visar kan ha att göra med att det bostadshus som han arbetade med att dokumentera var obebott och inte längre var någons hem. Det fanns inga boende att visa respekt för. Gården uppges ha varit uppförd omkring 1815, efter utflyttning i samband med skiftet. Den här gården var idealisk som dokumentationsobjekt eftersom den inte hade förändrats i något större utsträckning sedan den byggdes. Här kunde mycket kunskap om det förgångna hämtas utan att tillägg från senare tider skymde sikten.

Bilden är tagen 1932 på Österlen, i Gårdlösa by i Smedstorp, Ingelstads härad. Ansvarig för dokumentationerna här var Ernst Frostin, men om det är han som syns på

bilden eller om det är någon medarbetare finns inte angivet i dokumentationsmaterialet. Liksom bilden med fältarbetaren som blåser i en lur har denna bild blivit synlig först nyligen när negativet, som aldrig har kopierats till en pappersbild, har skannats.

Flickan i studentmössa

De bilder som kommenterats tidigare i denna artikel har visat män som mäter, blåser i en lur och hoppar genom ett fönster. Bilder med kvinnor i en fältarbetssituation lyser med sin frånvaro i samlingarna. Den massiva manliga dominansen bland fältarbetare framför och bakom kameran representerar också en form av kunskapsinnehåll – det berättar att dokumentationen av allmogesamhällets bebyggelse var en strikt manlig angelägenhet. Insikten om att detta var projekt där kvinnor inte involverades leder förstås vidare till diskussioner om vad det betydde för vilka frågor som ställdes till materialet och vilka tolkningar som gjordes (jfr Klein 2013).

Det var många kvinnor som studerade folklivsforskning för von Sydow i Lund, men bebyggelsedokumentationer kom de alltså inte att ägna sig åt. Däremot deltog kvinnliga studenter i insamlandet av folkminnen och traditioner av olika slag. Bilden här är tagen 1937 i Skanör, då Mai Elmqvist (senare Fossenius) och Brita Mellander (senare Egardt) utförde en dokumentation av fisket. Studentmössan avslöjar omedelbart vad det är fråga om – det är en student som agerar. Hade den kvinnliga studenten haft en annan huvudbonad i sommarhettan, t. ex. ett huckle av den typen som kvinnan på gården i Skepparp i det tidigare exemplet bär hade situationen blivit mer svårtolkad. Studentmössan gör det möjligt att utläsa vad det är för situation som bilden visar.

Brita Mellander (Egardt) som syns på bilden antecknar medan den äldre fiskaren, i dokumentationen omnämnd som ”Fiskare Berglund”, utför vad som sannolikt är en rutinsyssla för honom. Enligt bildbeskriv-

Britta Mellander dokumenterar fiskare Berglunds hantverk i Skanör 1937.

ningen ägnar sig Berglund åt ”förfotning av nät”. Berglund som hanterar sina redskap har förmodligen sysslat med detta hela sitt liv och hans kunskap sitter i händerna. Att handskas med näten, sänken och fångsten är ingenting han har lärt sig och kan berätta om hur det gick till att lära sig, det är någonting han alltid har kunnat. Brita Mellander försöker fånga vad han gör på papper, men att i ord beskriva någon annans tysta kunskap är en vansklig uppgift (jfr. Frykman 1990). Det som Gotthard Gustafsson och de andra utforskarna av byggnadskulturen gjorde var ett arbete av annan karaktär, då det gällde att avbilda och rätt benämna fysiska företeelser.

Kunskapsinnehåll

De dokumentationsbilder som finns i Folklivsarkivet och i andra institutioner representerar ett avsevärt kunskapsinnehåll, men detta är inte konstant över tid. Beroende på avståndet i tid och rum från fotograf till betraktare kan betraktaren läsa in helt andra innehåll i bilden än vad fotografen ursprungligen avsåg (Petersen 2007). Mjölkkannan och pinnstolen är på 2000-talet lika intressanta som korsvirkegården och byaluren. Även om de forskningsfrågor som föranledde dokumentationen av allmogesamhället idag har blivit obsoleta (Löfgren 1997), behöver inte det material som finns i arkiven vara det. Både det som syns på bild, och det som inte finns avbildat väcker frågor. Nya perspektiv på materialet kan ge ny kunskap, både om den allmogekultur som avbildades, och om forskningsprocesser då och nu.

Referenser

Källmaterial

Lunds universitetsbibliotek,
handskriftsavdelningen:
Brev från Albert Nilsson (Eskeröd) till Carl Wilhelm von Sydow, saml von Sydow
Brev från Gotthard Gustafsson till Carl Wilhelm von Sydow, saml von Sydow

Folklivsarkivet:, Lund (LUF)
B 137; Dokumentationer från Lyby socken, Frosta härad
G 80; Dokumentation av gården Skepparp 6, Ravlunda socken, Albo härad
G 746; Dokumentation från Gårdlösa 7, Smedstorps socken, Ingelstads härad
M 5278; Dokumentation av fiske i Skanör 1937

Litteratur

Frykman, Jonas 1990: ”What people do but seldom say”. *Ethnologia Scandinavica*, vol 20, 1990
Klein, Barbro 2013: ”Women and the Formation of Swedish Folklife Research”. *Journal of American Folklore* 126(500), 120-151. American Folklore Society.
Löfgren, Orvar 1997: ”Scenes from a troubled marriage. Swedish ethnlogy and material culture”. *Journal of material culture* 1:1997, Sage
Petersen, Anja 2007: *På visit i verkligheten. Fotografi och kön i slutet av 1800-talet.* Stockholm / Stehag

Fotografiet i vetenskapen

Susanne Ewert

Jag hade blivit tillfrågad av en kollega att fotografera i ett forskningsprojekt som handlade om ”sopor”, *Sopornas universum – En etnologisk studie av kulturell nedbrytning*, och såg framför mig en hög av avfall som bildat en oidentifierbar massa; ett stinkande sopberg. För mig var ämnet nytt och fantasin kring ordet ”sopor” tog mig inte mycket längre än så. Vanan att sopsortera låg några år framåt i tiden och jag undrade vilset vad jag förväntades fotografera. ”Ja, det kan t.ex. vara ett glasspapper”, svarade min kollega. Svaret tolkade jag inte bokstavligt, utan mer som att det kunde vara vad som helst som slängts bort. Glasspapperets vardaglighet gav också uppdraget en prestigelös karaktär, som väckte min nyfikenhet och tog mig till många olika platser där bortsorterade ting fått sin hemvist. Glasspapperet blev aldrig fotograferat, men jag vet idag att kontexten kan förvandla det mest vardagliga objekt till någonting unikt och åtråvärt. Om t.ex. Beyoncé eller någon annan mycket känd person ses slänga sitt glasspapper kan avskrädet komma att tillskrivas en helt annan kulturell betydelse. En trofé som i alldeles särskilda fall även kan omvandlas till pengar.

Fotograferandet ledde vidare till andra forskningsprojekt, *Ritualernas marknad – En etnologisk studie av livscykelrit och upplevelseindustri*, *Personlig paketering – En etnologisk studie av förvandlingsekonomins nya yrkesgrupper*, samt studien *Känna sig hemma – Pendlarens vardagsstrategier*, där bilden blev en del av forskningen.

När man talar om olika genrer inom fotografin ligger dokumentärfotografin närmast tillhands. Bilden sägs då framträda som en spegling av verkligheten. Syftet med de bilder jag har tagit har varit att avbilda specifika motiv som representerar t.ex. döden, genom profana och religiösa föremål eller bilder av ut-/bortsorterade föremål i vardagen. Som fotograf väljer man alltid ett utsnitt och själva fotografiet kan betraktas som en mötesplats mellan bokstavliga och symboliska meddelanden. Det sägs att en bild säger mer än tusen ord, vilket kan betraktas både som en styrka och en svaghet. Viktigt i ett forskningsprojekt blir därför att orden förtydligar vad man vill berätta med bilden. De fotografier som jag själv tycker fungerat bäst är de bilder som inte enbart använts som illustrationer till en text, utan där fotografiet gett upphov till texten och placerats i ett kulturellt sammanhang. De bilderna har också ett estetiskt värde som jag som tilltalar mig som fotograf.

Hår

Ett sådant fotografi har fått namnet ”Hår” och visar en hårborste full med hår. Den bilden hänger i korridoren på min arbetsplats och en av arbetskamraterna har uttryckt obehag vid åsynen. Samtidigt som hår kan väcka beundran, borstens hår tillhör en kollega med vackert rött hårsvall, kan samma hår, när det lämnat kroppen, således framkalla olust. I det här fallet inte endast i verkligheten, utan även när det visas på bild. Hår, naglar och andra delar som anses befinna sig på gränsen mellan individ och omvärld när det lämnar kroppen tillskrivs kulturella egenskaper som gör dem motbjudande eller äckliga. Som Lynn Åkesson skriver i texten till bilden: *Kasserat, överblivet, avsöndrat, transformerat från prydnad till avfall……Snärjande, kvävande, smutsigt.* Förutom betoningen på hår säger bilden författaren även någonting annat. *I borsten på hårt och kyligt underlag som en död kropp på marmorbänk. I väntan på obduktion.*

Sårbar

En annan kategori som jag undersökte i det så kallade ”sopprojektet” var slakteriavfall. Genom ett charkuteri fick jag tillgång till de delar som skärs och rensas bort innan köttet läggs ut till försäljning. Benrester med små lämningar av kött låg i en stor låda som jag först packade upp. Revben, lårben och andra former av ben förde tankarna till de djur som flåtts och styckats och nu förevisades putsade och kultiverade i charkdisken. Det var då jag fick syn på ”Sårbar”. En liten rest så hudlös och uttrycksfull. För mig sammanfattade den alla känslor som jag ställts inför när jag plockade bland benen. Jag ställde snabbt upp ”den” till fotografering, eftersom jag inte var säker på att charkuteriet skulle uppskatta detta förmänskligande. Som jag minns det var det mycket protester från veganer som tillspetsat satte likhetstecken mellan slakt och mord. Tveksamt är om allt som då (2003) gick till avfall skulle vara detsamma idag. Rådande trend att tillvarata det mesta på djuret får restauranger med namn som ”Tryne till knorr” att framstå både som moraliskt korrekta och ger föreställningar om deras mat som exotiska delikatesser.

Plast

Plasthinkarna såg jag ligga i en skogsglänta nära havet på Orust. Först var det de vackra färgerna som fångade min blick. Men vid en närmare betraktelse var det musslornas, de små snäckornas och havstulpanernas utbredning över hinkarna som gjorde dem spännande. En klassisk dikotomi där plast kan sägas representera det onaturliga och havsdjuren det naturliga. En kulturell föreställning om natur och kultur som oförenliga. Bilden visar således en spänning mellan två storheter som i det här ögonblicket ”omfamnar” varandra och i det perspektivet blir fotografiet intressant.

Spindel

Bilden som i mitt bibliotek fått namnet ”Spindel” handlar också om olika storheter. Fotografiet är taget på Sydskånes Avfalls AB (SYSAV) i Malmö och föreställer en gripklo som hanterar brännbara sopor i en av deras avfallsanläggningar. För mig handlar bilden också om tre kategorier som framstår som naturgivna organisatörer av vår verklighet; maskin, djur, människa. Föreställningar som dagligen förhandlas och där rågången dem emellan både försvaras, utmanas och förändras. Idag har maskinen till stor del tagit över det människohanden inte vill vidröra. Dagens renhållning är en komplex apparat med sortering och återbruk. ”Sopgubben” har ersatts av en miljömedveten individ. Vårt avfall kräver ett medvetet sorterande och ingen vill bli ertappad som en grisaktig gränsöverskridare.

Ritualer

I forskningsprojektet *Ritualernas marknad* arbetade jag bland annat med att dokumentera olika föremål som representerar och symboliserar dop, bröllop och begravning. Det blev många olika gravstenar fotograferade, av lika många anledningar. Det kunde vara formen som tilltalade, storleken eller den text som stod berättad på ”stenen”. Gravstenar är intressanta, då de ger perspektiv på vår samtid. En man, född 1875 och död 1944, med yrket telefonreparatör, som begravts på Östra kyrkogården i Malmö under en enkel, upprättstående men ståtlig sten, berättar att det fanns en prestige i yrket och att telefonen inte var vilken apparat som helst. Framför allt var den någonting som togs omhand och reparerades. Idag slutar det ofta med att telefonen byts ut mot nyare modell eller varumärke när telefonen går sönder och titeln telefonreparatör har en något annan klang idag.

Ghost och Skuld

Två fotografier båda tagna i Paris men på olika kyrkogårdar – *Cimetière du Pere Lachaise*, en berömd kyrkogård mitt inne i staden, och *Cimetière des Chiens*, en kyrkogård för djur som inrättades 1899 – har trots olikheterna beröringspunkter i känslouttrycken. Gravmonumentet med den ”bleka” mannen har utan djupare analys fått namnet ”Ghost” och hunden namnet ”Skuld”. Jag utgår från att båda framställts som en hyllning till de döda. Trots mannens utfrätta ögon möter betraktaren, liksom hos hunden, en uppfordrande blick som nästintill förföljer den. Det finns något lockande, obehagligt i gestalterna där de står som stränga materialiserade budbärare mellan de döda och levande. De begär att bli ihågkomna.

Innan övergången

Så kallade livscykelriter eller ”rites of passage” kan betraktas som en persons kulturellt markerade övergång från ett socialt skede i livet till ett annat. I den transformationen ingår olika rekvisita som t.ex. en särskild klänning för giftermål, dop eller en kista vid begravning. Även om jag fotograferat själva ceremonin har det varit som mest givande när jag fått delta i förberedelserna. Personen iklär sig då den utvalda rekvisitan och lämnar genom den sin sociala position och kan ses träda in i ett liminalt tillstånd. Ett tillstånd av förlorad identitet innan riten bekräftat den nya (jfr Bell 1997:95). Möjligen är det en förklaring till att bilden på bruden och brudgummen med följe som är på väg till vigseln ger en extra spänning. Det vardagliga sammanhanget blir en kontrast till den ritualiserade klädseln.

Referenser

Bell, Catherine 1997: *Ritual, Perspectives and Dimensions*. New York, Oxford: Oxford University Press.
Åkesson, Lynn 2003: S*kärvor. Tema: Tingens oordning.* Axess

NOT. Samtliga fotografier tagna av Susanne Ewert

Arkivlådan

Konsten att bygga en analog sökmotor

Orvar Löfgren

Stämningen är hög, bibliotekarier, administratörer och studenter har samlats kring den gamla ärevördiga lappkatalogen på universitetsbiblioteket i Baltimore en höstdag 1985. I taket svävar hundratals blå och röda ballonger, och i snörändarna dinglar bibliotekskort hämtade från arkivlådorna. Rektorn håller tal och avslutar med att symboliskt tömma en kortlåda i pappers-korgen. University of Maryland har gått in i den digitala eran. Nu behövs inga lappkataloger. De församlade tar med sig ballongerna ut på gatan där de släpps mot skyn. Några dagar senare returneras ett av korten från en ballong som hamnat långt ute på landet. Upphittaren var dum nog att tro att kortet var värdefullt för biblioteket. Scenen kommer från Nicholson Bakers essä om lappkatalogernas bortskaffande på amerikanska universitet, en nutida historia han finner problematisk, eftersom korten med alla sina överstrykningar och ändringar representerar ett stycke forskningshistoria (Baker 1996:125). Idag lever lappkataloger och arkivlådor farligt, undanskuffade, övergivna eller utrangerade. Digitala sökmotorer har sedan länge tagit över bläddrandet i korten.

Var finns kortlådorna på Folklivsarkivet idag? När jag började arbeta på institutionen kring 1970 var den stora lappkatalogen det första man såg när man klev in på expeditionen. Här fanns helt klart institu-

Fotograf: Carina Sjöholm

tionens hjärtmuskel och oftast stod det någon och bläddrade i lådorna.

Nu står arkivlådorna tomma och man funderar på om någon kan tänkas vilja ha denna aparta möbel – och i så fall till vad? Arkivkorten har dock inte fästs på ballonger utan sparats i pappkartonger i det nya arkivet, men sedan länge är det förstås digitala sökningar som gäller. Bland arkivhyllorna kan man dock fortfarande finna en del av de många kortlådor som en gång var forskarnas mini-arkiv, excerptsamlingar till avhandlingen, litteraturtips och notiser till framtida artiklar utskrivna på kort.

De olika lådorna berättar om ett analogt söksystem med långa anor och olika användningssätt. Före hårddiskarnas tid använde de flesta forskare inte bara arkivens stora system, utan höll sig även med personliga arkiv i alla slags former, från mappsystem och pappersbuntar till de små kortlådorna som ständigt fylldes på. Även jag har kvar en sådan låda. När jag i mitten av 1960-talet i Stockholm började skriva på min doktorsavhandling om västkustfiskare såg jag mig om efter tekniker för att ordna intervjuer, excerpter och arkivavskrifter. Förebilden fann jag snabbt hos institutionens stora forskarnamn, Åke Daun. Han visade mig sitt avancerade nålkortssystem. Ett sådant köpte jag omedelbart och satt sedan och skrev ut allt material på A5-kort. Så gällde det bara att skapa ett söksystem med hjälp av alla de sextiosju hålkortsmöjligheterna. Säkert innebar detta arbete mer insats än utbyte, men jag kan fortfarande minnas känslan av vetenskapliggörande, när jag eftertänksamt klippte hål med den specialtillverkade tången. Så var det dags att greppa den tjocka bunten av kort och med hjälp av den dyra nålstickan (en strumpsticka hade gått lika bra, men inneburit en klar trivialisering) lirka mig igenom olika hål, och se hur de kort som innehöll information om släktskapssystem (nummer 37) eller trålfisketeknik (nummer 58) föll ner på skrivbordet. Varje gång jag försiktigt trädde in nålen i hålkorten kunde

Interiör från Folklivsarkivet på Villa Holma, 1940-tal. Ur Folklivsarkivets samlingar

jag känna en lugn bekräftelse av att inte bara bedriva vetenskap utan även vara vid forskningsfronten. Och samtidigt var ju detta bara en blek humanistisk imitation av den maskinella hålkortshanteringen, som vid denna tid hade ett starkt grepp om forskningen.

Ja, detta var länge sedan, men arkivlådans historia går mycket längre tillbaka och dess långa och snåriga historia finns fortfarande med oss. Kortbläddrandet är en teknik som påverkat datoriseringen av kunskapssökning på flera olika sätt. Som digitala brukare är vi fortfarande barn av analoga tekniker. Och det hela börjar med bläddrandets historia.

Länge, länge var den bundna volymen av anteckningar eller avskrifter det sätt på vilket man organiserade kunskap, men det var inte lätt att hitta i dem. Bara en sådan skenbart enkel teknik som alfabetsregistret kom först att utvecklas under 1300-talet, men då hade man inte ännu skapat paginerings-principen, som först kom under 1500-talet – vilket gjorde sökandet i böcker utan sidnummer tidsödande.

Alfabetsregistret och sidnumreringen är idag trivialiteter, men de är båda epokgörande innovationer och de följdes av många andra, när boktryckarkonsten skapade en ny kunskapsexplosion. 1600-talets forskare klagade över hur omöjligt det nu hade blivit att följa med i det nya informationsflödet av böcker och pamfletter. Hur skulle man kunna navigera i denna flod? Nu utvecklas nya tekniker för att markera, sammanfatta eller excerpera kunskap. Man stryker under, skriver marginalanteckningar, viker hundöron i böcker för att hitta tillbaka till intressanta passager. I och med att man nu hade tillgång till skrivpapper kunde man också börja skapa sina egna excerpt- och notisarkiv. Anteckningsboken blev ett viktigt forskningsredskap, men den framtvingade ett evigt bläddrande för att hitta det man sökte efter. En av de stora vetenskapliga landvinningarna blev därför när

man började utveckla ett lösbladssystem där information kunde blandas och ges, och nytt material sorteras in i den ordning man skapat. De första arkivskåpen byggdes på 1600-talet och med hjälp av lösblad eller kort kunde man nu kombinera material efter olika system. Ännu lättare blev det när arkivskåp med hängmappar utvecklades under 1800-talet. Nästa steg var nya sätt att hantera kort med hjälp av hålsortering och alla andra liknande föregångare till datorn, men den viktiga poängen var att systemet med kort i lådor öppnade upp för det som senare skulle bli digitala söktekniker. Kunskapen organiserades inte längre lineärt som i boken eller anteckningshäftet utan man kunde experimentera med olika sökprinciper (se forskningsöversikten i Löfgren 2014).

Blanda och ge

Det har argumenterats för att det digitala livet skapat helt nya möjligheter att blanda material och kunskaper, att googla sig till överraskande kombinationer. Att surfa på nätet efter kunskap kunde innebära hissnande och oförutsägbara resor mellan material som var okänt. Just därför att sökandet innebar att traditionella kategorier, som t.ex. biblioteksystemets klassifikationssystem sattes ur spel skapades en stark överraskningspotential. Nätsurfing kopplades till den nya kulten av metodologisk serendipitet, att slumpvis utsättas för nya kunskap, nya kombinationer, nya sökvägar, där man snabbt kom in i okända territorier.

Men överraskningsmomentet, där olika material konfronteras, har alltid varit en starkt eftertraktad resurs i forskning och skrivande. I den analoga världen tog den bara andra former. Sociologen Johan Asplund minns kortlådan som stod intill skrivmaskinen, full med små blålinjerade kort med material som han samlat. I skrivandet bläddrade han sig fram genom excerpter om allt mellan himmel och jord, citat, hänvisningar, fragment ur allt från Shakespeare, Bibeln och franska kokböcker till vetenskaplig litteratur.

Många andra forskare kan vittna om kortlådans betydelse. Claude Levi-Strauss menade sig inte kunna leva utan den:

I get by when I work by accumulating notes – a bit about everything, ideas captured on the fly, summaries of what I have read, references, quotations… And when I want to start a project I pull a packet of notes out of their pigeonhole and deal them like a deck of cards. This kind of operation, where chance plays a role, helps me revive my failing memory. (Citerad efter Krapp 2006:361).

Roland Barthes var en annan forskare för vilka kortblandandet var en viktig forskningsteknik. Under sin forskartid samlade han över 12000 kort som konstant organiserades om, att blanda och ge blev en viktig aktivitet som fick Barthes att argumentera för att kortkatalogen borde anges som medförfattare till hans texter (Krapp 2006:363).

Ett sista vilorum?

Inne på Villa Holma står arkivlådorna ga-

Arkivlådan på skrivbordet fungerade inte bara för Johan Asplund som ett slags forskarens *Wunderkammer* med kort om allt mellan himmel och jord. Det var bara att hala upp en bunt på måfå och plötsligt uppenbarade sig idéer, citat och boktips i en salig men kreativ röra. Fotograf och skapare: Orvar Löfgren

pande tomma och nere på Arkivcentrum Syd finns allt material prydligt organiserat i hyllsystem och på hårddiskar. Det kan skapa en falsk känsla av säkerhet. De gamla arkivsystemen levde ständigt ett riskfyllt liv, tänk om man tappade innehållet i en kortlåda eller någon tog med sig en bunt hem? Det skapade även ett pappershanterandets taktilitet, arkivfingrarna lärde sig snabbt bläddra framåt i kortlådorna, hantera hängmappar och arkivkapslar. När Cornelia Vismann skriver filsystemets historia manar hon fram bilder av arkiv och kontor där mängden av mappar, kort och buntar börjar leva sitt eget liv:

…files pile up on desks, accumulate in offices and fill attics and basements. Though registered, their order collapses time and again; though collected, quashed, dispatched, sold, shredded, or destroyed in some other way, they keep mushrooming. Their incessant proliferation seems a natural phenomenon. Masses of paper rise and merge into mountains that join together to form entire mountain ranges. Floods of paper empty into oceans…(2008:1)

Men de gamla analoga systemen med papper, kopior, prydliga anteckningar eller maskinskrivna karbonkopior var även aktörer på andra sätt. Den lilla kortlådan blev inte bara en arkivform utan även en kreativitetsmaskin. Det är ingen tillfällighet att Levi-Strauss älskade sin låda, att blanda och ge kort var ett arbetssätt som passade strukturalistiskt tänkande som hand i handske (Wilken 2012:12). De sätt på vilka vi som forskare hanterar material, väljer och vrakar, ignorerar eller fokuserar påverkar forskningen i lika hög grad som teoretiska paradigmskiften. Skillnaden är att detta dagliga informationshanterande ofta sitter i fingrarna snarare än i huvudet – det blir självklart, oproblematiskt och därmed osynligt.

Men åter till lådorna på Folklivsarkivet, som står bland boxarna nere i arkivrummen. De ter sig som en slags forskningens begravningplatser, här finns halvfulla lådor till projekt som kom av sig, halvhjärtade excerperingskampanjer, idéer som övergivits.

Men papplådan finns kvar, solblekt efter att ha stått i ett hörn av forskarbordet i allt för många år. Nu bidar den sin tid i det klimattempererade mörkret och drömmer om att någon en gång åter ska ge kortbunten en chans. Finns det ett liv efter detta?

Referenser

Baker, Nicholson 1996: *The Size of Thoughts: Essays and Other Lumber*. New York: Random House.

Krapp, Peter 2006: ”Hypertext *avant la lettre*.”, i Chun, Wendy Hiui Kyong; Chun, Thomas Chun and Keenan,Thomas W. (red.) *New media old media*. New York: Routledge, 359-374.

Löfgren, Orvar 2014: ”Selective knowledge: Learning to forget and ignore”. (Under utgivning i Barbara Czarniwaska & Orvar Löfgren (red.): *Coping with Excess: How Organizations, Communities and Individuals Manage Overflow*.)

Wilken, Rowan 2010: ”The card index as creativity machine”. *Culture Machine*, 11: 7-30.

Vismann, Cornelia 2008: *Files: Law and media technologies*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Att utforska gränsland

Om TV-serien Folkliv

Robert Willim

Vad vet vi om livet i bondesamhällets Sverige? Konstnärerna Anders Weberg och Robert Willim har med hjälp av Mia-Marie Hammarlin vävt samman berättelser om seder och bruk och mustiga skrönor till en suggestiv audiovisuell blandning. I gränslandet mellan fantasi och verklighet presenteras bild, ljud och berättelser ur Folklivsarkivet i Lund.

Så presenterades TV-serien Folkliv när den började sändas av UR på SVT2 och Kunskapskanalen sommaren 2010. Serien närmade sig arkivmaterial på ett nytt sätt. Utifrån Folklivsarkivets uppteckningar, bilder och ljudinspelningar ville vi skapa något som utmanade föreställningar om såväl folkbildande TV-program som experimentell film. Vi ville också utforska gränslandet mellan vetenskaplig förmedling och konst. Poängen var att i första hand använda arkivmaterialet för att skapa något nytt och mindre för att representera något förflutet. De tio olika avsnitten i programserien tog utgångspunkt i ett ord eller begrepp: *tänder, kraft, mjölk, gäst, blod, vatten, gräns, havande, orm, kärlek*. Avsnittsnamnen var tänkta att fungera som intresseväckande krokar. Men samtidigt användes orden också som ett slags verktyg för att kunna presentera fascinerande berättelser ur arkivet. När det gäller t.ex. temat kraft berättades det om den stora betydelsen av fysisk styrka i det preindustriella samhället. Berättelser om kraftkarlar varvades med exempel på hur

besvärjelser och folktro användes i olika sammanhang. Något exempel beskriver en situation där en bonde genom en bit bröd försöker föra över kraften från en grannes häst till sig själv. Men tilltaget får en oväntad utgång. Det förekom också en intressant spänning mellan fysisk kraft och föreställningar om magiska krafter.

Kring temat *mjölk* kom stora delar handla om de besvärjelser som användes för att hålla kreaturen frisk och mjölken färsk. Här återspeglas den nervositet som av naturliga skäl var kopplad till den dagliga försörjningen. Mjölkens påfallande symboliska kraft, som än idag är stark, blev också central för temat.

I stort sett alla teman erbjöd mer eller mindre fantasieggande material. Så här avslutades texten i avsnittet om kärlek:

Kärleksmagin är ett rikt tema i arkivet. Man kunde med en nål sticka ut ögonen på en orm som sedan släpptes. Sedan trädde man nålen genom ett plagg hos den man trånade efter samtidigt som man sa: ”Såsom ormen längtar efter sin syn, så ska du ständigt längta efter mig.”

Påfallande ofta sägs fladdermusblod ha använts. Från Göinge i norra Skåne kan vi läsa om denna teknik, Man skulle fånga en fladdermus levande, döda den och ”taga några droppar av blodet och drypa i ett äpple, som man borrat hål i. Äpplet gavs sedan till den kvinna man ville vinna. Åt hon upp det hade man henne i sitt våld.” Sedan berättas hur det gick fel för en dräng i norra Åsum: ”Han hade lagat till ett äpple på ovan beskrivna sätt och gett det åt pigan på gården, men hon slängde det i svinhoen. Suggan, som ätit upp äpplet, hängde sedan efter drängen var han gick.”

Tanken med Folkliv var att väva samman historia och folktro till en tankeväckande helhet. Serien skulle vara lärorik och samtidigt fantasieggande. Vi ville framförallt uppmuntra till reflektion, utan pekpinnar. Ett mål var också att genom både form och innehåll lyfta fram humanistiska och samhällsvetenskapliga frågeställningar. Programmen var tänkta som aptitretare vilka kunde stimulera tittare till att söka mer kunskap, men att samtidigt reflektera över avsnittens teman på ett mer förutsättnings-

löst sätt. Folkliv skulle ha en öppet associativ form, som gränsade mellan konstnärlig gestaltning och vetenskaplig pedagogik.

Etnologiska avhandlingar, liksom artiklar eller böcker, utmärks ofta av en essäistisk stil, där experimenterandet med den vetenskapliga språkdräkten blir en del av själva analysen. Detta utmärkande drag ville vi återspegla eller utveckla audiovisuellt. Vi ville inte bara hitta illustrerande bildsättningar och ljud till en förklarande berättarröst. Istället skulle bilderna tillsammans med ljudet skapa spänningar och väcka till eftertanke. På detta sätt ville vi i serien Folkliv alltså skapa motsvarigheter till de kulturanalytiska spänningar som redan förekommer i texterna i mycket etnologisk kulturvetenskaplig forskning. Men med hjälp av ljud och bild möjliggjordes också nya sätt att komponera ihop materialet.

Förutom att vara en form av experimenterande med etnologisk och kulturanalytisk gestaltning blev serien också ett försök att ge arkivmaterialet nytt liv. Detta på sätt som kanske inte var avsedda när materialet samlades in. Alternativa sätt att närma sig arkivmaterial är förvisso inget nytt. Återbruk och skapande baserat på material från samlingar och arkiv har en lång historia inom konst och kreativa praktiker. Men förvånansvärt nog har just Folklivsarkivets digra samlingar sällan använts för gestaltningar som tar ut svängarna. Förhoppningsvis kan vi i framtiden se fler tankeväckande och fantasieggande sätt att ta sig an det material som numera finns på Gastelyckan i Lund.

NOT. Serien finns fortfarande tillgänglig att beställa via UR Access samt fritt på iTunes U via följande länk: https://itunes.apple.com/se/itunes-u/folkliv/id422568142

NOT. Samtliga bilder är från TV-serien Folkliv.

Mindre tillförlitligt

Lynn Åkesson

På slutet av 1970-talet var jag arkivarie på Folklivsarkivet i Lund under några år. Mina företrädare var legendariska arkivarier som Åke Werdenfels och Brita Egardt medan mina kunskaper om arkivaliska principer var ganska blygsamma. Arkivariearbetet hörde till mitt etnologiska mångsysslande som också innefattade undervisning och kulturhistoriska uppdrag för kommuner. Parallellt försökte jag komma underfund med vad min avhandling skulle handla om. Under en tid som nyinskriven doktorand delade jag till och med arkivariejobbet med min handledare, Jonas Frykman. Jag undervisade studenter på andra terminens fältkurs i intervjuteknik och andra etnologiska färdigheter. Arkivkunskap ingick. Landsarkivet, stadsarkivet, lantmäteriet och så Folklivsarkivet naturligtvis. Folklivsarkivet var och är dessutom unikt på så sätt att även studenternas insamlade material, transkriberade intervjuer och renskrivna observationer ges status av forskningsmaterial värt att bevara för eftervärlden.

Min brist på principiella arkivkunskaper kompenserades kanske i någon mån av känslan för att arkiv är guldgruvor för allt slags vetande. De svenska Folklivs- eller Folkminnesarkiven rymmer kilometervis med vardagshistoria och berättelser. Berättelser om livshistoria, lokalhistoria, levnadsöden, skrönor, folktro, gudstro, läkekonst för både människor och djur, hant-

verk, jordbruk, industriarbete, klasskillnader, Tv:ns intåg i de svenska hemmen eller första familjebilen. Men här finns även berättelserna om att utföra eller bli behandlad med dagsaktuell medicinsk teknik eller erfarenheter av rasism och mobbning. Temana tar aldrig slut men de förändras så som kulturen och samhället förändras. Och så som forskarnas frågor förändras.

I källaren på Villa Holma fanns Folklivsarkivets arkivserier. Berättelserna, nedtecknade, inspelade och transkriberade eller återgivna ur minnet fanns i manuskriptarkivet, M-arkivet. Under min tid förvarade i oändliga rader av bruna kuvert med accessionsnummer utanpå, och med handskrivna eller på senare tid maskinskrivna berättelser inuti. Ett och annat kuvert var stämplat med röd stämpel MINDRE TILLFÖRLITLIGT.

Vissa berättelser var alltså inte trovärdiga. Under arkivets första decennier hade någon eller några som hanterade arkivmaterialet bedömt att en del sagesmän som de kallades på den tiden, senare informanter, inte var helt att lita på. Brita Egardt ansåg att stämpelns användning borde dokumenteras, att skälen för märkningen MINDRE TILLFÖRLITLIGT borde anges. Vetenskapliga grunder borde ersätta subjektiv godtycklighet i bedömningen.

Så blev det aldrig. I stället kom stämpeln ur bruk någon gång på 1950-talet. Det går inte att via några söksystem söka ut de uppteckningar som fått beteckningen MINDRE TILLFÖRLITLIGT. Det är nu på samma sätt som under min arkivarietid en slump om man stöter på just dessa berättelser. Man får komma ihåg att bland alla tusentals numrerade redogörelser handlar det om enstaka fall som ansetts opålitliga, kanske någon promille som mest. Men det verkliga antalet vet vi alltså inte.

Jag råkade snubbla över några rödmärkta kuvert vid några tillfällen under 1970-talet. Det handlade mest om lokalhistoria. Vad

Fotograf: Carina Sjöholm

som orsakat rödmärkningen kan man fundera över. Hade den som gått igenom materialet haft kunskap om just den orten och själv haft en annan bild av händelser som utspelats där? Ansågs en sagesman som notoriskt fabulerande om en och samma person levererat material till arkivet under en längre tid?

Stämpeln tycks ha använts när sagesmannens redogörelser bedömts som en blandning av lästa kunskaper och egna erfarenheter från hembygden. När sagesmannen inte gjort tillräcklig skillnad på det lästa och upplevda har berättelsen stämplats som MINDRE TILLFÖRLITLIG. Ibland har också berättelser om ovanliga seder eller trosföreställningar som inte passade in i den kända folktraditionen blivit stämplade. Förmodad eller förutsatt brist på autenticitet var antagligen ett viktigt kriterium för rödstämpling.

I ett fall som särskilt etsat sig fast i mitt minne måste skälet till rödmärkningen – utöver själva innehållet – varit själva omfattningen. Här utpekades *alla* män i ledande befattningar (kvinnor fanns då inte på dessa poster) som kunder hos lokala prostituerade. Informationen var detaljerad. Vilken man som besökt vilken specifik adress, tider och frekvens. Sagesmannens indignation över dessa horkarlar – präster, lärare, kommunalpolitiker m.fl. – var inte att ta minste på. Vad rödmärkaren tänkte vet vi inte, men försäkerhets skull var just denna uppteckning inte bara märkt med MINDRE TILLFÖRLITLIG, den var också plomberad med lacksigill. Och försedd med en påskrift att den bara fick läsa sav arkivarien och professorn i etnologi.

Nu som då skyddas känsligt material av sekretesslagstiftningen. Forskare som lämnar material till arkivet kan sekretessbelägga uppgifter med hänsyn till uppgiftslämnaren. I vissa forskningsprojekt är garanterad sekretess nödvändigt för att forskningen alls ska få lov att utföras. Däremot recenseras uppgiftslämnare och

uppgifter inte längre som mer eller mindre tillförlitliga. Om Brita Egardt hade tillämpa sina tankar om dokumentation av stämpelns användning retroaktivt och frågat dem som hanterade materialet fram till 1950-talet, hade vi haft en unik inblick i vetenskapens verkstad och den tidens syn på källor och källkritik.

Men det är inte omöjligt, om än mödosamt, att gå igenom manuskriptarkivet på jakt efter material som stämplats som MINDRE TILLFÖRLITLIGT. Därifrån kan man fundera över vilket slags innehåll eller vilka berättare som bedömts opålitliga och på vilka grunder. Uppgiften finns alltså kvar för den hugade spekulanten. Det gör lyckosamt nog även den gamla stämpeln med texten MINDRE TILLFÖRLITLIGT. Man skulle kunnat tänka sig att stämpeln slängdes när den blev obsolet. Man skulle också kunna tänka sig ett alternativt öde för det stämplade materialet – att det helt enkelt förstördes eftersom det bedömdes som opålitligt. Men respekten för materialet i sig, för uppgiftslämnaren och kanske även för efterföljande forskargenerationers alternativa tolkningar skyddade även det som var MINDRE TILLFÖRLITLIGT. Det bevarades i arkivet och fortsätter att utöva sin lockelse för den som kan finna det.

Det tids- och kulturbundna i vad som anses känsligt, opålitligt eller oetiskt kan inte nog betonas. En händelse som även den utspelade sig på 1970-talet får avslutningsvis belysa känslighetens problematik. I en rapport från en bebyggelseinventering på uppdrag av Malmö kommun nämnde vi en gård som på 1800-talet kallats för ”Puggans hus”. En mycket arg sentida släkting ringde till Folklivsarkivets expedition och skällde ut den helt oskyldiga sekreteraren efter noter. Skandalöst att publicera ett sådant förfärligt namn. Vi förstod ingenting. ”Pugga”, en skånsk synonym för groda eller padda, vad var det som var så hemskt med det?

Några år senare, 1982, kom Hasse Alfredssons film ”Den enfaldige mördaren”. Då uppenbarades ”puggans” andra betydelse: prostituerad. Liksom den plomberade uppteckningen om stadens elit handlade ”Puggans hus” om osedlighet. Hade vi känt till den dubbla betydelsen och förstått hur känslig den var 150 år senare, hade vi utelämnat just den upplysningen i rapporten. Även en aldrig så tillförlitlig uppgift kan av hänsyn till berörda behöva undantas från offentlighetens ljus.

Hallå!

Susanne Wollinger

Det röda tegelhuset tornar upp sig. På skylten vid vägen står det ”Villa Holma”, men för mig är det fortfarande ”arkivet”. Inga cyklar i cykelstället. Var det inte en ekorre som just kilade förbi i riktning mot trädgårdarna på andra sidan gatan? Finngatans ekorrar har varit kära grannar under åren jag som doktorand, forskare och lärare haft arbetsplats i Villa Holma. Först det lilla rummet med takfönster, vägg i vägg med såväl toalett som vindsutrymme fyllt av boklådor och silande ljus från fönstret. Senare det nyrenoverade rummet med utsikt mot trädgården och grannhuset. Rummet med sin lilla garderob som rymde travar av böcker och andra arkivlämningar, i en undangömd vrå på dörrens insida även namnet på rumsinnehavaren våren 1917. ”Här residerade Med.Kand …” .

Gruset krasar välbekant under fötterna. På väg mot huvudentrén skymtar personalens mikrovågsugn i köksfönstret. Anblicken räcker för att känna doften av nybryggt kaffe och uppvärmd lunchmat som spreds över bottenvåningen när pauserna vankades. Ljudet när timern stängdes av. Av bestick mot porslin och skrapandet av stolar. Förmiddagsfika, lunch i kafferummet, eftermiddagsfika och ofta några koppar däremellan. ”Det finns nybryggt kaffe!” ”Kommer!” Ibland en slät kopp tillsammans vid kaffebordet, ibland vid skrivborden bland andra koppar som druckits ur för länge sedan. Ibland en kaka eller medhavd smörgås som inte hunnits med på morgonen. Alltid tårta vid bemärkelsedagar.

Fotograf: Susanne Wollinger

Med Folklivsarkivets verksamhet i Villa Holma var huset i hög grad ett doft- och ljudlandskap. Vardagliga dofter och ljud markerade sammanhang, platser och ofta även tidpunkt på dagen. Ibland även hur många som just denna dag var i huset, inklusive källarplanet. Mitt kanske mest kännbara minne av huset som doftlandskap var när biblioteket, en gång husets matsal, flyttade ut och blev till vårt nya mötes- och festrum. Sällan har väl matoset från det lilla köket, en gång husets skafferi, legat kvar så länge som efter vår stekning av isterband till invigningsfesten. Långbordet pryddes av korvar, potatismos och drycker som lyfte sångtexterna till oanade höjder. Allt under överinseende av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som under festkvällen blickade ut över rummet. Invigningen innebar inte bara att ta det nya rummet i besittning, utan även ett namnbyte. Valet var självklart. Hyltén-Cavallius-rummet.

Ytterdörren skakar välbekant vid mina försök att öppna. Ljudet väcker minnen av glömda eller krånglande nycklar, ringande på dörrklockan och knackningar på dörren för att bli insläppt. Ibland räckte det att lyssna på knackningarna för att avgöra vem i personalen som stod utanför dörren, eller just kommit in. Minnesbilder av nycklar, men även av glömska. Lapparna innanför dörren om att kolla så alla lämnat huset innan larmet sattes på. ”Hallå! Är det någon kvar?!” Ibland svar från någon av våningarna, ibland tystnad. Låsa, larma. För den inlåste i larmat hus var fönstervägen på bottenvåningen en möjlig lösning. Den som sent på dagen besökte vindsutrymmet på ovanvåningen och glömde att dörrvredet under en tid saknades på insidan, hade två utvägar om dörren slog igen - klättra ut på taket eller försöka göra sig hörd på andra sidan dörren. ”Hallå, jag är här!” Jag minns att det hände mig en gång och avlöpte väl.

För många var Villa Holma en plats att besöka för olika ärenden till Folklivsarkivet, för andra en arbetsplats med dagliga möten mellan människor, dagliga rutiner och hän-

delser som på olika sätt skapade husets puls. Ljuden. Öppnande och stängandet av dörrar, telefonsignalerna från expeditionen, klangen när de små trälådorna öppnades och stängdes i arkivrummet, knarrandet i den gamla trätrappan, ljudet av fotsteg - som lät olika beroende på hur pass välbekant besökaren var med huset. Berättelserna om huset knyts ofta till särskilda platser i huset, till skrymslen, vrår och den gamla trätrappan med ljus från det vackra fönstret. Vems fotstegen var kunde ofta kännas igen, men även de som genom åren jobbat ensamma i huset under kvällar och helger säger sig ha hört någon traska uppför de tjugotre trappstegen. Så även jag. *Hallå .... är det någon där? Inget svar. Så konstigt, ingen hade ju öppnat ytterdörren därnere. Knarrandet vid varje trappsteg hördes allt tydligare och närmade sig nu ovanvåningen. Utanför fönstret låg gatan tom, men någon skulle säkert höra om jag ropade. Nya ljud. Ljuset från ficklampan nådde rummet samtidigt som det trygga skramlet av nyckelknippan ändrade scenariot. Securitas. "Hallå, allt lugnt?" "Allt lugnt."*

Referenser

Wigerfelt, Berit 1988: "Husesyn på Folklivsarkivet", i Bringéus, Nils-Arvid (red.). *Folklivsarkivet i Lund 1913-1988: en festskrift till 75-årsjubileet*. Lund: Folklivsarkivet.

Tid och liv i en handskriven visbok

Patrik Sandgren

Som musikarkivarie på Folklivsarkivet är en del av mitt uppdrag att förevisa Skånes musiksamlingar för såväl studenter i etnologi som andra användare, exempelvis hembygdsforskare. En central utgångspunkt är att försöka visa på olika sätt att levandegöra ett arkivmaterial. Denna artikel syftar till att visa hur exempelvis en handskriven visbok kan användas som källa för att stärka sammanhangen omkring en rekonstruktion av en människas liv och levnadssätt.

Individ vs livsform

I traditionsarkiven finner sällan studenterna några detaljerade uppgifter om de personers levnadslopp de bestämt sig för att rekonstruera, även om det förvisso förekommer. Således är de till en början hänvisade till att söka i de arkiv vilka disponerar över kompletterande information som till exempel kyrkböckerna. Ibland innehåller dessa källor dock information som bidrar till att kasta ljus över den vidsträcktare livsformen, det vill säga sätter den enskilda människans liv och levnadssätt i ett mer externt ekonomiskt och socialt sammanhang. Till följd av visst fokus på individen finns emellertid en risk att traditionsarkiven förbises, trots att dessa inrymmer samlade dokumentationer av såväl ytterligare samband som berättelser omkring karaktärer och personligheter. Det glöms lätt bort att dylika arkiv omfattar en bredd av olika material och att det kan vara motiverat att som ett

komplement även undersöka spår av andra människor än just de som avser att rekonstrueras. Exempel kan vara de med erfarenheter av liknande yrken och som verkat under samma tid och i förekommande fall samma region. Detta betyder att efterforskningarna även kan ske med hänsyn till förslagsvis förpliktelser som militärtjänst och utbildning alternativt yrkesval kopplade till i högre grad marknadsekonomiska produktionssätt, även om nämnda parametrar samtidigt kan verka i samexistens med det mer hemtama och provinsiella (jfr Højrup 1995:198). En människas levnadssätt kan således motsvara en annans, åtminstone i en liktydig kontext.

På motsvarande sätt kan även folkmusikarkivens källor användas för att skildra det historiska samhället och utvidga det mer individuella och platsbundna, ibland också utanför musikens område. Med andra ord att musikarkivalierna inte enbart används för att exempelvis söka belägg för en särskild spelman eller vissångare och dennes specifika repertoar, regionala musikaliska position eller nära relationer. Förutom att lokala musiker emellanåt betraktats som originella personer vilka lämnat bestående avtryck efter sig i andra människors medvetande, är musik i sig och eventuella sångtexter tidvis ett uttryck för både samtidskonst, hantverk, umgängesformer och informationsöverföring. I detta avseende innehåller folkmusikarkiven mer än bara rena beskrivning av musicerande människor och deras förråd av låtar i form av inspelningar eller noter, eftersom befintliga intervjuer med eller om dem många gånger behandlar ytterligare relationer till omvärlden. Många anlitade folkliga spelmän och spelkvinnor hade ju ofta ett annat arbete eller hantverk som främsta inkomstkälla och tycks inte ha försörjts i bokstavlig mening på att uppträda på exempelvis bröllop och dans; ett faktum som väl inte har förändrats nämnvärt med tiden även om sammanhangen delvis förändrats. Utöver spår av de mer särpräglade musikerna finns i folkmusikarkiven även dokumentationer av personer

som huvudsakligen spelat och sjungit för husbehov eller i olika föreningssituationer och liknande, vid sidan av artefakter som musiktryck och visböcker vilka på något sätt begagnats av motsvarande människor eller äldre generationer.

Handskrivna visböcker

Inte helt ovanliga föremål arkiverade i Skånes musiksamlingar är handskrivna visböcker från omkring sekelskiftet år 1900 och ett par årtionden strax därefter. Sådana finns det tämligen gott om även i andra svenska folkmusikarkiv. Dessa visböcker har hittills varit relativt outnyttjade av forskningen och en anledning kan vara att de hamnat i ett vakuum mitt mellan äldre inriktad historieforskning jämte samtidsforskning, en annan att många har ett likartat innehåll och som inte nämnvärt avviker geografiskt (Ternhag 2008:14f).

Handskrivna visböcker har förekommit åtminstone sedan 1500-talet, då i hög grad undantagna de högre stånden. Den mer folkliga glansperioden ligger från slutet av 1800-talet, då skrivkunnigheten blev allmän, fram till 1940 när radio och grammofon i viss mån ersatte behovet av att samla visor på detta sätt (Rehnberg 1969; Nordström 1995; Jansson 2008). Dessa senare visböcker skrevs av både män och kvinnor, gärna av de yngre, och ofta användes svarta vaxböcker eller liknande för ändamålet. Ofta bär böckerna på många likheter sinsemellan där många av visorna många gånger är avskrifter av aktuella skillingtryck, vilka omkring sekelskiftet bland annat såldes på landsbygden av kringresande försäljare. Senare spreds även populära schlagers vilka lärdes in muntligen, efter gehör och språköra. En kvinna född 1898 berättar om visorna i den visbok hon skrev när hon på 1920-talet arbetade som piga i Hurva i Skåne:

Vi lärde dom alla utantill och skrev ner dom. Ja, jag har skrivit alla, alla desse utantill. (SMS B070:10).

I första hand innehåller visböckerna enbart texter. Ibland finns visserligen angiven en för den tiden välkänd melodi, en som kunde användas till flera texter, men ytterst sällan förkommer musiknoter. Någon gång är texterna lokala varianter med utbytta ord eller meningar, bredvid rena tillfällighetstexter som exempelvis snickrats ihop inför vänner och släktingars bemärkelsedagar. Ibland hittas också annat än musikaliska avtryck i visböckerna, såsom instuckna papper eller noteringar samt teckningar eller kludd i marginalerna eller på pärmarna, vilket gör att visböckerna kan innehålla alternativa möjligheter att beskriva det sammanhang i vilken de uppkommit. Det är förstås långt ifrån säkert att allt innehåll tillkommit under samma tid och under snarlika omständigheter.

Även om åtskilligt av vistexternas innehåll många gånger romantiserar stundtals faktiska och otäcka händelser förbundna med olyckor, fattigdom, orättvisor, kriminalitet etcetera, kan en del av dem likväl betraktas som viktiga tidsdokument och som till viss del tjänstgjorde som dåtidens nyhetskanaler. Ofta är budskapen förvisso triviala som i förskönade ordalag berättar om kärlek mellan kvinna och man vid sidan av lyriska naturupplevelser. Ibland förkommer nidvisor som kan vara lokalt färgade, i sällskap med mer godmodigare och allmänna skämtvisor. Utan tvivel sjöngs det emellanåt ur visböckerna, fast ändamålet med dem samtidigt var kopplat till rent tidsfördriv, skrivandeövningar och som minnesdokument att ha med sig efter exempelvis beväringen (Nordström 1995:16).

Att skriva visbok var följaktligen brukligt i vissa yrkeskretsar, som bland unga militärer. Dessa visor handlade ofta om beväringen eller kärlek. Bland ”kärleksvisorna” finns exempel på både oskyldigt trånande alster till de med mer oanständigt innehåll. Innehållet speglar väl i viss mån den rådande livssituationen jämte de unga männens personliga drömmar, men symboliserar också mer allomfattande föreställningar eller fördomar.

Ernst Svenssons handskrivna visbok

När jag förevisat musiksamlingarna för studenterna har jag flera gånger demonstrerat en handskriven visbok skriven år 1912-1915 (SMS V35). Boken har tillhört Ernst Svensson (1893-1970) och tillkom under den tid han var stamanställd på 2:a skvadronen i Ystad. Han var född i Hässlunda i Skåne och var en så kallad ”köbepåg”, det vill säga han blev som liten såld till lägstbjudande på en fattigauktion. Efter tiden i Ystad jobbade han både som dräng och rallare. Senare anställdes han på gatukontoret i Helsingborg. Dessa biografiska data framkommer i det doneringsbrev skrivet av Ernst svärdotter vilket hittades instucket i visboken.

Visorna i boken är dels nedskrivna av honom själv, dels av kollegorna på förläggningen. De är mest militärvisor varav en del direkt anspelar på militärlivet i Ystad jämte mer allmänna sjömansvisor och kärleksvisor. Även visor om hemlängtan är företrädda bredvid ren poesi. Extra intressant med boken är att det i anslutning till flera av visorna finns teckningar i form av blommor, vanligtvis rosor, tulpaner eller liknande, samt att på de olinjerade arken längst bak i boken finns teckningar av bland annat båtar, hästar och nakna kvinnor, varav vissa sannolikt är förlagor eller återgivningar av tatueringar (jfr Nordström 1995:7). Härmed argumenterar jag således för att även undersöka det mer marginella som kan finnas i och i anslutning till handskrivna visböcker utöver själva vistexterna och poemen. Teckningarna av blommor tillfaller sannolikt flera olika namngivna personer då flertalet är tecknade i skilda stilar och placerade i anslutning till signaturerna. Vem som bär upphovet till bilderna längst bak i boken finns däremot inga entydiga uppgifter om.

Innehållet i Ernst Svenssons visbok speglar väl i viss mån de unga männens verklighet och det är fascinerande att betrakta den mjuka framtoning som tycks existera på en del ställen i boken. Att skriva visbok torde

Ernst Svenssons handskrivna visbok. Skånes musiksamlingar V 35.

Ernst Svenssons handskrivna visbok. Skånes musiksamlingar V 35.

vara en sak, men att krydda alstren med väna blomster och poesi förknippas kanske inte i allmänhet med den historiskt sett manliga militärvärlden. En parallell är att bohuslänska unga män förlagda vid flottan under samma era broderade kuddar som ett tidsfördriv (Nordström 1995:13). Som en jämförelse minns jag att under läger med Fältbiologerna runt år 1980 stickade även killarna små konstfärdiga och tidsenliga mössor i mer eller mindre glada färger. Om detta handarbete huvudsakligen betraktades som ett tidsfördriv är tveksamt när det tycktes både konstnärligt och kreativt, samtidigt som att de färdiga mössorna emellanåt faktiskt användes som huvudbonader.

Ernst Svensson visbok liknar visserligen många andra visböcker från samma tid men har på samma gång sin individuella prägel. Samtidigt menar jag att boken uppfattas som en vederhäftig representant för en bestämd tid, verksamhet och omfattande sammanhang.

Handskrivna visböcker och bärbara digitala mediaspelare

Att jämföra kulturutryck från olika tidsepoker och på samma gång sätta in dem i ett historiskt perspektiv, såsom studenterna ofta förväntas göra, kan uppfattas som en sporrande uppgift. Emellertid finns en risk att fenomenen lyfts ur sitt omedelbara sammanhang. Ibland är det likväl befogat att göra dylika komparationer och jag vill illustrera ett exempel på två olika företeelser vilka utan tvivel har vissa beröringspunkter: handskrivna visböcker å ena sidan och moderna bärbara digitala mediaspelare å den andra. Det senare inkluderar till exempel anpassade mobiltelefoner, konventionella mp3-spelare, pekplattor etcetera.

En bestämd avvikelse är att visböckerna oftast innehåller enbart skriven sångtext medan musikfilerna i en mediaspelare faktiskt kan spelas upp och höras. En annan skillnad är att filerna i en mediaspelare enkelt kan bytas ut i motsats till visböckernas innehåll vilket kan uppfattas mer permanent och fastställt (Sandgren 2008). En överensstämmelse är däremot att båda föremålen kan säga något om det sociala sammanhang dess ägare och användare tillhör, vid sidan av den enskilda personens ståndpunkt och känslor inför viss musik (jfr Strand 2008:232). Vår tids raskt galopperande digitala teknik inrymmer ju annars idén om att produkterna ganska omgående uppdateras med nya och därför inte är menade att hålla eller bevaras under en längre tid. Detta gör att innehållet i en mediaspe-

Skärmdump av innehållet i mp3-spelaren som bland annat visar när en av musikfilerna blev uppladdad i musikspelaren. Illustration: Patrik Sandgren.

lare ganska omgående bör migreras om det till exempel ska förvaras för framtida forskning.

Fortfarande kan man naturligtvis träffa på avlagda mediaspelare som fungerar, eller som åtminstone går att starta upp för att

komma åt innehållet. I vår familj har vi en låda med elektronikskrot där bland annat kasserade mp3-spelare och mobiltelefoner hamnar. I början av januari 2008 fann jag i denna låda en mp3-spelare av märket MuVo som tillhört min dotter och vilken hon förkastat runt år 2006 till förmån för en motsvarande och trendigare apparat. Jag kopplade mp3-spelaren till en dator och det visade sig att ett 40-tal olika musikfiler fortfarande fanns lagrade i den. Underlaget konkretiserade jag något senare på en konferens i Stockholm samma år och där jag argumenterade för att de två olika uttrycken i viss mån kunde sammanliknas även om mediaspelarnas innehåll visserligen kan växla (Sandgren 2008). Dock har min dotter senare berättat att hon sällan raderat några musikfiler i den aktuella mp3-spelaren eftersom den hade en lagringskapacitet på 4GB, vilket var en rejält för en mp3-spelare i mitten av första decenniet på 2000-talet. Det har inte framkommit om någon annan person än min dotter laddat upp musikfiler i spelaren, men jag finner det inte osannolikt att hennes kompisar på något sätt haft en inverkan på vilka filer som samlats i den.

Vid ytterligare jämförelser mellan innebörderna i mediespelare och visböcker så bär ju också musikfilerna på ett slag av signaturer likt visorna i böckerna. I egenskaperna för filen kan bland annat visas vilket datum användaren avsatte den. I aktuell mp3-spelare lagrades således exemplifierad musikfil den 20 november 2005, kl. 18:17. Om bärbara digitala mediaspelare samlas in eller åtminstone dess innehåll arkiveras och etiketteras tillhöriga sådana, kommer de möjligen att uppfattas som ett slag av motsvarande handskrivna visböcker om de granskas i en rekonstruktionsuppgift om kanske 100 år.

Familjens skräplåda för gammal elektronik (2008). Aktuell mediaspelare mitt i bild.
Fotograf: Patrik Sandgren.

Referenser

Källmaterial

Folklivsarkivet i Lund. Skånes musiksamlingar (SMS), V 35, B070.

Sandgren, Patrik 2008: *Perspektiv på hur en gammal visbok kan använda i pedagogiskt syfte och dess värde som fastställt uttryck* (Call for Papers). Föredrag. [http://old.visarkiv.se/konferensinfo/visbok/program-visbok.htm].

Litteratur

Højrup, Thomas 1984: ”Begrebet livsform. En formspecificerende analysemåde anvendt på nutidige vesteuropæiske samfund”. *Fortid og Nutid* XXXI.

Jansson, Sven-Bertil 2008: ”’Behaglig röra?’. Den sjuke soldatens visböcker”, i Ternhag, Gunnar (red.). *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Nordström, Annika 1995: ”’Jag måste bliva sjöman vid marinen…’. Bohuslänska mäns handskrivna visböcker från flottan 1915-45”. *Noterat 1. Svenskt visarkiv.*

Rehnberg, Mats 1967: *Vad ska vi göra med de blanka gevär. Femton kapitel ur soldaternas liv*. Stockholm: Nordiska museet.

Strand, Karin 2008: ”På pränt mellan raderna. Perspektiv på en handskriven ’schlagerbok’”, i Ternhag, Gunnar (red.). *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Ternhag, Gunnar 2008: ”Samlade visor – en inledning,” i Ternhag, Gunnar (red.). *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Återbruksetnografi

Om att återvända till arkiverade intervjutranskriptioner

Magnus Wikdahl

Sedan några år tillbaka samarbetar fortsättningskursen i etnologi med Folklivsarkivet i en övning som går ut på att få studenterna att återvända till de intervjuer som arkiverats i samband olika fältarbeten genom åren. Tanken bakom övningen är att undersöka hur transkriptioner kan användas i ett annat sammanhang än i det där de en gång skapades. Argumentet för att spara dem var ju att de skulle bli värdefulla i framtiden och att de skulle användas av efterkommande forskare.

Paradoxalt nog är det numera inte så vanligt att etnologer systematiskt återanvänder till tidigare insamlat material. Etnologer är idag ofta inriktade på att samla nytt och eget material, att skapa en egen etnografi, och ignorerar den möjlighet som ligger i att återanvända intervjutranskriptioner som är gjorda för några år sedan och som arkiverats i Folklivsarkivet.

Övningen på fortsättningskursen avser att göra studenterna uppmärksamma på denna lite bortglömda empiriska resurs, men också att få dem att förstå olika kvalitativa aspekter på ett transkriberat intervjumaterial och hur de själva kan underlätta framtida användning av det material som de samlar in under sitt fältarbete.

En halvdag på Folklivsarkivet

Under en halvdag på Folklivsarkivet tränas studenterna först att leta fram relevanta transkriptioner, sedan att värdera

och analysera dessa. Utgångspunkten är en tematisk uppgift: Leta fram tre till fyra intervjuer som handlar om informanternas erfarenhet av t.ex. klass, kön, etnicitet eller modernitet ur det material som samlats in de senaste decennierna.

Det aktuella söktemat är ofta brett för att sökningen inte skall ta för lång tid. Till sin hjälp har studenterna Folklivsarkivets databas och indexering. När de hittat relevanta intervjuuppteckningar beställs transkriptionerna fram ur arkivet och varje volym granskas sedan i läsesalen.

Det är en intressant och tankeväckande läsning av nedskriva samtal mellan intervjuare och informanter som utspelade sig för kanske 15, 20 eller 30 år sedan. Det är dialoger som är förbundna med ett samhälle som är snarlikt vårt eget, men ändå lite annorlunda. Man kan lätt se hur kunskapsbehov, sättet att ställa frågor, rollspel, språkbruk och ordval avspeglar en annan tid, och studenterna småler och skrattar åt det som verkar otidsenligt och gammaldags. Bara insikten om att konversationen i åttiotalsuppteckningarna sker helt utan aning om vad som sedan skall komma är fascinerande; det är dialoger utan insikt om senmodernitet, om globalisering eller om en intensiv vardagskommunikation via internet och smartphones.

Det är lätt att förlora sig i denna förflutenhet, ungefär på samma sätt som när man läser gamla tidningslägg, och glömma det man verkligen letar efter. Efter någon timmes läsande måste studenterna dock stanna upp och välja ut en eller två sidor som illusterar den specifika erfarenhet de söker. Sidan kopieras och sedan fortsätter övningen i en mer närgången textanalys.

Transkriptionens komplexitet

Denna artikel illusteras med ett kort utdrag ur en av Folklivsarkivets många intervjutranskriptioner. När just dessa rader plockades fram ur arkivet var uppmaningen till studenterna att leta efter enskilda perso-

ners erfarenhet av att sköta sin hälsa och motionera. Den fråga som studenterna fick lät så här: Finns det i Folklivsarkivets samlingar några beskrivningar av hur man motionerar, och finns det belägg för hur människor under de senaste decennierna definierar ”ett hälsosamt liv”?

Sökningen resulterade bl.a. i detta utdrag hämtat ur en intervju som gjordes för ca 15 år sedan i samband med en fältkurs i Landskrona. Temat för fältkursen var just ”Idrott och hälsa” och intervjun är gjord av en grupp som intresserade sig för människor som regelbundet besökte gym. I exemplet har en av gruppens medlemmar intervjuat en ung motionär.

Går man igenom texten ser man att det är en transkription, d.v.s. en mycket rå avskrift av det inspelade samtalet, där uppteckn aren strikt följt dialogen och angett alla de avbrott, pauser och infall som också fångats upp på bandet.

LUF M

Intervjuaren: *Det här med ... media, att man kan läsa så mycket om idrott och hälsa så ... Hur tycker du det påverkar... idrottandet, är det positiv eller negativt? Alla skriverier, inte bara fakta om man säger sportstorna, utan även vecko-tidningar ...?*

Informanten: *Mmm, jag tycker det är positivt ... Hoppas att många läser det och ... gör någonting åt ...*

Intervjuaren: *Tycker du dom har någon speciell framtoning, liksom det här ... att man säger mycket koncentrerat just på ungdomsgneten?*

Informanten: *Ja, ibland kan det vara ... på vissa tidningar kan det vara ... väldigt mycket så, liksom att dom tar fram det här att ... just att man ser fräsch ut, man blir smal och så ... och man får muskler och det, men det stämmer ju också ... på sätt och vis det stämmer, inen ...*

Intervjuaren: *Finns det någon negativ sida av det?*

Informanten: *Ja det, det kan ju bli sen att ... ungdomar kan kanske ta för mycket ... dom börjar för mycket, just att det går för långt med styrketräning och sånt. Det kan också finnas.*

Intervjuaren: *Du sa ungdomarna, tror du det är mest ungdomar som ligger i fär... /bråkar/ ?*

Informanten: *Ja, jag tror dom blir mest påverkade dom ... dom har inte så mycket erfarenheter ännu utan ...*

Det syns hur studenten kämpat med sin utskrift, för att överföra talspråkets strömmande och ombytliga flöde av ord och information till skriftspråkets mer fyrkantiga och regelstyrda uttryck. Transkriptionsarbetet är alltid reducerande och präglat av kompromisser och därför skapas en svårläst och svårtolkad text. För att kunna förstå transkriptionen är det rimligt att det är den som var med vid tillfället som även tolkar den information som förmedlas genom dialogen. Mycket information är underförstådd, dold mellan raderna eller antyds inte ens i den avskrivna dialogen.

I detta exempel handlar det också om en intervju gjord av en oerfaren student, kanske den första denne gjort. Även om studenterna får en viss utbildning i hur en etnologisk intervju skall förberedas och genomföras på ett framgångsrikt sätt, så är det inte lika lätt när man som novis väl sitter framför sin informant. Situationen är kanske inte den man tänkt sig på förhand. Frågorna låter sig inte ställas som de formulerats i intervjuguiden, man behöver tid att tänka efter, läsa av informantens reaktioner; man stakar sig, tvekar, avbryter och ställer en sämre fråga av bara farten. I sin iver att fånga den sökta informationen lägger intervjuaren kanske mer eller mindre orden i munnen på den som intervjuas. Informanten är också ovan och kanske osäker på vad som egentligen efterfrågas; påbörjar kanske ett svar, ångrar sig och svarar till slut på ett annat sätt.

Texten blir som sagt svårläst. Dialogen präglas hela tiden av ofullbordade meningar, otillräckliga förklaringar och kanske missförstånd mellan parterna. Både intervjuare och informant lyssnar kanske inte tillräckligt noga på varandra, och i stället för en dialog kring en gemensam berättelse, avspeglar transkriptionen två löst sammanhållna parallella berättelser – informantens och intervjuarens – något som inte direkt minskar textens komplexitet.

När väl intervjun är genomförd och utskriven finns ingen återvändo. Det blev som det blev, med alla de skönhetsfel och kvalitetsbrister transkriptionen begåvats med. Förhoppningsvis kan tekniken förbättras till nästa gång. Har man tur träffar man samma informant ytterligare en gång och kan göra allt så mycket bättre. Möjligen kan

till transkriptionen bifogas ett utförligt och reflexivt intervjuprotokoll som kompenserar den nedskriva dialogens brister och tillkortakommanden.

Kan då en transkription som i exemplet ovan användas som underlag för en kulturanalys, och i så fall hur? Svaret på frågan är: förmodligen. Att dokumentet bär på tekniska brister innebär inte att det är informationslöst, och för att det är svårtolkat behöver det inte vara oanvändbart. Inte heller diskvalificeras det av alltför magra uppgifter om i vilket sammanhang och under vilka omständigheter det kommit till, särskilt om man tar hänsyn till en sådan informationsbrist när man bedömer användbarheten. Men i vårt fall där transkriptionen plockats fram ur gömmorna, och där uttolkaren känner mycket litet till den situation där den skapades, så begränsas givetvis möjligheten att förstå den fullt ut.

Övning i fyra punkter

När studenterna ställs inför sina självvalda

LUF M

Intervjuaren: *Vad är det som gjort att du går just nu? Hur ser det här stället?*

Informanten: *Ja egentligen om jag ska vara riktigt ärlig så är det att jag är arbetslös (hviskg). Och det här är ett ställe man får gå och träna här mellan klockan .. 8 och 12 på en tia. Hmm. Så det är just därför jag har valt det här stället för att ... det passar för min ekonomi (mas)*

Intervjuaren: *Ja det får man verkligen nästa med om, om man är arbetslös ...*

Informanten: *Ja, men jag har gått här även och betalt full avgift Det har jag gjort också, men att just nu, det är därför att jag är arbetslös och ...*

Intervjuaren: *Tycker du att åldern spelar in på något vis ... åldersgrupperna som går här, eller det har ingen betydelse för hur ... Hur upplever du det?*

Informanten: *Jag tycker det är blandat här, tycker jag. Och så tycker jag att det här är inte sådär riktigt innestäle, som vissa andra är, liksom att man ska ha speciella kläder och det är väldigt tuff och så ... Det har jag inte märkt här. Därför trivs jag här bra och det är även andra som sagt att ... det är därför de trivs här, just på det här stället.*

Intervjuaren: *Här du nära hit eller?*

Informanten: *Ja, det har jag också, hmm*

textsidor så uppmanas de att granska texten i fyra olika punkter:

Först uppmanas de att *titta på textens källvärde och kulturanalytiska möjligheter*. Utgångs-punkten är frågan om vem som har

LUF M

Intervjuaren: *Här du bra ... ohörbart då informanten svarade ...*

Informanten: *...ja, ja, ja ... här är trevlig personal ... hmm.*

Intervjuaren: *Är här ... övervägande killar eller tjejer, eller ...?*

Informanten: *Det är både ... det är både ... alltså som tränar?*

Intervjuaren: *Ja*

Informanten: *Ja, det är ju blandat ... det är blandat.*

Intervjuaren: *Det har inte påverkat någonting?*

Informanten: *Nej nej. Första gången kändes det ju lite konstigt. Det är alltid så när man kommer, men sen man tänker inte det mer, inte ett dugg.*

Intervjuaren: *På vad sätt är det konstigt menar du när du kommer ... som ny? Vad är det för känsla liksom?*

Informanten: *Ja det är just det här att dom tittar på mig. Ja, jag kan inte göra det här, och ... jag vet inte om jag gör rätt och så ... jaa ... just man kan tänka liksom det: har jag nu rätta kläderna på mig, inser så man märker att när är det inte... så när är det inte det som gäller ... och det är skönt. Hmm.*

Intervjuaren: *Du tänker ändå på kläderna när du ... går ett nytt ställe? Liksom ...*

Informanten: *Nja, man kan inte låta bli.*

Intervjuaren: */ohörbart/*

Informanten: *Nää*

skapat denna källa, när och varför? Nästa fråga är vems erfarenheter dialogen återspeglar?

Tittar man noga på exemplet är det den unga motionärens upplevelser och erfarenheter som står i fokus: Vi får på de sidor veta att informanten tränar regelbundet och tycker att det är viktigt att träna (och att andra bör göra det). Delvis beskriver också informanten den miljö vari träningen sker. Vi får även veta att informanten trivs på sitt gym, det är en avslappnad och inte så prestigefylld miljö vilket tilltalar informanten. Vi får vidare veta att informanten är arbetslös och att det även finns ett ekonomiskt incitament till att denne valt just detta gym.

Även om informanten är uppteckningens huvudperson, så är intervjuaren också mycket aktiv i dialogen. Denne driver samtalet och avslöjar genom sina frågor och inspel sin förståelse för och sitt perspektiv på det fenomen som skall dokumenteras. Tydligt är att intervjuaren har ett uttalat kunskapsmål med samtalet som handlar om att fånga de samhällsförankrade normer och värderingar som förmedlas genom motionsintresset. Perspektivet är kritiskt, möjligen utifrån en vetenskaplig

ambition, och förhållningssättet mot informanten lite uppifrån. Intervjuaren frågar om kropps- och modefixering i samhället, om massmedias inverkan, om ungdomens svaghet för trender och prövar på så sätt sitt teoretiskt grundade perspektiv mot informantens erfarenheter.

Följer man dialogen noga uppstår frågan om det handlar om två parallella berättelser om människors intresse för hälsa och motion eller om det bara är samma berättelse där aktörerna representerar olika positioner och röster. Detta leder oss vidare till frågan om hur texten kan användas i en kulturanalys, och svaret blir att användbarheten beror vad det är man vill studera. Naturligtvis ger texten belägg för hur t.ex. en ung person tänker kring hälsa och motion vid intervjutillfället. Men för att kunna använda den i en kulturanalys krävs förmodligen fler liknande intervjuer och sannolikt även andra former av etnografiskt material för att en slutsats skall kännas trovärdig.

LUF M

Intervjuaren: *Om man då ser till vilket stalle man går till, och så säger, är där något ställe du inte skulle gå till, alltså ... rörelseidkare... rörelseidkarens människor, och du skulle träna? Finns det något ställe du inte skulle gå till?*

Informanten: *Ja, just om jag menar att där finns en sån anda ... att där ... det ska vara det senaste modet och .... det är bara såna som är proffs. Ja, där vill jag inte vara.*

Intervjuaren: *Nae ... är det för att du själv då inte ... så att säga är proffs på ... ?*

Informanten: *Nej, nej, och vill inte vara heller (skratt).*

Intervjuaren: *Nej, det är inte ditt mål och ...*

Informanten: *Nej, nej ...inte alls ...*

Efter källvärderingen uppmanas studenterna att knyta an till frågan som ledde dem till just denna uppteckning. Här handlar det om *en analys av samtida kulturmönster och menings-sammanhang*. Hur speglar just dessa transkriberade sidor föreställningar

om hälsa, motion och en hälsosam livsstil? Vilka belägg finns i transkriptionen för hur människor motionerar och knyter an sina motionsaktiviteter till ett hälsobegrepp?

Konkret ber vi studenterna att leta efter partier i texten som indikerar vad informanten uppfattar som sant och självklart kring hälsa och en hälsosam livsstil och som vittnar om de föreställningar berättelsen bygger på. Vi ber dem också att leta efter normer i texten, d.v.s. regler om hur saker skall eller borde vara, samt personliga värderingar, om vad som anges som bra/dåligt, positivt/negativt, konstruktivt/destruktivt etc. utifrån informantens perspektiv.

En annan sökinstruktion handlar om att studenterna skall leta efter belägg som uttrycker tillhörighet eller avstånd gentemot andra, d.v.s. som ger en hum om hur föreställningar och motionsvanor kan knytas till identitet och identitetpolitiska strategier. Till sist ber vi studenterna att leta efter känslosamma ögonblick i texten, där informanten förefaller extra berörd och där föreställningar och förhållningssätt ter sig än mer angelägna och meningsfulla. Exempel i texten på detta är dels när den unga motionären beskriver det främlingskap och den osäkerhet som kan uppstå när träningsmiljön är helt obekant, dels beskrivningen av trygghet när det märks att människor i gymmet inte tar så allvarligt på att göra rätt och klä sig efter modet.

I en tredje punkt uppmanas studenterna att se hur texten kan *hjälpa till att undersöka förändringar och förskjutningar i samhället* när det gäller föreställningar och förhållningssätt till hälsa och motion. Här är utgångspunkten studenternas egen samtid och den hälso- och motionskultur de själva känner till, samt den förundran de kan känna inför en femton år gammal berättelse om samma fenomen. Här ber vi dem lista de saker de finner annorlunda och fundera över varför denna differens uppstått. Här finns också ett kritiskt moment om huruvida denna

föränderlighet är reell eller illusorisk, om den är djupgående eller ytlig.

Den fjärde och sista punkten handlar egentligen inte om att analysera innehållet i den utvalda transkriptionen utan snarare om *hur man kan använda redan insamlat material som ett sätt att förbereda sig och finna inspiration inför undersökningar i nuet*. På samma sätt som en etnograf kan besöka platser, händelser och miljöer för att bättre förstå de erfarenheter som fångas upp i t.ex. intervjuer, så kan man ”besöka” ett redan insamlat material kring det fenomen som intresserar en för att formulera frågor och finslipa en insamlingsstrategi för den egna samtiden. Studenterna uppmanas därför att fundera över denna möjlighet när de granskar sin transkription: Hur kan dialogen inspirera till en undersökning av nuet? Vilka frågor kan ställas? Hur kan man förbättra sin intervjuteknik? Vad ter sig möjligt att fråga om och hur bör frågor ställas för att ge användbara svar?

Slutord

Den övning som beskrivits ovan har utvecklats successivt från termin till termin, och så kommer det säkert att fortsätta framöver. Förhoppningsvis kommer studenter även i framtiden att inte bara dokumentera för egen skull utan också för arkivet. Övningen ger inte bara en erfarenhet av återbruk som etnografisk strategi, utan också en insikt i vad kvalitet i en intervjuuppteckning handlar om, och hur man själv kan främja det framtida värdet och användbarheten av det material som lämnas in till arkivet.

Avslutningsvis vill jag lite självkritisk påpeka att när det exempel som illusterar denna artikel plockades ut ur arkivet noterades inte könstillhörighet för varken intervjuare eller informant. När textraderna sedan skulle analyseras i studentgruppen visade det sig att de flesta tog könstillhörigheten för given. När frågan dök upp fanns det dock olika uppfattningar om vem som var vad: Några menade att det måste var en dialog mellan två kvinnor, andra en dialog mellan två män, några att intervjuaren var kvinna och informanten man. Vi kunde inte reda ut det vid tillfället eftersom vi inte hade originalet till hands; så till sist: Vad tror du själv, du som just läst transkriptionen?

Referenser

Litteratur som studenterna läser i anslutning till övningen

Ehn, B. & Klein, B. 2007: *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlssons.

Ehn, Billy 1992: ”Livet som intervjukonstruktion”, i Tigerstedt, Christoffer m.fl. (red.) *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag/Symposion.

Frykman, Jonas 1990: “What People Do But Seldom Say”. *Ethnologia Scandinavica*.

Frykman, Jonas 1992: ”Biografi och kulturanalys”, i Tigerstedt, Christoffer m.fl. (red.) *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag/Symposion.

Fägerborg, Eva 2011: ”Intervjuer”, i Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.

Löfgren, Orvar 1992: ”Mitt liv som konsument. Livshistoria som forskningsstrategi och Analysmaterial”, i Tigerstedt, Christoffer m.fl. (red.) *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag/Symposion.

Nilsson, Bo 2002: ”Kön som förutsättning och resultat”, i Lövgren, Karin (red.) *Perspektiv på intervjuer. Genus, generation och kulturmöten*. Stockholm: SAMDOK/Nordiska Museet

Pripp, Oscar 2011: ”Reflexioner och etik”, i Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur

Svensson, Birgitta 1997: ”Livstid”, i Alsmark, Gunnar (red.) *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund: Studentlitteratur.

Frågelistor och filmstjärnebilder

Carina Sjöholm

För ett antal år sedan satt jag med ett brokigt material och försökte komma åt upplevelsen med att gå på bio på svenska landsbygden under 1940- och 50-talen. Det mesta i materialet talade för att det var kombinationen av att vara ung, bo på svenska landsbygden, cykla till biografen, ströga, fika, se film, äta korv, röka och cykla hem, som skapade de unika villkoren i det fallet. Mediet i sig var då inte tillräckligt att studera eftersom biokvällen rymde så mycket mer. Hur skulle jag kunna komma åt, förstå och beskriva upplevelser som föreföll vara så flyktiga, tillfällen då man hade en chans att gå in i något helt annat, medvetet eller omedvetet? En del av det hittade jag i det material jag samlade in via Folklivsarkivet.

Tidigt i processen skickade jag ut en frågelista som hette *Ska vi gå på bio?* (LUF 190). Den sändes till Folklivsarkivets meddelarnät som då som nu omfattade drygt 100 personer i södra Sverige. De flesta bor på landsbygden eller i mindre orter och den genomsnittliga ungdomstiden för dem som svarade visade sig infalla under 1940- och 50-talen, och det var en anledning till att den tiden kom att stå i fokus. Det var inte av några nostalgiska skäl jag valde den tidsperioden, inte heller av en speciell nyfikenhet. Nyfikenheten kom senare. Snarare var det mitt första material, det innehållsrika och idérika frågelistmaterialet, som kom att ha en avgörande betydelse för inriktningen. De samtida etnologiska diskussionerna

handlade då om begrepp som flexibilitet, individualitet, reflexivitet, kulturell rörlighet, att hantera sin längtan och identitet som spel vilket stämde med det jag läste i frågelistsvaren. En ny värld öppnade sig. Flera begrepp kom att fungera som instrument för att se en hel del av både tid och kraft i biogåendet.

Efter att ha bänt och tänjt på materialet utifrån olika teorier läste jag debattlitteratur och statliga utredningar. Trots att flera etnologer hade läst och flitigt citerat dessa texter tidigare tyckte jag mig finna något annat i dem. Till skillnad mot annat material jag arbetade med så var frågelistsvaren nedtecknade i samtiden, ja, i detta fall under 1990-talet, och beskrev något som människor fortfarande kunde minnas. Berättelser hade dessutom kommit till genom en uppmaning från Folklivsarkivet och de som nedtecknat sina berättelser vägletts i sitt berättande av de associationsfrågor som frågelistan innehöll. Annat material skrevs däremot under 1940-och 50-talen och kunde fungera dels som ett sätt att verifiera en del av det som nämndes i frågelistsvaren, dels som ett sätt att ge bakgrund till dem.

Filmstjärnealbum och biobiljetter

Jag fick mig tillsänt en hel del material som komplement till frågelistsvaren. Bland annat kom ett fantastiskt filmstjärnealbum. Två systrar hade suttit och försiktigt rivit ut gamla semesterbilder i ett album för att istället klistra in filmstjärnebilder klippta ur diverse vekotidningar. Runt om bilderna hade de sedan målat färgglada krusiduller.

I vissa fall kunde man mellan målningarna finna sirliga bokstäver där det står ”sommaren 1939”, som ett minne från albumets första funktion. Till samlandet hörde för många även att spara biobiljetterna och på dess baksida skriva datum, filmens namn och tillsammans med vem man varit på biografen. Även sådana album och samlingar fick vi in med några svar. I en del fall fanns också omdömen om filmen nedtecknade. Många skrev upp samtliga filmer de såg i särskilda böcker och har därmed sin egen tittarbiografi dokumenterad. Det klipptes och klistrades således för fullt på många håll. Det var olika teman som fick styra, ibland var det varje filmstjärna för sig, ibland var bilderna hämtade ur filmer. Ofta fanns inga teman alls utan det klipptes och klistrades efter vad man fann eller kunde byta sig till. Detta gjordes inte för att dokumentera för en framtid eller för att man i första hand tänkte sig att det hade samlarvärde. Många samlade filmstjärnebilder, men inte alltid för att stjärnorna förknippades med vita duken, utan mer för att kunna

ingå i samtalen och aktiviteterna kring filmerna. I tablettaskar, kola- och tuggummiförpackningar fanns samlarbilderna.

Den typ av samlingar jag nämnt här var det många människor som ägde, åtminstone under en period av sitt liv. Det var samlingar som i en samlarkarriär i allra högsta grad betraktades som något alldagligt. De hade inte särskilt hög status och åtskilliga filmstjärnealbum och bilder har under åren kastats som ett uttryck för ungdomsförsyndelser. Här finns något som många ägnat så mycket tid och inlevelse åt men som därefter förlorat sin betydelse. Nu har en del av dessa samlarsaker fått status och betingar höga priser. Situationer, fenomen och ting laddas om eller ur beroende på när det hände eller var vi är nu (jfr. Åkesson i detta nummer).

Att nyläsa gammalt material

Att söka i arkiv är en fantastisk möjlighet att få känna tidsatmosfär. Det är lätt att förflyttas till annan tid och annat sammanhang genom äldre dokument av olika slag. Så länge man håller sig inom ramen för en mer ”konventionell” sökning eller träffar arkivpersonal som känner sitt material väl är det lätt att få tillgång till det man söker. Om man däremot inte har helt klart för sig vad man vill ha eller söker material av lite mer subtil karaktär kan det vara svårt med de kategoriseringar som görs på arkiv. Just därför gäller det att vara beredd på att söka på många olika angränsande sökord och försöka hitta flera ingångar till det man är intresserad av. Ibland stöter man dessutom på entusiastisk personal som kan sitt arkiv och som anar vad de vagt formulerade forskarfrågorna kan betyda. Det är heller inte givet vilket material som finns var. Vissa arkiv ägnar sig åt aktiv insamling, medan många förvaltar det som redan finns i arkiven och tar emot det som doneras snarare än att aktivt söka nytt material. En följd av det senare är att det ibland är oförutsägbart vad man finner i vilket arkiv.

Med utgångspunkt i ”hemmablindheten” kan en av förutsättningarna formuleras som att det till stor del handlar om att se på gammalt material med nya ögon. Problematiken fokuseras på hur man ”läser” sina källor. I den mån man kommer ”rätt” på ett material kan det läsas ut så mycket mer än det vid första anblick anger.

Ett sätt att arbeta är att utnyttja arkiv och delar av arkiv som tidigare inte ansetts relevanta för fältet. Tanken är att det går att få fram information ur arkiven genom att t.ex. se hur materialet har organiserats, att se vilken typ av material som marginalise-

rats eller t.o.m. rensats ut. Vad finns under en rubrik som ”Diverse”? Kan det säga oss något om värderingen av det material man finner? Problemet och det verkligt intressanta är då framför allt vad som ansetts värt att spara och bevara.

Professionaliteten har naturligtvis stor betydelse. Vilken är den samlande institutionen och vem arbetar där? Jag kan exemplifiera med arkivarien på ett stort museum som ville att jag skulle ha vita bomullshandskar för att bläddra i arkivalierna, medan bibliotekarien på en annan institution lät mig bläddra utan handskar i exakt samma sorts material, men betonade låneförfarandet och ordningen. Arkivarien betonade tingens bevarande, medan bibliotekarien betonade ordningen och systematiken i det bevarade. För båda var det dock förvirrande att det jag sökte inte fanns i en given kategori. I vissa skeden av arbetet får man inse att det kan vara svårt att formulera det man söker. Det är inte fel att låta materialtillgång styra arbetet om frågeställningarna har den karaktären. Som i all forskning får man fundera över vad som skall styra: material eller teori? Resultatet blir ofta en mellanväg.

Klippböcker och klippsamlingar finns på de flesta arkiv och hos många organisationer. Om källan uppmärksammas för vad den är, ett subjektivt urval av information, så säger den ofta en hel del om sin tid och framför allt om den som klippte, d.v.s. gjorde urvalet och sedan klistrade in. I detta ligger många och stora källkritiska spörsmål: vem klippte och varför? Gjordes det för att illustrera något särskilt, för att dokumentera och bevara för eftervärlden? Till detta finns det ett par mycket stora och väsentliga saker att ta ställning till: vem var det som nyttjade de dokument man eventuellt kommer att finna? Ju äldre material desto säkrare kan man nog vara på att det inte var något människor i gemen använde sig av. Eller? Vilka människor hade egen tidning och möjlighet eller intresse av att klippa för att samla i klippböcker? Det är ett känt faktum att det hos stora delar av befolkningen t.ex. varit, och faktiskt fortfarande är, otillåtet att sätta sig ner och läsa skönlitteratur så länge det är ljust utomhus eller finns annat arbete att utföra. Det är frågor av denna karaktär som är intressanta: biografgående var ett exempel på en verksamhet som faktiskt vid den aktuella tiden var tillåten för väldigt stora delar av befolkningen (Sjöholm 2003). Redan från början var det ett medium riktat till massorna.

Folklivsarkivet i Lund, liksom övriga folkminnesarkiv, har ägnat sig åt aktiv insamling framför allt genom sina frågelistor. Det är en relativt vanlig etnologisk insamlingsmetod, åtminstone tills nu, och har använts av många doktorander och forskare under decennierna. Listor har skickats ut till ett meddelarnät regelbundet från Folklivsarkivet sedan 1930-talet efter en modell från Nordiska museet (se vidare Salomonsson 1988). Detta material kan man mycket väl gå in i med andra frågeställningar än de frågor som den tidens folklivsforskare ställde. Dessutom finns en möjlighet att följa enskilda meddelare genom åren och därmed kanske kunna se ett vidare mönster än om ett nedslag görs kring en specifik frågelista. Det är uppenbart att frågelistornas teman är en sorts spegel av etnologiämnets förändring genom åren. Här finns en hel del att hämta, i synnerhet om man inte endast söker det folklivsforskaren direkt frågade om. När människor t.ex. talade om sitt arbete så kom även arbetets kontrast, d.v.s. saker som berörde den fria tiden in. Sagor, sägner, fester och högtider, lekar och traditioner är vanliga teman i de första frågelis-

torna. *Hemmets prydande* (LUF 49, 1945) är en lista som säger mycket om hur människor ville ordna det för sig, men även hur man uppfattade att man hade gjort och velat göra i äldre tid. Speciellt intressanta är de listor som skickades ut med några års mellanrum på 1940- och 50-talet: *När den nya tiden kom till bygden* (LUF 59, 1947 och LUF 73, 1950 en omarbetad version). I den andra och omarbetade versionen ville man att meddelarna skulle fundera över orsakerna till de förändringar man upplevde. Dessa listor betonade nuet medan många stimulerat människor att skriva om hur det var ”förr”. Till en början skulle meddelarna samla in uppgifter från personer i sin egen närhet och arvoderades för det. Detta kom att ändras så småningom.

1964 skickades en lista ut om ungdomars sammankomster och nöjesliv, där meddelarna uppmanades att skriva om *hur ungdomens nöjesliv gestaltat sig vid olika tidpunkter, vilka förändringar som inträffat, när och hur och varför de skett* (LUF 123). I mitten av 1970-talet, när listan *Lördag/söndag i barndomshemmet* skickades ut, motiverades människor att skriva för att på så sätt vara med i utformandet av 1900-talets kulturhistoria (LUF 157). *Era minnen kan bli dokument för framtida forskning. Känner ni andra som också vill hjälpa till att skriva historia på det här sättet, sänder vi gärna fler frågelistor* avslutas följebrevet undertecknat av docent Brita Egardt. *Det är innehållet i berättelsen, inte språket eller stavningen som är av värde. Tyck inte heller att ni inte har något att berätta därför att det just inte var något speciellt med vecksluten hemma hos er. Eller därför att det inte precis var någon 'söndagsidyll'. Det som är värdefullt är att få veta hur det var – hur det än var.*

I början av 1980-talet gjordes det ett stort utskick där tema fritid fick styra, ur fyra synvinklar fördelade på fyra listor: nöjesresor, sommarbostad, hemmasemester och sommarlov (LUF 165). Listorna var uppdelade för att kunna *täcka olika tidsavsnitt i berättarens liv*, står det i följebrevet. På listan om sommarbostad frågas det efter nöjeslokaler

i närheten och i listan om hemmasemester efter såväl nöjen som hobbyverksamhet och med vem man gick, hur, vilka kläder man hade och om man eventuellt åt något. 1985 hette en av listorna *Ungdomen och nöjeslivet* och betonade livet på och debatten kring dansbanorna (LUF 175). Några år senare sänds listan LUF 18 *Ung på 40-talet* ut. Dessa fungerade som underlag för såväl Jonas Frykmans studie *Dansbaneländet* (1988a) som Berit Wigerfelts avhandling *Ungdom i nya kläder* (1996). I de flesta doktorsavhandlingar från Lund finner man att minst en frågelista nämnas i materialgenomgången eller, ännu oftare, i källförteckningen.

Frågelistorna är en speciell genre som måste behandlas utifrån det de faktiskt är: en sorts minnesrekonstruktioner och subjektiva beskrivningar av en annan tid. Vad gäller svaren är det inte vem som helst som besvarar dem utan det är personer som ingår i Folklivsarkivets meddelarsystem. De besvarar, så gott de hinner och kan, två, tre frågelistor per år rörande de mest skiftande områden. Strukturen för svaren är delvis given i och med att de fått ett par sidor med frågor att associera utifrån. Å andra sidan betonas i de senare listorna friheten och möjligheten att fritt associera. Frågorna finns för att leda in meddelarna åt det håll forskaren önskar. Genom att rada en mängd frågor vill man att meddelaren skall börja minnas för att genom detta så småningom kunna skriva fritt ur minnet. Trots det kommer man aldrig ifrån att den som skriver gör det för att det skall läsas av forskare eller arkivmedarbetare. Det är sä-

kert också så att den skrivande meddelaren har en föreställning om vad forskaren vill läsa och, medvetet eller omedvetet, försöker anpassa sig till det (jfr Frykman 1988b; Nordström 1988). Det är ingen lätt uppgift att övertala människor att skriva om det mest vardagliga, det som ofta förefaller trivialt och något som man kanske inte ens egentligen reflekterar över. Vad är det då som inte finns med i svaren? Vad är det jag glömt att fråga om, som jag tagit för givet? För en del av meddelarna är mottagaren säkert ganska diffus. Det är inte heller så att alla nödvändigtvis tycker att de har något särskilt att berätta. Den senaste frågelistan kanske inte engagerade dem så mycket som den förra listan. Även om meddelarna inte är tvingade att besvara samtliga frågelistor känner de flesta nog att de pliktskydligast bör gör det. Detta är paradoxalt nog en av fördelarna med frågelistsystemet. Man når inte bara dem som redan vet med sig att de har något särskilt att berätta utan får även utsagor av helt annat slag.

Det kan inte nog betonas vilken skatt dessa listor och svar utgör genom sin dokumentation av ett antal personers olika aspekter av vardagslivet. Arkivens frågelistmaterial blir utmärkta levnadshistoriska berättelser i takt med att antalet frågelistor och svar ökar i antal. Samma personer har skrivit svar på frågor för arkivens räkning om många olika saker under långa tidsperioder. Detta är som gjort för att fungera som underlag för många vetenskapliga texter i framtiden kring såväl olika teman som om de personer som skrivit berättelserna.

Referenser

Källmaterial

Folklivsarkivet, Lund (LUF)

Frågelistorna LUF 49, LUF 59, LUF 73, LUF 123, LUF 157, LUF 165, LUF 175, LUF 180, LUF 190

Litteratur

Frykman, Jonas 1988: ”Folklivsarkivet, frågelistorna och forskningen”, i Bringéus, Nils-Arvid (red.) *Folklivsarkivet i Lund 1913-1988: en festskrift till 75-årsjubileet*. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr 26.

Frykman, Jonas 1988: *Dansbaneeländet: ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm: Natur och kultur

Lilja, Agneta 1999: ”Kollektiva beskrivninar och individuella berättelser”, i Bergquist, Magnus & Svensson, Birgitta (red.) *Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.

Nordström, Ingrid 1988: ”Hava höglärde herrar hört talas om…”, i Bringéus, Nils-Arvid (red.) *Folklivsarkivet i Lund 1913-1988: en festskrift till 75-årsjubileet*. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr 26.

Salomonsson, Anders 1988: ”Kulturdokumentation i ord och bild”, i Bringéus, Nils-Arvid (red.) *Folklivsarkivet i Lund 1913-1988: en festskrift till 75-årsjubileet*. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr 26.

Sjöholm, Carina 2003: *Gå på bio: rum för drömmar i folkhemmets Sverige*. Eslöv/Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, Eslöv.

Wigerfelt, Berit 1996: *Ungdom i nya kläder: dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige*. Eslöv/Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion.

NOT. Filmstjärnebilder i privat ägo.

NOT. Detta är en omarbetade version av artikeln: Sjöholm, Carina 1999: ”Biobiljetter, filmprogram och frågelistor”, i Bergquist, Magnus & Svensson, Birgitta (red.) *Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.

På två hjul i Folklivsarkivet

Cyklar och cyklister förr och nu

Charlotte Hagström

Sommaren 1939 tillbringade stipendiaten Hilding Andersson en stor del av sin tid på cykel. Utrustad med generalstabens karta trampade han kors och tvärs i Ljunits härad för att samla folkminnen. I sin fältdagbok beskriver han hur han i sol och regn cyklar mellan olika byar där han intervjuar gamla tanter och farbröder. Den 4:e augusti har han antecknat att han är ”Trött av det myckna cyklandet” (M 6461).

Under första halvan av 1900-talet var cykeln ett närmast nödvändigt redskap för folklivsforskarna. Det var med dess hjälp de förflyttade sig runt i bygderna för att göra uppteckningar och uppmätningar. Utan cykeln hade Folklivsarkivets samlingar från denna tid varit betydligt tunnare. Men trots dess betydelse är det tämligen ont om uppteckningar som handlar om cyklar och cykling i sig. I berättelser där cyklar figurerar, och ibland är förutsättningen för skildringen, nämns de bara i förbifarten eller kommenteras kortfattat. I en resedagbok förd av Johan Nilsson, som tillsammans med sin kamrat Johannes Andersson sommaren 1915 cyklade genom södra Sverige, är det till exempel sparsamt med uppgifter om själva cyklandet. Visserligen nämns på några ställen att någon av cyklarna har behövt repareras och av kassaboken, där samtliga utgifter nogsamt har noterats, framgår att en resa till och från Visingsö samt biljetter för cyklarna sammanlagt kostade 5 kr. Men det är beskrivningar av landskapet och växtligheten, inskriptioner på statyer och minnesstenar, besök i kyrkor och slott samt uppgifter om logi och väder som utgör den största delen av resedagboken (M 20359).

Sällan använda cyklar. M 26523.

I andra uppteckningar finns exempel på berättelser om den första cykeln i trakten, som exempelvis denna gjord 1943:

Den första cykeln som sågs i Höganäs var i medio av 1880-talet och kördes av postmästarens son Hilding Hammarkvist. Det var en hög cykel med mycket stort framhjul och ett litet bakhjul. Cykeln väckte mycket uppseende och betraktades av befolkningen som ett litet underverk och folk gick "man ur huse" för att få skåda undret när han for fram å landsvägarna. (M 8956)

Men där slutar det. Varför Hilding Hammarkvist skaffat en cykel och hur länge det dröjde innan andra höganäsare följde efter får vi inte veta. Inte heller finns det i de delar av samlingarna som tillkommit under andra halvan av 1900-talet och början av 2000-talet några utförligare berättelser om cyklar och cykling. Då vi idag ser ett uppsving för cykling, något som kan kopplas till flera olika faktorer som bland annat förhållningssätt till miljö, hälsa, ekonomi, jämställdhet och fritid, men också flera andra, framstår avsaknaden av cykelberättelser både som anmärkningsvärd och problematisk. Hur ska vi kunna förstå varför människor gör som de gör – till exempel väljer att cykla eller ta bilen eller åka kollektivt – om vi inte frågar dem? Och hur står dagens situation i relation till gårdagens? Vad betyder cykeln, för cyklister och icke-cyklister, och hur har den förändrats? Vilken roll spelar cykeln ur ett samhälleligt och kulturellt perspektiv under olika tider och i enskilda individers liv?

Det ökande intresset för cykling, som bland annat avspeglas i att cykelförsäljningen ökar, att allt fler cykelpendlar till jobbet och att många kommuner satsar stort på att utvidga cykelvägnätet, ledde i kombination med bristen på material i samlingarna till att Folklivsarkivet hösten 2012 startade dokumentationsprojektet *Cyklar och cyklister igår, idag, imorgon*. Tilläggas ska att jag dessutom själv är mycket intresserad av ämnet, något som naturligtvis också spelade in. Tillsammans med etnologen Lars-Eric

"Danmarksresan år 1961". Utdrag ur resedagbok. M 26506.

Jönsson, som liksom jag är verksam även vid Institutionen för kulturvetenskaper, driver jag även ett forskningsprojekt med titeln *Cykeln och friheten*.

Projektet genomförs inom Folklivsarkivets ordinarie verksamhet och resurserna är därmed begränsade. Såväl intervjuer som observationer har gjorts, och fler kommer att genomföras. Detta sker dock inte enligt någon konsekvent plan utan styrs av vad som är praktiskt och ekonomiskt genomförbart. Tillfälligheter och möjligheter som öppnar sig genom att olika aktiviteter kan kombineras har betydelse för vad som görs och inte görs. Den största delen av dokumentationen består dock av skrivna berättelser om minnen, erfarenheter och upplevelser av cykling. Huvuddelen av dessa är svar på frågelistan LUF 236 *Cykling* som

sändes ut i oktober 2012. Ett upprop, *Min cykel och jag*, publicerades också i tidskriften *Bygd & natur*. Sammantaget har drygt 80 berättelser med utgångspunkt i listan och uppropet inkommit. Frågelistan användes även som grund för ett upprop som DAG, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, sände ut under hösten. Svaren på detta förvaras i Göteborg.

Berättelserna utgör ett mycket spännande material. Här finns redogörelser från vardagscyklister, som mer eller mindre dagligen använder cykeln för att transportera såväl sig själva som allehanda varor, föremål och personer till och från arbetet, affären och dagis. En småbarnspappa, född 1979, skriver:

Jag cyklar för att lämna min son på dagis, till tågstationen, för att storhandla osv. När jag storhandlar har jag cykelvagn. Jag cyklar för att hälsa på kompisar runt om i Malmö och för att göra utflykter […] Ibland när jag är på tjänsteresa har jag turen att bo på hotell som lånar ut cyklar och då är det oerhört smidigt att kunna cykla till vad det nu är man ska istället för att åka buss eller spårvagn eller taxi. (M 26518)

Här finns också berättelser från passionerade cyklister, som denna kvinna född 1935, som älskar att cykla och som under årens lopp cyklat åtskilliga mil:

Det positiva med cyklandet är att det påverkar kondition och muskler. Det är också mer skonsamt än att springa. Något negativt känner jag inte till […] Åren 1979-2012 har jag kört Vätternrundan (30 mil) 33 gånger. Cyklandet i sig har varit målet. (M 26501)

Men inte alla är förtjusta i cykling. Även personer som ytterst motvilligt, eller inte alls, sätter sig på en cykel har svarat. En person född 1944 skriver:

Att promenera är mycket trevligare än att cykla. Man hinner se sig om, stanna upp ibland, lyssna och se på en fågel, tänka ut en dikt… Nej, cykeln är ”bökig” att ha med sig. Parkeras och låsas ska

Cykellykta från början av 1900-talet. Fotograf: Gabriella Toresson

den om man vill gå in och handla någonstans, och komma ihåg var man ställde den och att man hade ned med sig måste man också. (M 26523)

Vilka svar en frågelista ger styrs till viss del av vilka frågor som ställs. Frågorna i LUF 236 *Cykling* grupperades kring i åtta teman: Min första cykel, Att cykla, Att ha en cykel, Cykeln som arbetsredskap, Cykelsemester, Trafik och säkerhet, Motionscykling och cykelsport samt Min cykelberättelse. Vissa teman återfinns i nästan alla berättelser medan andra inte är lika förekommande. Den första cykeln visade sig många ha ett klart och tydligt minne av. De minns vilken färg den hade och ibland även vilket märke, vem de fick den av och var och med vems hjälp de lärde sig cykla. Så skriver en person född 1948:

Min första cykel var röd. Jag tror det var en Monark. Det var en ny cykel som jag fick av mina föräldrar. Jag var ca 7 år när jag fick den och kunde inte cykla. Far sprang efter när jag vinglade fram. (M 26512)

Den första cykeln, liksom förmågan att kunna cykla, är för många förknippad med starka känslor. En berättare född 1941, som fick sin första egna cykel när han var 11 år, beskriver hur

känslan av att ha en egen cykel var oslagbar. För mig betydde den frihet att åka omkring och se nya vyer och så hade också jag en cykel som alla andra klasskamrater och jämnåriga på gatan. Det var verkligen en viktig händelse för mig. (M 26519)

På samma sätt kan det faktum att man tvingas sluta cykla, till exempel på grund av problem med balansen, vara känslofyllt. För några år sedan fick en berättare, född 1936, parkera cykeln för gott. Hon skriver:

Det var en stor sorg när jag fick ställa cykeln. Jag minns att jag tyckte att livet inte var värt att leva utan cykel och cykling. (M 26543)

Att anlägga ett livshistoriskt perspektiv på cyklar och cykling är intressant och inspirerande. Inför en konferens i Estland sommaren 2013, där jag skulle medverka i en session om cykling, närläste jag materialet med fokus på hur berättaren under olika faser i sitt liv förhållit sig till såväl cykeln som ting som till förmågan att kunna, eller inte kunna, cykla. För de flesta hade förhållandena förändrats många gånger under livets gång. Som barn, tonåring, småbarnsförälder, medelålders och pensionär spelade cykeln olika roller. Den utrustades på olika sätt, användes i olika sammanhang och tillskrevs olika betydelser och känslor. Cyklar gavs bort som födelsedagspresenter, stals och vandaliserades, orsakade olyckor eller bidrog till att katastrofer undveks. Med cykeln tog man sig ut i världen, träffade nya människor och gjorde nya erfarenheter. Genom att berätta om cykeln berättade man om sitt liv.

Cykelberättelserna, såväl svaren på frågelistan som på uppropet, utgör ett spännande material som fyller en lucka i Folklivsarkivets samlingar. De är intressanta och innehållsrika och kommer att kunna användas på många olika sätt, såväl i samtiden som framtiden. Men det finns utrymme för fler berättelser.

Referenser

Källmaterial

Folklivsarkivet, Lund: Frågelistan LUF 236 *Cykling* M 6461, M 8956, M 20359, M 26501, M 26506, M 26512, M 26518, M 26519, M 26523, M 26543

Landskronalöparen och brådskans århundrade

Fredrik Nilsson

1800-talet beskrivs ofta som ett brådskans århundrade med hänvisning till den snabba utvecklingen av moderna kommunikationsteknologier såsom tåg, telegraf, telefon, bil och cykel. I *The Culture of Time and Space* hävdar historikern Stephen Kern att radikalt annorlunda förhållningssätt till omvärlden etablerades till följd av de nya kommunikationsmöjligheterna. Kern menar också att de nya teknologierna bidrog till formering av en hastighetskult och en generation som ville erövra såväl tid som rum (Kern 1983/2003:111). När brådskans århundrade och de nya teknologiernas sociala effekter diskuteras är det oftast en framväxande urban borgerlighet som åsyftas. Det var primärt individer eller grupper av individer från denna klass som förväntades röra sig över stora avstånd på relativt sett kort tid, det var också huvudsakligen människor från borgerliga miljöer som hade råd att använda de inledningsvis ganska dyra teknologierna. Klassaspekten kommer också till uttryck i teknikhistoriska studier genom skildringar av landsbygdsbefolkningens häpnad och skräck då de för första gången såg exempelvis cyklar på vägarna (t.ex. Ekström 2010:29). I sådana studier förmedlas, förmodligen omedvetet, en bild av en dynamisk och rörlig urbanitet och en trög, orörlig och långsam rural miljö. Men frånvaron av moderna teknologier på landsbygden ska inte tolkas som ett uttryck för att områden utanför städerna

var orörliga områden. I själva verket var rörelsen periodvis ganska intensiv på landsbygden. Människor rörde sig mellan byar, men även mellan byar och arbetsområden som låg utanför byarna (Nilsson 2000:47-49). Frånvaron av moderna teknologier ska inte heller uppfattas som ett utryck för att rörelsen på landsbygden alltid var långsam. I Folklivsarkivet finns uppteckningar som påminner oss om att brådskan, och möjligtvis även kulten av höga hastigheter, också var av betydelse på landsbygden. I denna korta essä ska jag uppehålla mig vid den så kallade *Landskronalöparens* framfart på den nordvästskånska landsbygden under 1800-talets andra del.

På språng i korta byxor och röd toppmössa

På 1860-talet var där en löpare från Landskrona som sprang från Landskrona till Dagstorp med post och andra ärenden två dagar i veckan. Han var klädd i korta byxor och röd toppmössa, därför kallades han här på trakten för Rötoppske.
(M 11757)

Landskronalöparen var ett postbud som använde en jämförelsevis enkel teknologi: Han sprang, ofta barfota, med post mellan Landskrona och andra städer, men också mellan Landskrona och omgivande byar såsom Dagstorp. Även om budet omtalas som en individ kan det ha varit en informell institution. Möjligtvis fanns flera löpare samtidigt och med tanke på att uppteckningarna täcker drygt tre decennier är det troligt att löparna också ersattes av yngre förmågor efter en tid i tjänst.

Det är dock tveksamt om löparen verkligen var knuten till *Kungliga Postverket* och det finns flera tecken på detta. I en avhandling om postverkets uniformer påpekar etnologen Marianne Larsson (2008) att det inte existerade någon uniform vid denna tid, men att kraven på enhetlighet och formalisering ökade kring 1800-talets mitt. Färgen på kläder och mössa skulle, som det verkar, vara mörkblå och postverkets symboler – posthornet eller knappar och beslag med riksvapnet tre kronor på – skulle ge buden legi-

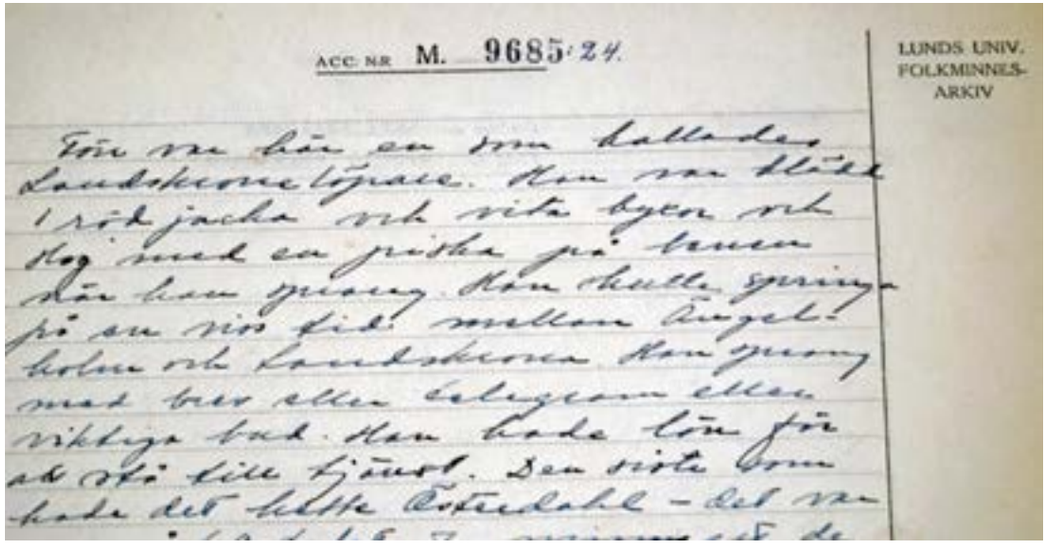
timitet (2008:87-94, 97). Men alla postbud omfattades inte av dessa strävanden efter enhetlighet och den så kallade gångposten är ett exempel på detta. Gångpost kunde, om avtal slutits med postverket, bland annat användas då reguljär postverksamhet inte hade etablerats mellan olika orter. De som gick eller sprang med post behövde inte i formell mening vara anställda av postverket, istället var det användarna som betalade postförarna (Larsson 2008:94-97). I uppteckningarna finns det antydningar om att betalningen sköttes på ett sådant sätt, som här: ”Han hade lön för att stå till tjänst […] Var och en fick väl betala Landskronalöpare för bud” (M 9685). Men även klädseln indikerar att löparen inte tillhörde verket utan ingick i gångpostsystemet. I en uppteckning kommenteras hans klädsel på följande vis: ”Han var klädd som vanligt i grå kläder – det var inte precis någon uniform” (M 9686). I andra uppteckningar är det den röda färgen man minns: ”Förr var här en som kallades Landskronalöpare. Han var klädd i röd jacka och vita byxor” (M 9685). Är det en tillfällighet att den röda färgen återkommer i ett par uppteckningar som beskriver löparen? Hade den röda färgen, i den regionala skånska kontexten, en särskild betydelse? Kanske var färgen ett särskiljande signum för just denna postförande institution? Något svar på frågorna finns inte.

Samtidigt som klädseln avvek från hur postverkets postiljoner var klädda så kan det konstateras att Landskonalöparen hade en del likheter med det reguljära postsystemet, till exempel kravet att föra fram posten med hög hastighet. Härnäst tecknas därför en kort, skissartad bild av det svenska postväsendets historia med fokus på hastighetsfrågor och därefter fokuseras åter Landskronalöparen.

”med gåsfjädrar uti alla brefhörn”

Bud har skickats i alla tider, men ett formaliserat postväsende brukar, i Sverige, dateras till år 1636 då det så kallade *Postbondesystemet* kodifierades. Postbonden skulle kunna läsa och skriva, ha två drängar till sin hjälp och vara edsvuren. Dessutom skulle han ha ett signum på bröstet och ett horn att blåsa i för att varsko nästa postbonde om att man var på väg. Med denna postordning kom också kravet på hög hastighet. Postgårdarna skulle ligga på två till tre mils avstånd från varandra och oftast var det någon av drängarna som fick springa mellan gårdarna. Om inte kraven uppfylldes, om man inte sprang tillräckligt fort, riskerade man att bestraffas: åtta dagars fängelse med vatten och bröd som förtäring. 1646 ersattes löpande postbonde med ridande. Behovet av brådska betonades även 1682 då det föreskrevs att postbonden skulle vara färdig för avfärd när stafetten ankom. Om så inte var fallet riskerade man fyra månaders fängelse på vatten och bröd eller en daler silvermynt i böter för varje förlorad timme. Postbondesystemet ansågs emellertid trots dessa krav vara långsamt och statsmakten anställde istället särskilda postiljoner som använde postböndernas hästar (Lundgren 1990:54-55). Postiljonerna befattade sig inledningsvis enbart med tjänsteärenden, framför allt från landshövdingen till olika auktoriteter inom länet och vice versa (Nilebrant & Johansson 1974:12). I slutet av 1700-talet och det inledande 1800-talet hade hastigheten på brevleveranserna ökat, det tog ungefär 5 dagar att förmedla ett brev från Malmö eller Ystad till Stockholm (Forssell 1936:172-174).

Post fördes således fram gåendes, springandes eller ridandes och i en del fall ställdes extra stora krav på hög hastighet. Brev som skickades med postbondesystemet kunde ha fjädrar påklistrade, vilket signalerade att det skulle föras fram med stor hast (Nilebrant & Johansson 1974:33-36). Antalet fjädrar kunde dessutom, vilket framkommer i en del uppteckningar, beordra olika hastigheter: ”Man fick bära kronobrev. Var där en fjäder skulle det gå fort, var där två fick man ej vila” (M 2175). Den höga hastigheten är också ett signum för Landskronalöparen.

Ur Folklivsarkivets samlingar. Fotograf: Carina Sjöholm

Piskan som accelerator och symbol

I upptecknингen som beskrev Landskronalöparens rörelse mellan Landskrona och Dagstorp framgick det inte vilken tid han behövde för att avverka det ungefär 15 km långa avståndet (fågelvägen). Det sades inte heller något om huruvida han verkligen sprang hela sträckan eller delar av den, men av andra upptecknингar att döma var hög hastighet en viktig aspekt då han tog sig fram, även då avstånden var betydande. I en upptecknинg som beskriver 1850-talet omtalas Landskronalöparen på följande vis:

Förr var här en som kallades Landskronalöpare. Han […] slog med en piska på benen när han sprang. Han skulle springa på en viss tid mellan Ängelholm och Landskrona. Han sprang med brev eller telegram eller viktiga bud. […] Diligensen gick bara vissa dagar och denne fick då springa när det behövdes. Han slog sig med ett spö på benen när han sprang. (M 9685)

Avståndet mellan Landskrona och Ängelholm är cirka 42 km fågelvägen. Med tanke på dåtidens vägnät kan den faktiska sträckan utan vidare ha varit dubbelt så lång. Det var med andra ord en rejäl sträcka som skulle avverkas. Tyvärr framgår det inte på vilken tid han förväntades förflytta sig mellan orterna, men piskan eller spöet ger intryck av att han inte kunde dra benen efter sig. I en annan upptecknинg – som beskriver 1870- och 1880-talen – finns dock en tidsuppgift för delar av sträckan.

Landskronalöpare såg jag personligen när jag bodde i Varalöv och han kom löpande från Landskrona till Ängelholm […] Och så hade han en käpp i handen och så slog han sig på benen när han löpte fram. Han sprang inte precis utan tog en jämn lunk. Han löpte mellan Landskrona-Hälsingborg och Ängelholm och på andra håll också. Han skickades med olika brådskande bud. Mellan Hälsingborg och Ängelholm gick det ganska fort – den sträckan kunde han göra på ett par timmar. Han bodde i Landskrona, det var ju en rätt stor handelsstad på den tiden med mycken spannmålshandel. Här i Ängelholm var ingen löpare. De visste alla när han kom lunkande. Han var väl 30-40 år. (M 9686)

Landskronalöparen anlitades således när det handlade om brådskande bud och förefaller ha rört sig i landskapet med en lunkande men också imponerande hastighet. Anledningen till att hästar inte användes trots att det handlade om brådskande bud och aktningsvärda sträckor är oklart. Enligt historikern Fernand Braudel var hästen ”snabbhetens symbol” (1979/1989:385) under delar av 1800-talet, men trots det anlitades alltså hellre en spingande postförare som skulle avverka betydande sträckor i nordvästra Skåne så snabbt som möjligt. En möjlig anledning är att man kanske ville spara hästarnas krafter till annat arbete. Så skedde åtminstone tidigare då postbondesystemet var verksamt (Larsson

2008:79-80). En annan möjlig tolkning är att lokalsamhället hyste tillit till Landskronalöparen, man var kanske övertygad om att han vid behov verkligen skulle piska sig fram på landsvägarna. Åtminstone tycks så ha skett vid något tillfälle.

Men däremot har jag sett Landskronalöpare springa en gång. […] Han hade ett litet spö, och med det klappade han till sig, om han tyckte att han sprang för sakta. Han hade alltid vita knäbyxor och var barfota. Han sprang med post, brev och ärenden mellan Landskrona och Hälsingborg. (M 8436)

Möjligtvis signalerade alltså piskningen målmedvetenhet och ansvar. Det är också tänkbart att piskan mer sällan kom till användning, men att den – i likhet med Kungliga Postverkets posthorn – fungerade som en symbol för hög hastighet och pliktkänsla i brådskans århundrade. Kanske var även Landskronalöparens röda mössa en sådan signal?

Från brådskans till flagellanternas århundrade

Det förefaller en smula märkligt att Landskronalöparen skulle ha tvingat sig själv att springa fort genom att använda en piska, men samtidigt vilar det något obehagligt bekant över uppteckningarna. Piskan används inte längre som prestationshöjande teknologi, åtminstone inte när det handlar om människor, men prestations- och hastighetskrav är legio inom de flesta yrken. Kanske har den fysiska piskan ersatts av en inre, mental piska som vi allt för okritiskt eller oreflekterat låter vina över ben och öron? Kanske har brådskans århundrade ersatts av flagellanternas? Oavsett svaret på denna fråga påminner Landskonalöparen oss om att vi behöver veta mer om hur brådskans århundrade kom till uttryck utanför städerna, i områden där merparten av landets befolkning levde. Men löparen påminner oss också om Folklivsarkivets ovärderliga roll som källa till nya frågor.

Referenser

Källmaterial

Folklivsarkivet, Lund (LUF): M 8436, M 9685, M 9686, M 2175, M 11757.

Litteratur

Braudel, Fernand 1979/1989: *Vardagslivets strukturer. Det möjligas gränser. Civilisationer och kapitalism 1400-1800*. Band 1. Stockholm: Gidlunds.

Ekström, Anders 2010: *Viljan att synas, viljan att se: medieumgänge och publik kultur kring 1900*. Stockholm: Stockholmia Förlag.

Forssell, Nils 1936: *Svenska postverkets historia*. Band 1. Stockholm: Postverkets tryckeri.

Kern, Stephen 1983/2003: *The Culture of Time and Space 1880 – 1918*. With a New Preface. Harvard University Press: Cambridge, Massachussets.

Larsson, Marianne 2008: *Uniformella förhandlingar. Hierarkier och genusrelationer i Postens kläder 1636-2008*. Stockholm: Nordiska Museet.

Lundgren, Britta 1990: *Allmänhetens tjänare. Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket*. Stockholm: Gidlunds.

Nilebrant, Stig & Johansson, Rune 1974: *Från fjäderbrev till flygpost. Posthistoria, frimärksframställning och samlande*. Stockholm: Natur och Kultur.

Nilsson, Fredrik 2000: *I rörelse. Politisk handling under 1800-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

Trädgårdens arbete och redskap

Klassisk etnologi i nya sammanhang

Katarina Saltzman & Carina Sjöholm

För många av oss etnologer var Nils-Arvid Bringéus *Arbete och redskap. Materiell folkkultur på svensk landsbygd före industrialiseringen* en viktig del i vårt första möte med ämnet. Den gavs i sin första upplaga ut 1971 och femte upplagan kom så sent som 2003. Genom åren har otaliga grundkursstudenter läst boken, som därmed kan betraktas som en av ämnets mest inflytelserika publikationer under det senaste halvseklet. Arbete och redskap var också långt före 1970-talet ett viktigt etnologiskt forskningsfält. Idag har det fått förnyad aktualitet genom teoretiska influenser som på nytt riktar intresset mot materialitet och det fysiska gränssnittet mellan människan och hennes omgivning.
I vårt forskningsprojekt *Arbete och redskap i villaträdgården mellan dröm och förverkligande* anknyter vi till detta klassiska etnologiska forskningsområde genom att särskilt fokusera arbete och redskap i en vardagsmiljö där människor interagerar med sin närmaste fysiska omgivning. Fokus riktas mot den privata trädgården – en förvånansvärt outforskad vardagsmiljö, av stor betydelse i dagens samhälle. Syftet är att undersöka hur nutida trädgårdar skapas, används, odlas och utvecklas i samspel mellan människor, växter, ting, texter och teknik. Projektet baseras dels på fältarbete i olika villaområden, dels på en etnologisk frågelista. I den här artikeln kommer vi att ge några smakprov ur det rika frågelistmaterial som kommit in till Folklivsarkivet i Lund.

Trädgårdsarbeten

Vad gör människor egentligen i sina trädgårdar? Denna enkla fråga är en av projektets utgångspunkter, och vår nyfikenhet på detta kom till uttryck i den frågelista på temat *Trädgården* (LUF 233) som skickades ut genom Folklivsarkivet i december 2010. Samma frågelista har senare, i något modifierad form, skickats ut även via Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkiven i Göteborg, DAG, Uppsala, DFU och Umeå, DAUM. Totalt har vi hittills fått in ett hundratal svar på frågelistan. Detta material kan jämföras med svaren på en tidigare frågelista *Min trädgård* (LUF 193) från 1994 som Eva Londos formulerade och bearbetade (1998), för att därigenom undersöka förändringar i människors förhållande till trädgård under de senaste 20 åren. Även i svaren på frågelistan *Naturen för mig* (LUF 230) beskriver många trädgården.

När vi läser svaren på frågelistan förundras vi över hur mycket människor gör i sina trädgårdar. En sammanställning av några av de verb som förekommer i meddelarnas beskrivningar av vad de gör i sina trädgårdar speglar en bredd av aktiviteter, från relativt tidlösa trädgårdssysslor till mer tidstypiska inslag.

Gräva, gallra, rensa, klippa, flytta, vattna, gödsla, planera, plantera, beskära, knipsa, kalka, krafsa, nypa, plocka, hacka, skyffla, skapa, sköta, anlägga, köpa, sälja, byta, sprida, mata, fika, grilla, äta, sitta, ligga, sola, njuta, vila, arbeta, bekämpa, försköna, förfula, föröka, förgöra…

Mycket av det man gör i sin trädgård gör man i allmänhet utan att sätta ord på det. Många vittnar om rutiner kopplade till årstidernas växlingar och det cykliska upprepandet av återkommande sysslor. I trädgården försiggår mycket som människor gör utan att göra så mycket väsen av det: det kan vara morgon- eller kvällsrundan i trädgården för att se vad som slagit ut eller vissnat, att nypa av överblommade rosor, plocka maskrosor eller mördarsniglar, vårvinterns planering och inköp av fröer,

Ur svar på frågelistan 233 Trädgården

söndagsutflykten till plantskolan, att varje lördagsmorgon lyssna på trädgårdsprogram på radion osv. Det handlar om den lilla världens handgrepp, känslor, prylar och vanor för att tala med några etnologer som spelat och spelar stor roll för hur etnologin utvecklats: Billy Ehn och Orvar Löfgren (2012) och Jonas Frykman (2012).

Det framgår tydligt i många av svaren att det krävs en hel del arbete för att sköta en trädgård. Trädgårdsägarna ansar och vårdar, de planterar nya växter och gräver upp gamla, bekämpar ogräs och spanska skogssniglar. Oavsett om arbetet i första hand inriktas på att upprätthålla och förvalta det som redan finns, eller om man strävar efter att förnya och förändra sin trädgård, krävs insatser av många olika slag. Vissa har dessutom mer än en trädgård att sköta. ”Jag håller nu på med att klippa oxelhäcken och det tar säkert hela våren” skriver en meddelare och fortsätter:

Och så ska man fröså olika växter, köpa tomatplantor och vattna, och så vill min man till Småland och där är gräs att klippa, träd att såga, ogräs att rensa, vi har en rabatt runt huset, och så tänker man på alla krukor hemma, och så växer gräset där… (M 26231)

Många beskriver dock arbetet i trädgården som lustfyllt.

När morötterna är så stora så det går att rensa bort ogräset har jag flera timmars arbete framför mig och det går inte på en dag, men det är så roligt. (M 26205)

En annan fyller på:

Jag gillar att plocka grenar och kvistar, klippa bort döda dito, räfsa och samla ihop löv och på sommaren ägnar jag mig mest åt ogräsrensning. Det gör jag minst en timme om dagen, det är rofyllt och syns direkt. (M 26180)

En tredje summerar det positiva i att ägna sig åt trädgården:

Jag vill ägna mycket tid åt min trädgård. Inte bara då att rensa, plantera, gräva mm utan även njuta av den. Men jag gillar trädgårdsskötsel. Att få rota med nävarna i jorden, anlägga nya rabatter, räfsa gräs och löv. (M 26217)

Att arbeta i trädgården ser flera av meddelarna som något helt annat än det arbete de ägnar sig åt i sitt yrke.

Eftersom jag arbetar mest med siffror och ord, dvs. använder huvudet mer än kroppen så är det avkopplande att gå ut i trädgården och arbeta med händerna när man är ledig. (M 25942)

Relationen mellan arbete och fritid belyses på ett intressant sätt när människor talar om sitt trädgårdsarbete.

Jag har hela tiden tänkt mig att trädgården inte ska kännas betungande, att man går ut i den för att göra något lustfyllt som avkoppling till det vanliga arbetet. Det har dock blivit allt svårare i takt med att man inser att man inte kan lägga den tid man behöver och skulle vilja för att hålla trädgården i det skick man vill. Trädgården är helt enkelt för stor och arbetskrävande för det liv vi lever, om man har några ambitioner att den ska se snygg ut. (M 26227)

I media och litteratur framhålls ibland det märkliga i att vi på svenska använder ordet trädgårds*arbete* som benämning de sysslor som många högst frivilligt ägnar sig åt i sin trädgård. I dessa sammanhang lyfts engelskans *gardening* ofta fram som ett bättre alternativ. Skribenten Henrik Valentin har i artiklar och essäer (2011) föreslagit ordet *trädgårdera* som en benämning på det man gör i sin trädgård – ett förslag som emellertid inte fått särskilt stort genomslag.

Många trädgårdsägare uppfattar dock trädgårdsarbetet som just ett arbete, som inte sällan är förknippat med krav, stress och tunga moment.

Ibland ser jag trädgårdsarbetet som en avkoppling, nyttig träning för kropp och själ och ett bra sätt att rensa huvudet. Andra stunder känns det betungande och ganska tröstlöst och jag gör det som ska göras mest för att det just ska göras. (M 26188)

Trädgården kan upplevas som ett måste, och flera påpekar att det är någonting som

Ur svar på frågelistan 233 Trädgården

oavsett om man vill det eller inte följer med ett boende i eget hus. Några vittnar om att det var en lättnad att äntligen slippa trädgården:

Efter att ha haft olika hus med trädgård i nästan femtio år, har vi nu flyttat in i en lägenhet och det känns som en stor befrielse. Varken jag eller min hustru har varit speciellt trädgårdsintresserade, men väljer man att bosätta sig i ett hus med trädgård, så anser vi att det förpliktigar och att man då vill hålla trädgården i hyfsat skick. (M 26211)

De sätt att se på arbete och fritid som kommer till uttryck i trädgården är i hög grad tidstypiska. I nutida retorik betonas ofta såväl det gröna rummets som själva trädgårdsarbetets positiva hälsoeffekter.

R*esultatet av odlingsmödorna är inte heller det viktigaste för min del. Förhållandet till trädgården med den jord jag har skapat genom att till komposten bära ogräs, löv och kvistar och annat s k avfall som växtsäsongen resulterat i, liksom de grönsaker och frukter jag skördar, ger mitt liv ett rikt och värdefullt innehåll. Jag tror dessutom att jag håller mig frisk och i god vigör av både arbetet med att jobba i trädgården som av att äta det jag odlar – giftfritt naturligtvis – och för mig är det ett liv jag gillar och mår tusan så bra av.* (M 26190)

Trädgårdsskötsel har idag alltså en nyckelposition i spänningsfältet arbete/fritid. Att studera människors förhållningssätt till trädgårdens olika sysslor blir därför ett intressant sätt att belysa hur synen på och relationen mellan arbete och fritid idag ser ut och hanteras.

Trädgårdsredskap

För att studera människors relationer till sin fysiska omgivning är det ett klassiskt etnologiskt grepp att fokusera de verktyg och redskap som människor använder. ”Redskapen står alltså i ett mycket nära förhållande till människan som brukar dem” skriver Nils-Arvid Bringéus i *Arbete och redskap* (1979:42). När meddelarna berättar om sina trädgårdsredskap är det tydligt att handredskap med en historisk kontinuitet blandas med nya, tekniskt avancerade maskiner.

De redskap som jag använder är de traditionella: spade, grep, krattor, sekatör. En del är gamla, andra slits ut och man får köpa nya. Mitt favo-

ritredskap är den lilla krattan och sekatören. Vi har en gammal så kallad skjuthacka med ett hjul och bett och två skalmar. Den skjuter man framför sig och bettet skär av ogräset en bit under jordytan. Den är oöverträffad när det ska hackas ogräs mellan raderna. Detta är också en uppgift för männen i arbetsteamet. Gräsmattorna klipps med en åkgräsklippare. Det är riktigt roligt att köra den, men för det mesta blir det min man som sköter om det. (M 26218)

Flera av meddelarna berättar om sina favoritredskap, som kan vara ärvda eller köpta, gamla eller relativt nya:

Mitt absoluta favoritredskap var en gamma räfsa, som varit min farmors och vars like inte fanns. När vi flyttade från gården skänkte jag den till min ena dotter, som dock alltid framfört tvivel om dess förträfflighet men efter att ha haft den en tid har hon ändrat åsikt. (M 26216)

Potatishackor finns de? Jag har några gamla. De håller min livstid. Var i Kroatien för några år sedan. Där hittade jag en kuphacka. Den har varit utomordentlig till att kupa upp en fåra att sätta potatisen i. Den har också blivit mitt favoritredskap när det gäller att kupa både potatis och andra rotsaker. Men jag har haft lite problem med att hitta rätt vinkel på skaftet, men det tar sig. (M 26203)

Ur svar på frågelistan 233 Trädgården

I projektet använder vi en vid definition av begreppet redskap, och inkluderar i detta allt som människor använder i skapandet av sin trädgård, exempelvis kläder, maskiner, handböcker och trädgårdsmöbler.

Jag har jättebra trädgårdshandskar, de är köpta i en handelsträdgård i Danderyd och kostade en hel del men de håller verkligen måttet. De är inte alls slitna trots att jag med händerna sopade bort singeln från gräsmattorna (singeln hamnar där när vi kör med snöskottningsslungan). (M 26180)

Det bästa trädgårdsköpet i år var en dynlåda /---/ som vi köpte för 399 kronor. Därmed slapp vi bära in alla dynorna i sovrummet (det är genom sovrummet vi går ut och in till uteplatsen). Ibland la vi dynorna under sängen och det kan väl var och en förstå, att de blir dammiga där. Att lägga ner dem i lådan helt nära trädgårdsmöblerna och ta upp den därifrån har förenklat mitt liv på ett mirakulöst sätt. (DAG F 1329)

Redskapen kan också få nya roller i trädgården: ”Just nu har jag hakat på trenden med gamla redskap och föremål som prydnad i trädgården. Det ska gärna vara rostigt.” (M 26201)

Uppfattningar om vad en trädgård är, vad man har den till, och vad som hör hemma i en ”fin” eller ”bra” trädgård förändras ständigt. Trädgård är uppenbart en tacksam arena för att säga mycket om vad människor anser vara viktiga värden. Det är ett intresse som delas av många och är förknippat med drömmar om det enkla och som står för kontinuitet och stabilitet. Kontinuitet ser vi också i ämnet etnologi och etnologers förhållande till material, metod och teori. Med vårt fokus på vad människor *gör* ser vi en mängd olika förhållningssätt och handgrepp i trädgårdsrummet. Det är drömmar som förverkligas och drömmar som förblir drömmar, men alla innebär de en mängd arbete där många olika sorters redskap brukas.

Referenser

Källmaterial

Folklivsarkivet, Lund (LUF):
M 25992, M 26180, M 26188, M 26190, M 26201, M 26203, M 26205, M 26211, M 26216, M 26217, M 26218, M 26227, M 26231
Folkminnesarkivet, Göteborg (DAG):
F 1329

Litteratur

Bringéus, Nils-Arvid (red.) 1979: *Arbete och redskap: materiell folkkultur på svensk landsbygd före industrialismen*. 4., omarb. uppl. Lund: Liber Läromedel
Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2012: *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö: Gleerup
Frykman, Jonas 2012: *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
Londos, Eva 1998: *Trädgårdskonster: med utblick från höglandet*. Stockholm: Carlsson i samarbete med Jönköpings läns museum
Valentin, Henrik 2011: *Om lusten att trädgårdera*. Malmö: Fonem förlag.

Vem kan man egentligen lita på?
Lasagne, förtroende och hästkött

Anna Burstedt

1962 publicerade etnologen Brita Egardt sin bok *Hästslakt och rackarskam*. Genom att utgå från den kulturella kontext som hästar, slakt och matvanor ingick i visar Egardt varför hästkött så länge i Sverige haft en stämpel som något oätligt. Hästen var under många århundraden en oumbärlig arbetskamrat i många hem och när denne var tvungen att slaktas kunde det ses om ett tecken på vacklande ekonomisk tillgång och välstånd. Rackaren som hästslaktaren kallades, var förknippad med skam och ansågs tillhöra en yrkeskategori i samhällets utkanter. Att äta hästkött blev i sin tur också något som, frånsett att köttet i sig inte sågs som ätbart, var skamligt och ett tecken på fattigdom och i viss mån socialt utanförskap.

När det under våren 2013 i media avslöjades att flera köttprodukter i dagligvaruhandeln innehöll hästkött, trots att denna ingrediens inte ens nämns i ingredienslistan, startade återigen en debatt om hästkött som ätbart eller inte ätbart. Men även en hel del andra aspekter kom att fokuseras i debatten som tyder på att dagens kulturella kontext för hästkött ser något annorlunda ut än den Egardt beskrev 1962. Av den anledningen valde Folklivsarkivet i Lund att skicka ut en så kallad *Kortfråglista* (nr 9) på temat Hästkött. Frågelistan innehöll endast tre frågor:

- Vilken är din inställning till hästkött?
- Äter du det, kan du tänka dig att äta

det eller vill du absolut inte äta det? Varför/varför inte?
- Vad tycker du har varit den centrala frågan i debatten?

Det inkom sextio svar på frågelistan och meddelarna svarade relativt snabbt på uppropet. De flesta svar inkom redan samma vecka. Syftet med utskicket var att fånga upp tankar kring ett dagsaktuellt ämne men samtidigt har det varit det oundvikligt att se kopplingen till Egardts i dennes närmaste klassiska etnologiska text. På så sätt möjliggör kortfrågelistan också för framtida analytiska jämförelser över tid och öppnar upp för en longitudinell studie kring föreställningar och uppfattningar om hästkött som råvara och matprodukt.

Att samla in en stor mängd material via frågelistor knutna till folklivsarkivet i Lund är en vedertagen etnologisk empirisk metod. Genom att skicka ut frågelistor kring vitt skilda ämnen till det meddelarnätverk som finns knutet till arkivet kan forskare snabbt samla in ett tämligen omfattande kvantitativt material (jfr Hagström & Marander 2005). Majoriteten av frågelistorna utgörs av längre frågelistor, ofta knutna till ett specifikt forskningsprojekt eller område, med många frågor som ska bidra till såväl dokumentation kring ett ämne som en mängd empiriska ingångar (se tidigare artiklar). I fallet med den så kallade hästköttsskandalen beslöt dock arkivet att skicka ut en kort frågelista till sina meddelare med anledning av den uppblossade situationen.

Att skicka ut kortare frågelistor kring mediala dagsländor eller upphaussade skandaler kan ifrågasättas i den mån det bidrar till att reproducera och än mer skapa uppmärksamhet kring ett ämne. Genom meddelarna finns dock en oumbärlig möjlighet att snabbt samla in ett material kring just något som berör här och nu. Frågelistan om hästkött ger en inblick i hur en medial skandal förstås av läsare av dagspress på ett sätt som varit hart när omöjligt att få genom andra metoder. Efter en genomgång av materialet visar det sig också att många av meddelarna minns en barndom från 1930-50-tal. Många av meddelarna besitter en relativt hög ålder och har lång erfarenhet. Många minns att de ätit hästkött i sin ungdom. Framför allt är det pålägget hamburgerkött som omnämns men även hästbiffar och häststek. Många reflekterar över att det inte sågs som något direkt ovanligt eller konstigt att äta hästkött. Jag kan inte låta bli att fundera över om frågor kring inställning till hästkött fått andra svar om meddelarna haft en yngre medelålder? Allt som allt är det bara fem svar som ställer sig absolut negativa till att äta hästkött och då handlar det om att man inte äter kött överhuvudtaget.

En del ställer sig tveksamma till att äta hästkött även om de inte riktigt kan förklara anledningen. ”Min inställning till hästkött är nog lite svajig” förklarar en meddelare och fortsätter sin diskussion med att redogöra för hur han uppfattar att hästen känns mer som ett husdjur än som mat. Hästen står ”så att säga närmare hunden än kon” skriver han. Vilket djur som uppfattas tillhöra ”en ätlig naturlig sfär” kontra en mer personlig och känslomässig relation återkommer i svaren hos flera av meddelarna och ligger i linje med Egardts resonemang om varför hästkött ansetts som tabu och oätligt. Att vad som anses vara ätligt respektive oätligt är kulturellt konsturerat och föränderligt över tid är väldokumenterat idag (Ashley et al 2004; Belasco, 2008). Det finns ett stort behov av kontextualisera konsumtionen av olika råvaror och maträtter i tid och rum för en ökad förståelse av olika matföreställningar (Johnston & Bauman 2010; Holt 1997). När hästskandalen blossade upp målades hästkött i många fall upp som just ett något tabubelagt kött. Samtidigt visar meddelarna att så inte allt är fallet utan att hästkött ibland till och med är att föredra framför nötkött. Genom att sätta hästköttskonsumtion i en historisk förståelseram kan det möjligtvis öka förståelsen för varför en del fortfa-

Fotograf: Anna Burstedt

rande idag känner en viss oförklarlig, som de själva uttrycker det, avsmak. Kulturell mening har inte alltid en logisk förklaring vilket frågelistsvaren tydligt visar. Att inte vilja äta hästkött kan helt enkelt vara en kulturell föreställning med ursprung i något man inte är helt medveten om.

Samtidigt som majoriteten av de som svarat anser att hästkött är fullt ätligt och gott så påpekar många att de aldrig idag köper hästkött, inte ens hamburgerkött. Dock skulle många inte tveka att äta det om de blev bjudna. Att själv handla det framstår som något ogörligt. Kanske speglar det till viss del utbudet? Det är inte helt enkelt att hitta styckat hästkött i en livsmedelsaffär idag. Trots detta skulle jag vilja ställa fler följdfrågor kring varför de inte kan tänka sig att handla hästkött om de nu kan tänka sig att äta det.

Förutom att svara på frågan om de kan tänkta sig äta hästkött eller ej så framkommer det andra aspekter i svaren som belyser förhållandet mellan konsumtion, modernitet och förtroende. Hästköttskandalen som sådan handlar för i princip alla meddelare inte om hästkött i sig som ätligt eller oätligt utan om att företagen ljugit, undanhållit information och skrivit falska innehållsförteckningar:

I den här debatten 2013 är det väl inte hästköttet i sig som är frågan utan att det inte framkommit i varudeklarationen om att det varit så. Man har inte varit ärlig i varudeklarationen. Det som bekymrar mig är att stora SVENSKA företag som Findus och Dafgård inte varit korrekta mot konsumenterna. Då undrar man vad som kommer härnäst. Man måste kunna lita på innehållsdeklarationerna. Det är livsviktigt i vissa fall.
(M 26338)

Citatet ovan innehåller flera aspekter av hur matkonsumtion idag handlar om så mycket mer än näring och mättnad. Sociologen Pasi Falk (1994) har levandegjort hur just munnen är vår yttersta kroppsliga gränsvakt mot omvärlden. Det är genom

munnen vi smakar på världen och med munnen väljer vi att svälja eller rata mat. Att äta är en potentiell fara i sig. Allt kan vara giftigt och farligt. Därför slår också ett avslöjande om falsk varudeklaration känslomässigt hårt, det får helt enkelt en viss existentiell proportion. Vidare har många matforskare redogjort för hur industrisamhällets framväxt, där konsumtionen av mat flyttats allt längre från produktionen av densamma gjort att just tillit blivit en huvudfråga för all livsmedelsproduktion (Blay-Palmer 2008). En kommentar som ständigt återkommer i svaren är också att eftersom hästköttet inte varudeklarerats så har det inte heller kontrollerats ordentligt.

Mina egna tankar kring ”skandalen” med hästkött kretsar kring de eventuella medicinerna, och att konsumenterna blivit vilseledda. Jag menar, det är ju inte ens säkert att ”kontrollerat” hästkött är kontrollerat, så man får väl anta att personer som till att börja med har marknadsfört hästkött som nötkött har varit ännu mindre noggranna än när det gäller att analysera hästköttet. Som jag förstått av kommentarerna på aftonbladet.se har hästar ibland behandlats med mediciner som är så starka att de inte godkänts för behandling på människor. Med tanke på att bedövningsmedlet på hästar väl kan slå ut en människa, kan man ju bara föreställas sig vilken effekt läkemedel för så stora djur kan ha för effekt på människor, även om det var ett tag sedan hästen slaktades? /---/ Att då storföretagen lurar i en suspekt hästkött känns både kränkande och omoraliskt, och direkt förkastligt i ett demokratiskt samhälle. (M 26338)

Att det rör sig om stora industrier och vinstintressen återkommer ofta som en orsaksförklaring till att köttet använts och felaktigt marknadsfört. En småskaligare livsmedelsindustri förmodas aldrig ge upphov till liknande skandaler och kontrollbehov.

Konsumenter idag saknar insyn i hur maten skapas, odlas, produceras, växer upp. Genom sätta tilltro till olika former av expertsystem, till exempel Livsmedelsverket,

så försöker industrin skapa ett förtroende för att den mat som säljs är säker och kontrollerad (Blay-Palmer 2008). I många fall, som i citatet ovan, sätts också likhetstecken mellan förhoppningen om att tilltron till kontrollsystemen fungerar och en nationell svensk ärlighet. Den tilltron är på intet sätt unikt svensk utan är också beroende på kontext. Genom att se den egna nationen som en enhet som ombesörjer skydd och omsorg för medborgarna blir alla potentiella matfaror, som en allt mer diversifierad livsmedelsindustri är upphov till, mer hanterbara.

Som en följd av det upptäckta hästköttet i vissa färdigrätter, som lasagnen och Ikeas köttbullar, blev det också aktuellt att diskutera vad som skulle ske med all denna felmärkta mat. Frågelistsvaren rymmer en del reflektioner som går utanför den egna nationen och i enlighet med att meddelarna definierar hästkött som fullt ätligt, om än oärligt deklarerat, så är det en synd att slänga fullt duglig mat:

Med tanke på att halva jordens befolkning svälter ihjäl, fasansfullt att elda upp så mycket mat, som inte är farlig att äta, bara felmärkt på förpackningen. (M 26338)

En intressant aspekt i detta citat är att meddelare använder ordet ”felmärkt” i stället för ”falskt” som i de flesta andra svar. Det gör att tonen blir något annorlunda, som att hästköttet var ett misstag och inte tillsatt medvetet och i ont uppsåt. Moraliserandet kring att ljuga likväl som att slänga ätlig mat återkommer ofta i svaren.

Axfood skänker de felmärkta produkterna till behövande. Alternativet var att destruera hela partier. Självklart är det bra att produkterna kommer till nytta, men moraliskt känns det inte bra med denna uppdelning i vi och dem. Är man hungrig på gränsen till svält kan man inte kosta på sig lyxen att rynka på näsan. (M 26338)

När Egardt 1962 belyste att hästkött inte ansågs lika ”fint” som annat kött var det knappast möjligt att förutspå att frågan om

hästkött som duglig mat åt vissa men inte åt andra skulle aktualiseras drygt 50 år senare. Den flora av humoristiska omskrivningar och bilder i likhet med ”Täby Kallops”, ”Hold you horses – vi har Lasagne utan det där lilla extra” och bilden av hästar löpandes på en äng med texten ”Quick Lads – Run before they FIND-US” som figurerat i media kan nog ses som dagens sätt att hantera den förtroendekris och (rackar) skam livsmedelsindustrin genomgått våren 2013.

Referenser

Källmaterial

Folklivsarkivet, Lund (LUF): M 26338

Litteratur

Ashley et al., Bob 2004: *Food and cultural studies*. London: Routledge.

Belasco, Warren James 2008: *Food. The key concepts*. Oxford: Berg.

Blay-Palmer, Alison 2008: *Food fears: from industrial to sustainable food systems*. Aldershot, England : Ashgate Publications.

Egardt, Brita 1962: *Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning om folkliga fördomar*. Stockholm: Nordiska muséet.

Falk, Pasi 1994: *The Consuming body*. London: Sage.

Hagström, Charlotte, & Marander, Lena 2005: *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Holt, Douglas B. 1997: ”Distinction in America? Recovering Bourdieu’s theory of tastes from its critics”. *Poetics*, 25, 931-1020.

Johnston, Josee & Bauman, Shyon 2010: *Foodies. Democracy and distinction in the Gourmet Foodscape*. New York. Oxon: Routledge.

Kartläggning av ett annorlunda flaggbruk

Markus Idvall

Under senare år har regionernas betydelse fått en allt större plats i den allmänna diskussionen, både inom och utom Sverige. På olika sätt har regionerna försökt profilera sig och göra sig kända. Inte minst har detta skett av kommersiella skäl men ibland också som rena kulturmanifestationer. I strävan efter att göra regionerna kända har man börjat använda symboler, som ofta hämtats från den egna kulturhistorien.

Den skånska flaggan är en sådan. Fanan med gult kors på röd botten har medeltida anor, men riktigt känd som symbol för de skåneländska landskapen (Skåne, Blekinge, Halland och Bornholm) har den blivit först under 1900-talet, och framför allt från 1960-talet och framåt.

I denna specialfrågelista ber vi Dig öppenhjärtigt berätta om Dina erfarenheter av och synpunkter på den skånska flaggan. Givetvis är det av lika stort intresse oberoende av om Du hör hemma [sic!] i de skåneländska landskapen eller inte.

Året var 1992. I Folklivsarkivets så kallade specialfrågelista ”Den skåneländska flaggan”, vars inledning citeras ovan, stod ett högaktuellt ämne i fokus. Frågelistan som vände sig till arkivets meddelare handlade om att undersöka den nyregionalism som växte fram både i Skåne och på andra ställen i Sverige och Europa vid denna tid. Inte minst i områden med relativt stark historisk identitet pågick en produktion av ”nygam-

la" regionala symboler. I det sydsvenska sammanhanget var en av dessa symboler den regionala flagga med gult kors på röd botten som var särskilt förekommande i Skåne, men som inom ramen för nyregionalismen även förbands med den så kallade Skånelandsregionen, omfattande inte bara Skåne utan också de gammaldanska landskapen Halland och Blekinge samt den danska ön Bornholm i Östersjön (Johannesson 1984; Stiftelsen Skånsk Framtid 1991).

Initiativtagare till frågelistan om den rödgula regionflaggan – en flagga som genom sitt kors och sina färger påminde om de nordiska nationsflaggorna – var den dåvarande arkivchefen Anders Salomonsson. Själv svarade jag, i min egenskap av ung forskare i gränslandet mellan avlagd kandidatexamen och antagningen till en doktorandutbildning och med siktet inställt på frågor om regional identitet, för sammanställningen av frågelistan. Denna kom att bestå av ett tiotal frågor med olika tematisk grund. Först kom två frågor med inriktning på meddelarnas första kontakt med flaggan: *När och under vilka förhållanden hörde Du för första gången talas om den skåneländska eller skånska flaggan? När och under vilka omständigheter såg Du för första gången en skånsk flagga?* Därefter några frågor som skulle fånga hur meddelarna värderade flaggan: *Vad tyckte Du om nymodigheten? Vad fick den Dig att tänka på? Tyckte Du att den var en trevlig regional symbol, eller kanske ett uttryck för skånsk högfärd och självgodhet?* Efter detta ställdes ett antal frågor som angick bruket av flaggan: *Vilka är det som främst hissar den skånska flaggan? Skåningar i förskingringen, "urskåningar" i Skåne eller…? Spelar ålder eller social tillhörighet någon roll? Varför tror du att man hissar den, vad vill man säga med det? När uppfattade Du att man började använda den skånska flaggan och de skånska färgerna i reklamsammanhang för skånska produkter?* Till sist följde några frågor som rörde flaggans rumsliga spridning och relevans: *Har Du sett eller hört talas om skåneflaggan utanför Skåneland i övriga Sverige, i Danmark, Norge, Finland eller i annat land? I så fall, när och var? Tror Du att den skånska flaggan är en välkänd symbol också utanför de skåneländska landskapen? Tror Du att man i Blekinge och Halland känner den skåneländska flaggan som sin symbol i lika stor utsträckning som i Skåne?*

Med facit i hand slås jag av att frågelistan var så oprecis i sitt språkbruk. Glappet mellan titelns "Den skåneländska flaggan" och den faktiska terminologin i brödtexten – här sade vi i huvudsak antingen "den skånska flaggan" eller "Skåneflaggan" – måste ha skapat en del förvirring hos mottagarna av frågelistan. Samtidigt minns jag detta dubbelbottnade språkbruk som nästan en strategi för att lära sig mer om den politiska och kulturella ambivalens som vi antog omgav flaggan. I denna korta artikel ska jag nu undersöka närmare vad vi uppnådde med denna strategi. Syftet är först och främst att beskriva hur meddelarna valde att tidsfästa och bestämma platsen för det nygamla kulturfenomen som den rödgula flaggan beskrevs som. Utifrån detta är sedan nästa steg att göra en mer analytisk tolkning. Här sammankopplas tentativt själva bruket av flaggan med en mångfald av individuella förhållningssätt snarare än med den tydliga kollektiva rörelse och riktning som ett regionbygge innebär.

Meddelarnas svar

Först bara några snabba data om förutsättningarna: Specialfrågelistan "Den skåneländska flaggan" skickades ut till Folklivsarkivets meddelare hösten 1992. Svaren kom in under åren 1992 och 1993. Totalt svarade ett sextiotal personer på frågelistan. Majoriteten av dessa var kvinnor. Personer födda på 1910-talet och 1930-talet dominerade i antal. Den äldsta som svarade var född i början av 1900-talet och den yngsta 1972. Den yrkesmässiga spridningen var stor: Här fanns svar såväl från präster och journalister som från undersköterskor, lantbrukare och studenter.

När meddelarna angav vilket landskap de hade anknytning till var Skåne och Halland oftast representerade. Ungefär två tred-

Fotograf: Markus Idvall

jedelar av svaren hade denna bestämning. Därutöver var det flera svar från meddelare i Småland, men bara några enstaka svar från meddelare i Blekinge, Västergötland och Uppland samt på Öland.

Svaren var i genomsnitt 14 rader långa. Det längsta svaret var 52 rader långt och innehöll 842 ord. De kortaste svaren var bara en till två rader långa och innehållandes ett tiotal ord. De korta svaren kommunicerade för det mesta en ovilja eller ett ointresse för att besvara frågelistan. Mest fyndigt av dessa svar var följande:

Om den Skåneländska flaggan vet jag inget. Som sparsam Smålänning skickar jag tillbaks det oanvända kuvertet. (M 21412)

De längre svaren utgjorde däremot små berättelser, vars kvalitet varierade med hänsyn till hur många av de ställda frågorna som besvarades och på vilken detaljnivå.

Första kontakten med flaggan

Vi bad som sagt meddelarna att tidsbestämma ungefär första gången de såg eller hörde talas om den skåneländska flaggan och i vilket sammanhang detta var. Nära hälften av de runt sextio svarande kunde inte uppfylla detta. Flera av dessa menade att de inte mindes. Några nöjde sig med att ange att det var *för åtskilliga år sedan*. Men utifrån det trettiotal meddelare som faktiskt kunde datera sin första kontakt med flaggan gick det att få en bild av flaggans tidsmässiga inträde i den sydsvenska offentligheten. Majoriteten av dessa meddelare uppgav att det var på 1970-talet som den första kontakten med flaggan ägde rum. Flaggan sågs då på koloniområden, vid sommarhus, som dekal på bil, m.m. Andra årtionden då meddelarna mötte sin första rödgula korsflagga var 1960-talet och 1980-talet. Teveprogrammet Bialitt som började sändas på 1960-talet utgjorde en tidig introduktion till flaggan för flera (se t.ex. M 21370, M 21384, M 21390).

En handfull meddelare avvek från mönstret genom att tidsfästa sin första beröring med flaggan *före* 1960-talet och den rödgula

flaggpropaganda som då startade på allvar. Till dessa meddelare hörde en man född på 1910-talet som förklarade att han köpte en egen rödgul bordsflagga ”redan på 1950-talet” (M 21387). Även en manlig meddelare med födelseåret 1943 kan ha mött flaggan redan på 1950-talet eller möjligen i början av 1960-talet. I sitt svar förklarade han att han såg flaggan

...som barn vid ett besök på ett fiskeläge på Skånska östkusten, där fanns en mastliknande flaggstång med den Skånska överst och den Svenska och Danska i bredd under den. (M 21383)

Materialet innehåller också några enstaka uppgifter om 1930-talet. En kvinnlig meddelare, född år 1915, berättade till exempel att hennes far köpte en rödgul flagga i början av 1930-talet. Flaggan hade sannolikt varit en present till meddelarens mor eftersom denna hade danskt påbrå.

Vi hade den mest på sommaren vid midsommar och så. Jag minns att vi alla stod på trappan och tittade när flaggan gick i topp. Vi hade den ett par år men när det sedan skulle köpas ny flagga när mor dog blev den gul och blå. Far hade också hört ute bland folk att vi var konstiga som hade en så'n flagga och så användes den inte mer… (M 21402)

Denna meddelare som hade en sådan tidig nära kontakt med flaggan kunde sedan under sin uppväxt excellera i flaggkunskaper som hennes jämnåriga saknade.

När jag nästa gång hörde om den Skånska flaggan var på Åbergska skolan. Där hade vi en dr. [lärarens efternamn] i svenska, prost i Skabersjö o han talade om den Skånska flaggan, då vi gick i första ringen. Då var det bara jag som visste att den var gul o röd. (M 21402)

Landskap i förening?

Den rumsliga ram som vi gav för den rödgula flaggan hade som nämnts en kluven karaktär. Genom frågelistans titel handlade vår undersökning om ”Skåneland”, det vill säga Skåne, Halland, Blekinge och

Bornholm. Men i frågelistans brödtext dominerade uttrycken ”den skånska flaggan” och ”skåneflaggan”. Vi var intresserade av vilket genomslag den nygamla flaggan hade i samtliga dessa områden. Hur flaggan användes på dessa platser och vilka känslor den framkallade hos dessa olika regionala befolkningar. Men samtidigt anade vi att våra meddelare skulle ha lättare för att identifiera sig med eller mot den rödgula flaggan ifall vi kallade den skånsk. Resultatet kom också att bli odelat till den sistnämnda, den skånska, karakteriseringens fördel. Så gott som alla meddelare valde, medvetet eller omedvetet, denna benämning framför möjligheten att tala om Skåneland när de beskrev sin syn på flaggan.

Att den rödgula flaggan ens skulle omfatta Halland avfärdades av nästan alla meddelare oberoende av geografisk hemort. Särskilt starkt var tillbakavisandet bland de halländska meddelarna. En kvinna från Varberg, född 1931, benämnde flaggan som ”skåneflaggan” och ”[e]ftersom jag är hallänning känner jag absolut inget för den” (M 21406). En annan halländska, född 1944, menade att ”flaggan är en 'klubbsymbol' för Skåne” och lade till att: ”Hallänning som jag är ser jag inget gemensamt med skåneflaggan” (M 21389). En tredje person, född 1952, förklarade att hon ”som hallänning” hade ”definitivt ingen samhörighet med Skåne” och såg ”absolut inte den skånska flaggan som min symbol”. Hon lade till:

Jag tycker inte om begreppet ”de skåneländska landskapen” och vill inte sammankopplas regionalt med Skåne. Om jag skall ge min bild av Skåne, präglas den, förutom av självgodheten och högfärden, av Sjöbo-andan, dvs rasism och intolerans mot andra människor och det tar jag bestämt avstånd från. (M 21381)

Tyvärr var svaren från Blekinge för få för att utröna något om hur människor verkligen ställde sig till den rödgula flaggan i detta landskap. En man från östra Blekinge född 1933 beskrev visserligen flaggan som en trevlig regional symbol. Samtidigt berät-

tade meddelaren en historia som i sammanhanget fick en viss kritisk udd gentemot ett eventuellt rödgult flaggbruk i Blekinge:

Skåningar som vistats i Blekinge skärgård – närmare bestämt på den stora ön: HASSLÖ, ja, de fick mig att skratta. Det var nämligen så att för flera år sedan då Hasslö-borna ej kände till om skåne-flaggan – men de ville dock vara observanta! En äldre man ringer till myndigheterna: Hasslö ligger ju inom skyddsområdet – här får ej vistas utlänningar! Mannen var bekymrad: "De har hissat upp en flagga som måste vara utländsk – gult kors och så röd flagga!" Aj, aj, aj, sade mannen på Hasslö! Han fick svaret: "Det är ju Skånes flagga!" "Aj, aj, aj, sade mannen, jag trodde att det var främmande lands folk och så var det skåningar, nu får jag tacka!" Snopen över att ha tagit fel gick mannen ut och talade om vad det var för folk o fana! (M 21392)

En man född 1936 och från trakterna av Falkenberg utgjorde ett undantag när han beskrev det som "tråkigt att flaggan är Skånes och inte Skånelands",

… för vi hallänningar tillhörde Danmark ända till 1658 /---/ och självklart borde våra starka rötter med Danmark och dansk historia återspeglas i en röd-gul flagga också på halländska stänger. Kanske skulle en ordentlig marknadsföring ge resultat? (M 21370)

De skånska meddelarna var liksom de halländska inte helt överens om flaggans status. Många var förstås positivt inställda till flaggan. Men det var också ett stort antal som bara var neutrala, och så var det de som förhöll sig mer kallsinnigt till nymodigheten. En meddelare född 1918, "lantbrukarhustru", förklarade att hon inte tyckte om den rödgula flaggan:

Hade jag själv haft flaggstång skulle jag inte hissat den skåneländska flaggan /---/ och inte tror jag att man i Blekinge eller Halland känner den skåneländska flaggan som sin symbol. Men visst kan olika landskap ha sina färger och sina olika symboler men det får inte urarta så man blir självgod och tycker att Skåne är bättre än andra landskap. (M 21395)

Fotograf: Markus Idvall

Vad som förenade meddelarna i de tre landskapen var benägenheten att bortse från Bornholm i sina resonemang. Med något enstaka undantag var den danska ön spårlöst försvunnen i resonemangen, vilket nu leder in på frågan om hur den rödgula flaggan ska tolkas i det transnationella svensk-danska sammanhanget.

Mellan Sverige och Danmark

Den rödgula flaggan upplevdes av flera som en blandning av Sverige och Danmark. Den röda bottenfärgen signalerade Danmark och det gula korset Sverige. Att blanda två skilda nationella identiteter väckte olika slags känslor och hållningar bland meddelarna. En kvinna född 1951 som inte var helt positiv till flaggan – ”skåne-partiet [har] på något vis ’stulit den”’ – härledde sin association till Danmark till en bestämd person i sin (tidigare) omgivning:

Min svärfar (död sen 1990) var bland de första personer jag förknippar med skåneflaggan. Han kom ursprungligen från Danmark och tyckte den var mycket vacker något av en blandning på svenskt-danskt som han oftast kommenterade det. Han var inne i tankarna att flagga med den i sin koloni, men av någon anledning blev det aldrig verklighet. (M 21409)

En annan meddelare, kvinna född 1931, antog att själva flaggningen faktiskt utfördes av danskar i Skåne i första hand: ”Mest ser man den nog vid fritidshus och då av danskar, som firar semester i Skåne” (M 21394). Lika vanligt var att man karakteriserade de personer som hissade den rödgula flaggan som svenskar, men att dessa *kände sig* eller *ville känna sig som danskar* när de utförde denna handling (se t.ex. M 21411).

Den rödgula flaggan blev som redan antytts ovan ofta betygsatt då den framställdes i detta transnationella sammanhang. Lantbrukarhustrun som tidigare citerades relaterade sitt avståndstagande gentemot den rödgula flaggan till att denna ”får mig att tänka på den Danska flaggan när man ser den lite på avstånd” (M 21395). Den svenska flaggan blev i denna belysning framhävd som ”vackrare” av många meddelare:

Dessutom tycker jag att den svenska blå-gula flaggan är mycket vackrare än den gul-röda.
(M 21381)

Att flagga svenskt är vackrare. Att manifestera sin skånska tillhörighet med särskild flagga är både onödigt [och] ett resultat av ”bytänkande”.
(M 21404)

Ibland ersattes den nationella estetiken av ett mer uttalat normativt ställningstagande:

Jag tycker att en flagga skall vara svensk för det är ju svenskar vi är trots att jag är skåning sedan generationer tillbaka och är stolt över det.
(M 21374)

I förskingringen

I mångas ögon var den rödgula flaggan ett slags kommunikativt verktyg för personer i rörelse och under förändring som önskade uppmärksamma andra på sin egen regionala bakgrund och identitet. ”Skåningar i förskingringen”, som nämndes i frågelistan som tänkbar kategori för vilka som hissade flaggan, var ett tacksamt tema för många av meddelarna. Främst kanske för de som själva identifierade sig ur denna synpunkt.

… rönderna [går] aldrig ur en var man än senare i livet bosätter sig. [---] Som här i Stockholm när jag ej har flaggstång på gården har jag den skånska flaggan som bordsstandar inomhus i lägenheten. Jag ställer fram den t.ex. när jag fyller år för att förnimma det är som Skåning jag är född. (Man född 1950 som flyttade till Stockholm som 39-åring, M 21398)

Exiltemat uppmärksammades dock även av de som inte identifierade sig med den rödgula flaggan, men som såg att denna kunde kommunicera identitet för enskilda med vistelseort utanför den egna regionen.

Jag har inte sett så många skånska flaggor men skulle jag gissa vilka som främst hissar dem tror jag att det är skåningar i förskingringen. Det är ju oftast när man flyttat från hemtrakterna som man blir som mest patriotisk. [---] det är nog mer en fråga om att känna sig tillräckligt ”skånsk”.
(Kvinna från Halland född 1972, M 21424)

Ibland föreföll bara själva rörelsen skapa ett behov av att värja sig emot risken för att

den egna (regionala och enskilda) identiteten skulle förskingras i mötet med främmande platser. Inga meddelare vittnade om att de hade en egen rödgul flagga på sin bil i form av ett klistermärke, men flera kunde berätta om hur andra hade detta:

Jag har ett klart minne av en bilfärd på Öland, där vi såg en bil med denna flagga i bakrutan. Men om det faktiskt var den första gången är jag inte helt säker på. Mitt intryck var att här åkte en person som tyckte om att visa att vederbörande kom från Skåne, och att det var något att vara stolt över. Och det kan inte vara fel att vara stolt över sin hembygd eller sitt landskap. (Man från Småland född 1941, M 21382)

Frågelistan om den skåneländska flaggan gav upphov till fler nya frågor snarare än några definitiva svar. Den tog tempen på en kulturell nymodighet, med gamla eller rättare sagt obestämda ”medeltida” anor, som saknade sanktionering från flera håll och som framkallade starka både positiva och negativa känslor. Att flaggan i denna stund skulle representera ett helt territorium eller befolkning var inte aktuellt. I stället tycktes den vara förknippad med en mångfald av olika slags individuella livsprojekt som alla utspelade sig inom ramen för den specifika mobilitet som regionala förflyttningar och förändringar utgör.

Referenser

Källmaterial

Folklivsarkivet, Lund (LUF): M 21370, M 21374, M 21381–21384, M 21387, M 21389–21390, M 21392, M 21394–21395, M 21398, M 21402, M 21404, M 21406, M 21409, M 21411–21412, M 21424.

Litteratur

Johannesson, Gösta 1984: *Skåne, Halland och Blekinge. Om Skånelandskapens historia.* Stockholm: Norstedts.

Stiftelsen Skånsk Framtid 1991: *333-årsboken om Skånelandsregionen. Historielös, försvarslös, framtidslös.* Örkelljunga: Bokförlaget Settern.

Maten i Folklivsarkivet

Håkan Jönsson

Mat och måltid har en central del i Folklivsarkivets samlingar. De frågelistor som skickats ut under åren har ofta haft antingen mat och mattraditioner, eller framställningen av olika födoämnen som tema. Från 1930-talets frågelistor finner vi frågor om fiske och havreodling, från 1940-talet om ägg, julbröd, mjölkningskärl, fettisdagsbullar och brännvin. På 1950-talet dokumenterades mjölkhushållning, olika fördomar kring födoämnen, fiskmat, ändrade vanor vid landsbygdshemmets matbrödförsörjning, medan 1960-talets arkivarier och forskare intresserade sig bland annat för jakt, slakt och kaffekokning.

Under 1960-talets slut inleddes den matforskningstradition som blivit ett av kännetecken för den etnologiska forskning som bedrivits i Lund med Folklivsarkivet som bas. Med professor Nils-Arvid Bringéus i spetsen började allt fler forskare definiera mat och måltid i sig som viktiga forskningsämnen för etnologin. Inledningsvis lades stort fokus på att dokumentera vissa specifika rätter och måltidsseder för att kunna följa dess uppkomst och utbredning. Det är vid denna tid vi finner frågelistor om till exempel långkål, spettkaka, gåsskötsel, lungkorv, blodkorv, kafferep och sill. Dessa frågelistor låg också till grund för mycket av Nils-Arvid Bringéus egna publikationer kring mat och måltid, liksom för andra forskare som Kurt Genrup, och, något senare, Anders Salomonsson och Ingrid Nordström.

Efter åren kring 1970 blir det emellertid snart glesare mellan frågelistorna om mat och måltid. På 1980-talet skickades bara frågelistor om saffran och måltidsseder ut, och på 1990-talet finns endast en frågelista som anknyter till mat- och måltid, den berör kaffedrickandet. Under 2000-talet blir det på nytt något vanligare att frågelistorna anknyter till mat och måltid. Restaurangvanor, mjölk samt lukt och smak, liksom en kortfrågelista om hästkött med anledning av matskandalen 2013 (se Burstedt, ovan), är de senaste exemplen. Det senare materialet återspeglar att matforskningen på nytt blivit mera livaktig inom etnologin i Lund, och svaren på frågelistorna har varit ett viktigt material i mitt eget och Anna Burstedts avhandlingsarbeten.

Som framgår av genomgången ovan, finns det alltså gott om material om mat och måltid i Folklivsarkivet. Utöver de specifika frågelistorna finns det självfallet mycket om mat och måltid i frågelistor om olika högtider och festliga tillfällen, där allt från arbetsgillen till julseder har avhandlats. Därutöver finns det material om hushållning, för att inte nämna matens roll i folklore, sägner och musik. Inte minst det fotografiska materialet är viktigt att nämna.

Men en sak är vad som finns i arkiven, en annan hur det kommer till användning. Det finns gott om material som ligger och väntar på att studeras. Det finns både material som aldrig egentligen blivit ordentligt studerat inom forskningen, och tidigare studerat material som kan bearbetas med andra metoder och frågeställningar och därmed kan generera nya insikter och frågor. Men då det gäller mat och måltid är materialet också något som kan komma till praktisk användning alldeles oavsett forskningsintresse. När man konfronteras med materialet blir man lätt hungrig (och någon gång äcklad). Det finns alltså goda möjligheter att låta sig inspireras till praktisk matlagning och upplyftande måltider av materialet i arkivet. Men det kräver så klart att man angriper det med ett kulinariskt perspektiv.

Handskrivna kokböcker ur Folklivsarkivets samlingar. Fotograf: Carina Sjöholm

Från handskrivna recept till Nya skånska köket

Under 1990-talet initierade Folklivsarkivet tillsammans med Skåneländska Gastronomiska akademien en insamling av recept. Ambitionen var att få till stånd en ökad bas av kunskap om äldre Skåneländska rätter, som skulle kunna användas för att främja den Skåneländska gastronomin. Uppropet om att skicka in recept fick ett stort gensvar. En mängd handskrivna recept från 1800-talet och framåt inkom till arkivet.

Materialet katalogiserades och gjordes tillgängligt för besökare. Men det var inte lätt att nå ut till dem som skulle kunna använda dem, som kockar i restaurang, storhushåll och hemmakök. Förutom de praktiska svårigheterna var intresset i ärlighetens namn ganska lågt från professionellt håll. Under min egen tid i restaurangköken (jag arbetade som kock på 1980- och 1990-talen), kunde vi visserligen tycka det var spännande att vid särskilda tillfällen servera äldre rätter, men fokus låg hela tiden på det som ansågs vara mest nyskapande. Detta nyskapande ansågs i allmänhet komma från andra länder, helst Frankrike, eller innebära experiment med helt nya råvarukombinationer och blandningar av stilar, det som då kallades för cross-cooking.

Äldre tiders mattraditioner uppfattades som mossiga. En bra kock ville inte vara bunden av recept, och framför allt inte laga samma rätter om och om igen, så som skedde på en del av de gästgiverier som blev allt mer förutsägbara och tappade i både standard och renommé under den perioden.

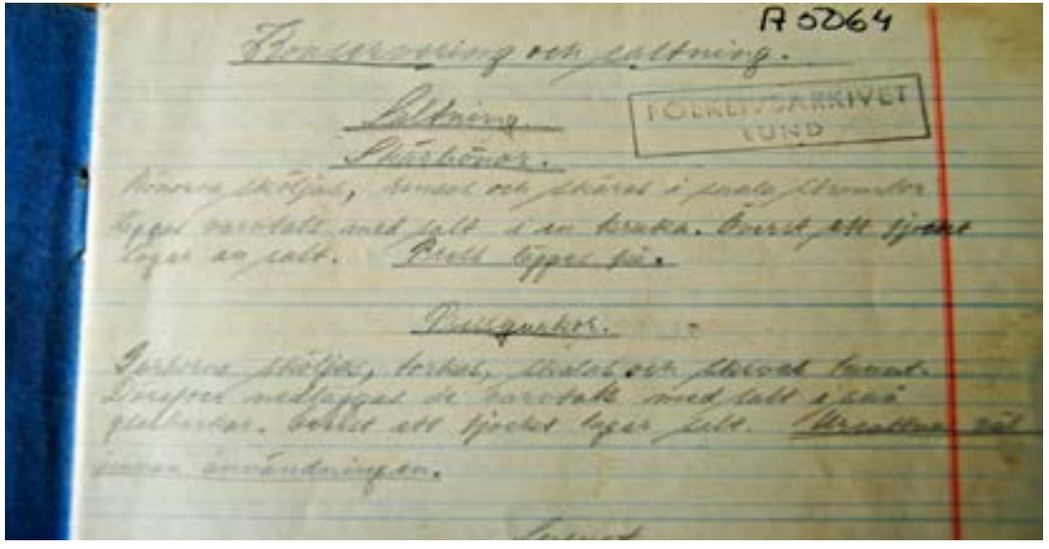
Under 2000-talets första år skedde emellertid en radikal förändring. Efter att ha varit runt och dammsugit världen efter nya exotiska influenser började allt fler duktiga kockar vända blicken hemåt. Självförtroendet hade också ökat bland de skandinaviska kockar som blivit allt mer framgångsrika vid en internationell jämförelse. Kanske behövde man inte efterlikna någon annan? Kanske var det rentav så att vägen till att bli verkligt framgångsrik, att bli bäst, låg i att utveckla den egna regionala profilen istället för att bara göra som kockar i länder som historiskt sett haft högre status?

Så resonerade allt fler kockar under det 2000-tal vilket innebar den lokala matens återkomst och statusuppgradering. Allra mest framgångsrik har Köpenhamnskrogen Noma (egentligen en förkortning för Nordisk Mat) varit. Tre år i rad, från 2010-2012 blev den utsedd till världens bästa

krog. Konceptet har bestått i att lyfta fram nordiska råvaror och smaker. I det arbetet har man för första gången arbetat konsekvent med att inspireras från historien. En av de viktigaste inspirationskällorna till nya rätter har varit det svenska försvarets överlevnadshandbok, åtminstone om man skall tro köksmästaren, Rene Redzepi. Det så kallade Nya Nordiska köket har blivit ett paraplybegrepp för många av de bästa kockarna och krogarna i Norden. Att arbeta med lokala, nordiska råvaror är den ena grundstenen, den andra är att låta historien inspirera till nyskapande matlagning.

Helt plötsligt fanns alltså en helt annan laddning i historisk mat med lokal förankring. Under denna tid hade jag själv förflyttat mig från restaurangköket till etnologin, och även övertagit Anders Salomonssons post som sekreterare i den Skåneländska Gastronomiska akademien. Jag var alltså väl medveten om receptsamlingen, men hade inte fått något bra tillfälle att arbeta med den, varken som forskare eller praktiker. Men 2010 fick jag som ett led i mitt engagemang för Skånes Livsmedelsakademi möjlighet att leda initiativet *Smaka på Skåne*, en satsning på att göra Skåne till en kulinarisk frontregion. I den femåriga projektplanen såg jag till att just temat ökad kunskap om regionala traditioner och specialiteter blev en viktig del av både kompetensutvecklingsinsatser och de aktiviteter för ökad synlighet för bra mat med lokal förankring som fanns med i satsningen. Därmed fanns också resurser att göra något med recepten i Folklivsarkivet.

Samtidigt hade arbetet med att digitalisera Folklivsarkivets material kommit så långt att det mesta av recepten i samlingen var inskannade. Alla var naturligtvis inte lika intressanta ur gastronomisk synpunkt. Det gällde att göra ett urval. Jag anlitade den i Grythyttan utbildade Pär Extor för att göra ett urval av de recept som var mest kulinariskt intressanta. De skulle helst ha en tydlig regional koppling, men framför allt skulle det vara mat som skulle kunna

Handskriven kokbok ur Folklivsarkivets samlingar. Fotograf: Carina Sjöholm

serveras på restauranger.

Det visade sig finnas gott om sådant material. Drygt 100 recept lyftes fram, renskrevs och serverades med kortare informationstexter om ursprung och ibland med tillagningstips. För att göra det enklare att hitta indelades recepten i olika kategorier. Vissa, som soppor, kött- och fiskrätter, efterrätter, kakor och drycker kunde återfinnas i vilken kokbok som helst. Men vi valde också att lyfta fram en del mer eller mindre bortglömda kategorier, som puddingar, inälvsmat, och ”Falska rätter”. Den uppfinningsrikedom som funnits för att efterlikna mer exklusiva rätter med hjälp av enklare råvaror tillhörde faktiskt de mest intressanta recepten, även för den mera kvalificerade matlagningen. Alla recepten finns nu nedladdningsbara som

pdf-filer från Smaka på Skånes hemsida, www.smakapaskane.se. Till de egna favoriterna hör Krusbärssallad, en sorts pickles på krusbär som passar utmärkt till ursteken, och Skallekorven, som skulle kunna säljas på en exklusiv korvbutik på Söder i Stockholm till löjligt höga priser.

Tanken med att lyfta fram de nutida gastronomiskt intressanta aspekterna av recepten, snarare än att försöka förmedla en autentisk bild av historisk mat, låg i linje med tankarna bakom Nya Nordiska Köket. Det är möjligheten att låta historien fungera som inspiration för innovation, som var grunden för framtagandet av recepten. Därför var också valet av namn enkelt: Nya Skånska Köket. Det är min förhoppning att recepten skall fungera som en ingång för kockar att lära sig mer om tillagningsmetoder och lokala traditioner för att utvecklas i sin matlagning och därigenom lyfta de skånska krogarna till internationell toppklass. Naturligtvis gäller det även för hemmaköken.

Förutom sammanställningen av recept i olika kategorier gjorde vi tillsammans med kockar från Thott’s i Malmö en provlagning och fotografering av ett antal av rätterna. Dessa sammanställdes sedan till en receptbroschyr som delats ut i över tiotu-

sen exemplar till personer som handlat i butiker som profilerat sig med lokal mat i Skåne, besökare på Älska Mat-mässan, samt inte minst vid Eurovision song contest i Malmö 2013, då även en engelsk version färdigställdes. Så nu kan hela Europa njuta av material från Folklivsarkivet.

Mathantverkets dolda skattkammare?

Det nyväckta intresset för lokal mat på restauranger har sin motsvarighet i det nyväckta intresset för mathantverk; högklassig småskalig livsmedelstillverkning, ofta i anslutning till odling eller uppfödning av råvaror. De småskaliga entreprenörerna har fullkomligt exploderat det senaste årtiondet och bara i Skåne finns över sjuhundra mathantverkare. Problemet för många av dem som vill återuppta småskalig osttillverkning, charkproduktion och annan livsmedelsförädling är att kunskaperna har gått förlorade. Även på gårdar som haft lantbruk i generationer har stora kunskapsluckor uppstått. Den äldre generationen kan minnas att deras föräldrar ystade, men mer än vaga hågkomster blir det sällan. Lösningen blir ofta att hyra in eller gå på kurs hos någon från ett annat land, där mathantverket levt kvar. Ostmästare från Schweiz och Österrike och charkuterister från Italien och Ungern är naturligtvis mycket kunniga, och har viktiga kunskaper att förmedla. Det är inte heller så att de skånska eller svenska charktraditionerna är väsensskilda från de kontinentala. Det har varit ett konstant flöde av influenser åtminstone sedan medeltiden mellan olika delar av Europa inom matområdet. Men det finns ändå en poäng i att faktiskt anknyta till den lokala platsens historia, då detta ofta är en viktig del av försäljningsargumentet. Och vissa lokala egenheter har självklart funnits, beroende på allt från bete till tillgängliga kryddor och lokala festtraditioner.

Och här finns gott om material att hämta i Folklivsarkivet. I frågelistan om mjölkhushållning finns till exempel uppgifter om osttillverkning, och även i annat material finns det allt från konkreta recept till folklore att hämta, ofta kopplade till specifika platser. Vilka örter som användes till smaksättning och konservering, namn på syltor och korvar, bortglömda varianter av mejeriprodukter som gjordes vid små mejerier är bara några exempel på vad en mathantverkare kan bli inspirerad av i Folklivsarkivet. Men då krävs förmodligen en insats i likhet med den som gjordes med de handskrivna recepten, för tiden och kunskapen att hitta rätt bland arkivmaterialet är knappast tillräcklig hos de mathantverkare som redan har svårt att finna tid för att få verksamheten att gå runt. Det är min förhoppning att fler skall upptäcka och ta del av de kulinariska inslagen i Folklivsarkivet i framtiden.

Bortom orden

Jonas Frykman

En av etnologins stora, Börje Hansen, var opponent på min avhandling *Horan i bondesamhället* våren 1977. När jag vaknade upp på morgonen då ritualen skulle äga rum i Carolinasalen, hade jag helt förlorat rösten. Säkert av nervositet men en lätt förkylning kunde ha spelat in. Minuterna före var jag uppe på lasarettets halsklinik. Den vitklädde doktorn var förstående, drog allt han kunde i min tunga och sprayade en dos cortison på stämbanden. ”Det håller i två timmar”.

Lärd och folklig tro

Den lärda drabbningen tog precis två timmar, men diskussionen var så livlig att vi aldrig kom in på Hansens egentliga källkritik. Han undrade nämligen om man som jag gjort, kunde bygga en analys på upptecknin-garnas utsagor. Jag hade ju kombinerat den geografiska bilden av variationen i utomäktenskaplig fruktsamhet i 1800-talets Sverige med den information som fanns om folktro runt ”horor” – ogifta mödrar. Hur kunde det t.ex. komma sig att folk trodde mer på att ”horeskäver” drabbade små barn i Småland där det var så ont utomäktenskapliga födslar?

Senare i tidskriften *Rig*, fick Hansen möjlighet att utveckla sin misstro mot den institution som kallas ortsmeddelare. Hade inte dessa människor i allmänhet en distanserad och ”lärd” attityd gentemot den folkkultur de skulle rapportera om? Många var klockare, folkskollärare, bygdeoriginal eller allmänt föreningsmänniskor med ett ”lärt” uppdrag att berätta utifrån sin bygd.

De var i besittning inte bara av formuleringsförmåga utan var också ombud för modernitet och upplysning. I det här fallet betydde det att de visste berätta om äldre tider som just ålderdomliga i bemärkelsen annorlunda.

Förmodligen var Hansens kritik alltför svepande för att verkligen bli föremål för debatt inom disciplinen. Institutionen med ortsmeddelare kunde man knappast ifrågasätta och området ”folktro” hade sina egna vetenskapliga specialister. Börje Hansen själv hade arbetat med att klarlägga familj och livsvillkor bland allmogen utifrån kyrkböcker och kvantitativt material. De källorna hade givit honom en annan bild av allmogens vardagliga villkor än de som framträdde i upptecknin-garna. I dem fanns en information om ”gången tid” där situationen och den materiella kontexten saknades. Eftersom själva handlingssituationen inte framgick, hyste han livet igenom en skepsis mot verbala utsagor. De var och förblev för oprecisa.

Det är med all säkerhet en tillfällighet, men samma år som den här diskussionen ägde rum, publicerade Pierre Bourdieu en bok som senare blivit en klassiker. Nämligen *Outline of a Theory of Practice* (1977). Där påpekar han något som hade kunnat passa väl in på Hansens grundantagande, nämligen att det händer något med informanters liv och tro när det pressas in i verbala utsagor. När praktiken, det pågående livet omvandlas till en berättelse, ja då blir berättaren till en tolk. Och som sådan skall han återge ett skeende som om den följde narrationens dramaturgi. Det betyder att ett historiskt förflutet kommer att framstå som om det följde grammatikens, moralens eller lagarnas rationella regler menar Bourdieu – det blir kort sagt historia där man i efterhand sitter med facit i hand. Hans antropologiska uttolkare, Deborah Reed-Danahay skriver att människor vardagliga motiv eller vanor på det viset blir beslöjade både för dem själva och för den nyfiket frågande forskaren (2005). Men, tillägger Reed-Danahay, det här är kanske

Ur Folklivsarkivets samlingar. Fotograf: Carina Sjöholm

en orättfärdig kritik. Den gäller nog bara ytlig etnografi, sådan som bygger på mer tillfälliga kontakter och inte intensiva studier av vad folk faktiskt gör. På vilka grunder hade Börje Hansen rätt i sin kritik?

Tyst kunskap

Den verkliga stötestenen när det gäller information om bondesamhället ligger i att det mesta av vad folk visste, det kunde de inte säga och än mindre skriva om. Långt mer än idag var det en värld där man var beroende av tysta kunskaper, kroppsliga färdigheter och ofta handens skicklighet. Ändå får det ofta framträda genom sina berättelser och har kommit att ses som genomkorsat av tradition i bemärkelsen av något som var orörligt och bevarande.

Lika väl skulle man kunna hävda att människor i bondesamhället hade en ytterligt

varierad relation till den nära platsen och dess människor. De var i besittning av färdigheter i hur man kunde använda naturen, redskapen, och förhålla sig till de andra i byn. Och färdigheter är nu en gång något långt mer flexibelt än vad den verbala beskrivningen är. Bourdieu, för att återvända till honom, talar om *mästrandet*, alltså den fysiska förmågan att hantera sin omvärld – antingen det nu handlar om att köra bil eller rida en häst. Det anpassas alltid efter situationen: vädret och uppgiften – för att inte tala om bilen eller hästen. Och det märkliga med bilen man mästrar är att den kräver något i retur. Den kommunicerar med oss och får oss att tänka på platser vi kan fara till, folk vi kan möta, drömmar som kan förverkligas osv. Kort sagt, tingen får oss att känna, tänka och handla på vissa sätt. Och sättet som vi hanterar tingen på ger sitt avtryck på dem. Tänk på hur en vanlig skogsstig hålls vid liv av dem som går på den. Allteftersom folk följer den, upptäcker de också dess innebörd. Men hur berättar man en stig?

Så trots att vi som etnologer kan glädja oss åt våra välfyllda arkiv som ger oss tillgång till en förmodern värld, så får vi vara på vår vakt emot vad som döljs av den kunskap som redan är producerad och den som svårligen låter sig berättas. De erfarenhetsbaserade färdigheterna var sannolikt långt viktigare i handlandets landsbygdsvärld än i vårt eget s.k. kunskapssamhälle. Men det samhället kan vi inte, som Reed-Danahay besöka för att göra god etnografi. Vi är utlämnade åt källorna, men också de kan fås att tala bara man ställer frågor om vad som sägs mellan raderna.

Färdigheter

Den första iakttagelsen när man frågar efter färdigheter, det som folk uppenbarligen mästrade, är ju att detta alltid måste vara något personligt. Sådan kunskap kan ju aldrig utsättas för samma stereotypisering som när det t.ex. handlade om att redovisa innehållet i Luthers lilla katekes. Det var ju ett årligen återkommande kunskapstest i 1800-talets hushåll. Vi skrattar lätt inför

anekdoten om hur det gick till vid ett sådant husförhör, när den stackars drängen hakade upp sig då det blev hans tur: ”Jag har svårt att läsa för jag står så illa.”

Men personlig var inte detsamma som enkelspårig och tyst var inte att likna vid okunnig. Att utföra en prestation inbegrep ju att färdigheten anpassades efter villkoren; kroppen visste innan orden kunde beskriva. Att avgöra när på hösten det var dags att börja slå rågen innebar att kunna lita till sina sinnen. Tyngden i handen när man kände på axen talade om hur moget det var; så gjorde lukten och synen, kanske kunde man ta det i munnen och höra ljudet när man bet om kornet. Besluten fattades mindre med Bondepraktikan i hand än utan utifrån åren av erfarenhet.

Mot en sådan bakgrund var det inte så överraskande om överheten i det förmoderna samhället såg på allmogen som okunnig och vidskeplig. För etnologerna var *det annorlunda* själva studieobjektet. Men vad som förenade dessa båda grupper var övertygade om att det var orden, den artikulerade kunskapen som bar fram vetandet. Det i sin tur betydde att det blev synen som fick primat över de andra sinnena och att det som gick att nedteckna också var det man kunde lita på som källor. I ”seden” och ”tron” menade man sig finna de mest ålderdomliga lämningarna av en gången värld. Och de sagesmän som hade något att berätta blev också ”traditionsbärare”. Det var ett arv från fjärran tider som fortfarande levde på folkets läppar. Därför blev det naturligt att se på allmogens föreställningsvärld som genomsyrad av just ”folktro”. Det ordet fick ytterligare tyngd genom att fungera som en pendang eller kommentar till kyrkans tro. Men utan den kristna trons urkunder, dess upprätthållande ritualer och helgedomar. Men skulle man inte lika väl kunna se på folktrons övernaturliga väsen som ett sätt att orientera sig i en konkret materiell och social omgivning? Även om forskningen kunnat visa att tron på väsen som mara och varulv,

mylingar och strandvaskare har funnits i olika länder och på skilda tidpunkter, så är det ytterligt osannolikt att den bonde som upplevde dem kände till detta. Vad var det som fick bondmoran att vilja skydda sitt nyfödda barn mot onda ögat och förgöring genom beröring eller oförsiktiga ord yttrade av besökare? Föregicks hennes oro av tron på onda ögat, eller var det något visst i situationen som satte sinnet i rörelse? Naturligtvis var det en kombination, men uppmärksamheten fastnar så lätt på traditionen och så lite ägnas åt situationen.

I närsinnenas värld

Därför blir kunskapen om hur sinnena var organiserade i det speciella samhället en förutsättning för att ställa frågor rörande hur man kan avvinna arkiven ”god etnografi”. Sinnena fungerar förstås alltid som känselspröt riktade mot människor, ting och platser. Men den yttre miljön satte upp ramarna för hur de kunde organiseras och hierarkiseras. Etnologen Jan Garnert (1993) har t.ex. visat att det var tack vare

Äldre utrustning för fältarbete.
Fotograf: Carina Sjöholm

den rent fysiska upplysningen – fotogenlampan och så småningom elektriciteten – som ögat fick ett naturligt fäste i det som tidigare legat i mörker. Att alls sitta ner och läsa när arbetsdagen var över var knappt praktiskt möjligt när dagsljuset styrde arbetets rytm. Så länge man var tvungen att anpassa sig till det naturliga dagsljuset organiserades också sinnena på ett speciellt sätt. Känseln, hörseln, lukten och smaken gav andra bilder av omgivningen än när man kunde lita på konstlat ljus. De långa nätterna i stugan under vintern var fyllda av ljud från smådjuren man hade inomhus; det rasslade från glöderna på härden och vinden susade i träden; hästarna stampade i stallet och korna råmade från den närbelägna ladugården. Vad fanns där ute som man trodde sig höra men inte kunde se? Det var i en sådan miljö där man måste lita på närsinnena som de övernaturliga väsendena blev trovärdiga – inte för att de var delar av en folktro. Vad måste vi inte ta reda på rörande ensamheten i ensliga torp och utgårdar, vid kolmilor och på fäbodar, där de underjordiska, huldrorna, kanske varulven och näcken innan vi vågar uttala oss om vad som är ”tradition” och ”folktro”!

Den bonde som vandrade på en stig i mörkan skog använde sig av hörseln, lukten, känseln, och naturligtvis synen, samtidigt för skaffa sig störst information. Tro, berättelser och sagor kunde fungera som hjälpredor, var några av många redskap för att utforska den dagliga relationen till människor, ting och platser i närheten. Det faktum att bonden kände sin stig väl, att han visste hur träden växte och rörde sig i vinden, var ängen tog vid, gläntorna öppnade upp och bäckar porlade gjorde att näcken eller varulven fanns i hans hembygd, rörde sig på hans välkända mark. Det är och förblir en dimension som inte lika lätt låter sig fångas när vi som forskare frågar oss hur de olika genrerna av föreställningar passade ihop, eller hur människor styrdes av berättelser eller av diskurser.

Folkmedicin

Ett exempel kan räcka för att illustrera hur sättet att samla in och arkivera det som blivit ”materialet” – alltså uppteckningarna – faktiskt bidragit till att det idag alls går att tala om en förfluten tids människor som mycket annorlunda än oss själva, kanske t.o.m. vidskepliga och traditionsfasta.

I Folklivsarkivets samlingar finns mängder med upplysningar om olika former av ”Folkmedicin”. Särskilt rubriken – ”skäver” – ger många belägg. Skäver var en sjukdom som slog mot spädbarnen och gjorde dem vanföra. I senare tid har det likställts med engelska sjukan, men var sannolikt ett samlingsnamn på många åkommor. Skäver kunde, som i en uppteckning från Ask i Skåne, orsakas av att en havande kvinna tittat på mittbenan hus en löndahora, en som ännu inte var upptäckt och därför gick omkring med håret obetäckt (jfr Frykman 1977). Men det fanns också andra orsaker som antyds av namnen ”stjärnskäver”, ”ledskäver” eller ”likskäver”. De namnen var kopplade till under vilka omständigheter den väntande modern överträtt någon av de många instruktioner som omgärdade havandeskapet eller den ömtåliga spädbarnstiden.

Var detta ett utslag av ”folkmedicin”, alltså någon form av sammanhängande anamnes som innefattade diagnostik och behandling, vilket beteckningen folklig läkekonst verkar antyda. Det fanns förvisso kunskaper som bars av vissa ”kloka” personer men det mesta vetandet var allmänt och spritt.

Men i de fall som anklagelserna riktades mot personer, så var dessa kända. Att osedliga kvinnor – de som förorsakade horeskäver dessutom hotade rättsordningen i byn behöver inte nämnas. ”Folktron” var en uppmaning till modern att vara vaksam på den nära värld som omgav henne och handlar därför om hennes plats i en social och materiell miljö. Och om det var modern som varit oförsiktig och gått utanför gårdens hank och stör och på så vis fram-

kallat ”ledskärva” – gått genom ett led hon inte förväntades göra.

Det var visserligen plågsamt att sitta i Carolinasalen som respondent, men jag visste ändå att tiden var utmätt och sen skulle tystanden sänka sig, eller åtminstone jag förlora rösten. Värre var att när Börje Hansen sedan publicerade sin opposition i *Rig* med ifrågasättandet av meddelarna, så blev jag också vetenskapligt tyst. Hjälpt av brittisk strukturalism, så som den brukades av Mary Douglas och Edmund Leach, tyckte jag mig ha identifierat hur samhällets sociala strukturer återspeglades i människors trosföreställningar och efterföljande handlingsmönster. Och det var gott så. Att då komma med källkritik av uppteckningsmaterialet kändes som en kall fläkt från historievetenskapens forntid. Var inte detta en debatt mellan generationer? Sent omsider får jag alltså möjlighet att gå i svaromål.

Källkritik är naturligtvis alltid användbar, men viktigare ändå är det när kritik vill gå längre än att söka efter felkällor, hur faktiska händelser förvrängts genom att berättas och mytologiseras. Här handlade det ju i slutändan om något förmer: Vilka händelser, vilken praxis, låter sig alls berättas? Och hur förändrades en händelse med dess många tveksamheter och hastiga beslut av att pressas in i det dramaturgiska filter narrationen kräver? Och med Hansen kan vi ställa frågan om hur de kunskaper, den modernitet, som insamlaren av information till arkiven var bärare av gjorde dem blinda för en annorlunda förståelse av livet i bondesamhället. Gör vi inte det lurar en serie välkända fällor.

I otaliga sammanhang har folklivsarkivens källmaterial hjälpt till att exotisera ett ”gammalt bondesamhälle” där folk levde och trodde så annorlunda. Den berättelsen har fått ben och lever idag sitt eget liv – särskilt inom populärkulturen.

Likafullt innehåller de olika folklivsarkivens samlingar ändock ett korrektiv, en fullkomligt oöverträffad dokumentation om gångna tider bland vanligt folk. Var annars kan man träffa på beskrivningar om en daglig praxis där bondesamhällets människor blev aktörer i stället för traditionsbärare, skickliga och fantasifulla bortom repetitionen och en värld där dagliga händelser fick en mening både genom och bortom orden. Med nya frågor och teorier kan det vara värt att närma sig arkiven på nytt.

Referenser

Bourdieu, Pierre 1977: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge & New York. Cambridge University Press.

Frykman, Jonas 1977: *Horan I bondesamhället*. Lund: Liber Läromedel.

Garnert, Jan 1993: *Anden i lampan: etnologiska perspektiv på ljus och mörker*. Stockholm: Univ.,Stockholm,

Reed-Danahay, Deborah 2005: *Locating Bourdieu*. Bloomington: Indiana University Press

Nils Månsson Mandelgren 200 år

Charlotte Hagström & Göran Sjögård

Den 17 juli 1813 föddes konstnären, fornforskaren och folklivskildraren Nils Månsson i Ingelsträde i nordvästra Skåne. Han visade tidigt konstnärliga anlag och fick, trots en fattig barndom, möjlighet att studera vid Kungliga Konstakademien i Stockholm och Köpenhamns universitet. Efter avslutad utbildning reste han på en tvåårig studieresa i Europa. Därefter bosatte han sig i Stockholm där han arbetade som konservator och tecknare och utvecklade förslag för hur Stockholm skulle kunna förskönas. Han var mycket intresserad av medeltida kyrkor och kyrkokonst och under somrarna reste han runt i landet med uppdraget att dokumentera fornminnen och kyrkor.

Men han dokumenterade också sin samtid. Han tecknade och målade av människor, husgeråd, bostäder, klädedräkter, husdjur och redskap. Detta sågs som både märkligt och onödigt och många var kritiska. Riksantikvarien Bror Emil Hildebrand var mycket negativ och motarbetade Mandelgren. Av det planerade verket *Atlas till Sveriges Odlingshistoria*, där teckningarna från resorna skulle ordnas kronologiskt och visa den inhemska kulturens utveckling och särart, kom endast fyra av fyrtio häften att ges ut.

Mandelgren var också engagerad i att utveckla slöjd- och konstutbildningen, särskilt för arbetare och hantverkare. Han

Ur Mandelgrenska samlingen

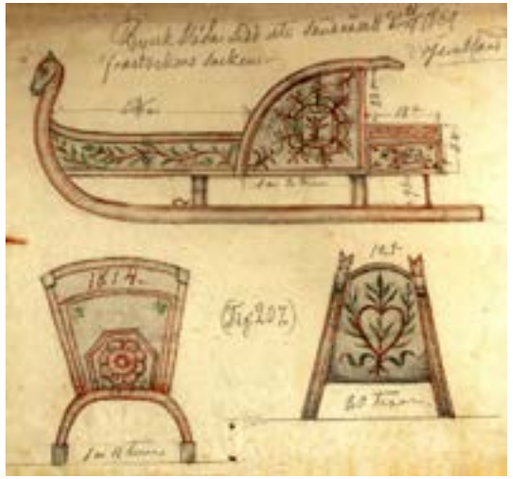
grundade 1844 en Söndagsritskola för hantverkare, där gesäller och lärlingar bland annat skulle få konstnärlig bildning, och 1847 en pensionskassa för artister och författare. På hans initiativ öppnades 1845 Svenska slöjdföreningen, idag Svensk Form, då industrins massproduktion ansågs hota kvaliteten på de svenska slöjdvarorna. Som ett led i detta arbete startades det som idag är Konstfack.

Mandelgrens material – teckningar, akvareller, anteckningar, beskrivningar, brev, grafiska tryck – donerades av honom själv till Lunds universitet 1889. År 1969 överfördes samlingarna till Folklivsarkivet där det utgör en egen serie. Den består av ca 100 000 nummer. Materialet är flitigt använt och är en värdefull källa för såväl arkeologer och konstvetare som byggnadshistoriker och hembygdsforskare. Flera

böcker har givits ut där materialet presenterats landskapsvis samt Bengt Jacobssons översiktsarbete *Nils Månsson Mandelgren – en resandekonstnär i 1800-talets Sverige* (1983). Större delen av samlingen är digitaliserad och tillgänglig via Folklivsarkivets hemsida.

Vid Folklivsarkivet uppmärksammas 200-års jubileet genom utställningen *Mandelgren was here!* Den är producerad av fyra studenter vid mastersprogrammet i Arkivvetenskap, biblioteks- och informationsvetenskap respektive museologi (ABM) vid Lunds universitet. Arkivets utgångspunkt var att utställningen skulle handla om Mandelgrens resor i Norden. I övrigt fick studenterna fria händer att utforma den på det sätt som de fann bäst. Resultatet blev utmärkt. Förutom utställningen, som visats på Arkivcentrum Syd, sammanställde de också en broschyr.

Jubiléet uppmärksammades också genom att några kulturhistoriskt intresserade etnologer med vänner på födelsedagen begav sig till det monument som på 125-årsdagen 1938 restes i Ingelsträde. Födelsdagsfirarna samlades i Kattarp och tog sig sedan huvudsakligen per cykel längs den gamla banvallen till Ingelsträde. Med rulltårta och en skvätt mousserande vin, som under förmiddagen fraktats runt i en ryggsäck på Kullahalvön och därför var både uppvärmd och omskakad, skålades för Mandelgren.

Ur Mandelgrenska samlingen

Fotograf: Charlotte Hagström

Folklivsarkivets flytt till Arkivcentrum Syd

Göran Sjögård

Det var på hösten 1938 som Folklivsarkivet flyttade in i Villa Holma på Finngatan 8 i Lund. Jag fick min första anställning på Folklivsarkivet med Etnologiska institutionen 1979. Under de kommande åren hände det ibland att frågan kom upp om flytt till andra lokaler. Jag minns tre ställen som kom på tal. En byggnad på S:t Larsområdet och Håkan Olssons gamla tryckeri mitt i Lund besöktes av hela personalen för att se om de var lämpliga. Det tredje förslaget var i försäkringskassans lokaler på Stora Södergatan. Docenten och arkivarien Brita Egardt berättade att det hade funnits ett internt förslag på Etnologiska institutionen om att bygga ett arkivhus tillsammans med Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv vid sidan om Villa Holma, men som inte hade kunnat bli godkänt av Lunds byggnadsnämnd eftersom kvarteret var byggnadsminnesförklarat.

Ryktena om flytt visade sig varje gång vara falska men när Arkivcentrum Syd, ACS, skulle byggas ut i en andra etapp på 2000-talet beslutade områdesledningen för Humaniora och teologi att Folklivsarkivet skulle flytta. Det var den enda möjligheten att ordna fullgoda arkivlokaler. Den första byggetappen för ACS hade invigts 2003. Första spadtaget för den andra byggetappen med nya kontor och magasin togs på hösten 2010 och inflyttningen påbörjades i februari 2012. Den formella invigningen skedde i maj 2013.

Efter decennier av funderingar gick det nu plötsligt väldigt snabbt. Det klargjordes snart att tanken var att Folklivsarkivets verksamhet, personal och arkivhandlingar som helhet skulle flytta till ACS. Organisatoriskt överfördes Folklivsarkivet tillsammans med ämnet etnologi till Institutionen för Kulturvetenskaper som inrättades den första januari 2009. Tre år senare, i januari 2012, blev Folklivsarkivet en egen avdelning under fakulteten. Jag fick uppdraget av området för Humaniora och teologi att ansvara för Folklivsarkivets flytt till ACS.

Flyttens planering

ACS leds gemensamt av de tre huvudmännen, Riksarkivet/Landsarkivet i Lund, Region Skåne och Lunds universitet. Besluten som dessa parter tar skall ske i enighet. Huvudmännen har delat upp ansvaret för olika gemensamma verksamheter som till exempel expedition, reception, bevakning, personalmatsal och lokalvård. Huvudmännen sammanträder i styrgruppen med två representanter från varje. Styrgruppen kan initiera olika arbetsgrupper och representerar ACS gentemot fastighetsägaren. Under Styrgruppen finns ACS-rådet med en representant, vanligen arkivchefen från alla arkivorganisationer på ACS. Där ingår Folklivsarkivet och de arkiv som hyr lokaler av huvudmännen. Personalen på ACS väljer representanter till Samverkansgruppen. Folklivsarkivet flyttade till de nya kontorslokalerna på ACS i februari 2012. Kontorsdelen är en helt nyuppförd byggnad. Vi har fyra tjänsterum inklusive ett dubbelrum för tre personer. Kopieringsrum och kontorslager delas med universitetsarkivet.

Folklivsarkivets samlingar förvaras i Universitetsarkivets magasin som uppfördes 2003. Eftersom Landsarkivet hyrde magasinsutrymme av Universitetsarkivet var det ont om plats innan deras arkivhandlingar kunde flyttas till deras nyuppförda magasin på ACS. Jag var medveten om att flytten från vårt gamla hus på Finngatan i Lund var ett omfattande arbete trots att Folklivsarkivets samlingar är avsevärt mindre i

Flytten från Villa Holma. Fotograf: Göran Sjögård.

löpmeter räknat i jämförelse med de stora myndighetsarkiven på Arkivcentrum. Vi hade beräknat att Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar behöver 900 hyllmeter i magasinet och 50 hyllmeter i klimatarkivet som håller lägre temperatur vilket är lämpligt för fotonegativ och ljudband. Våren 2010 frågade jag universitetsarkivarien om Folklivsarkivet kunde börja flytta sina arkivhandlingar successivt. Då var beslutet att bygga ut ACS taget och det var en fördel att börja flytten även om vi skulle sitta kvar i våra kontor på Villa Holma ännu en tid. Det visade sig vara en god planering för flytten som kom att pågå i omgångar ända fram till sommaren 2012 och som när detta skrivs ännu inte är helt klar.

Flytten till ACS krävde en anpassning av Folklivsarkivets arkivmaterial. Alla handlingar måste om möjligt läggas in i arkivkartonger i standardformaten C4 och folio så att de passade att ställa upp på hyllorna. På Villa Holma förvarades intervjuerna, frågelistsvaren och uppteckningarna i kuvert och inbundna böcker på öppna hyllor. Det så kallade Gårdsarkivet med dokumentation om landsbygdens gårdar och byggnader, samt Folklivsarkivets olika bild- och fotosamlingar, förvarades i arkivskåp som kortkataloger och i hängmappar. Även detta fick läggas i arkivkartonger.

Trots att det var brist på ledigt utrymme i magasinen fick vi tillåtelse att börja flytta 90 meter hösten 2010. Det motsvarar en sida hyllor på ett våningsplan i magasinet. Vid inflyttningen deltog jag och två medarbetare. Eftersom hyllorna var avpassade för liggande C4 och vårt material även bestod av foliokartonger så fick vi börja med att placera om hyllplanen. Då andra arkivtjänstemän behövde komma in i andra sektioner av hyllsystemet fick vi då och då göra uppehåll i arbetet. Hyllorna ingår nämligen i ett compactusystem som rullar på räls för att öppna olika sektioner. 90 meter arkivmaterial motsvarade cirka 120 stycken flyttkartonger som spärrade gången mellan hyllsektionerna och hindrade

verksamheten för kollegerna på ACS. Det blev en väldigt stressig situation. Hyllornas krokar kunde vara motspänstiga att lossa, flytta och att räkna hyllkrokshål så att hyllplanen placerades vågrätt. Det är viktigt för verksamheten på ACS att snabbt få ordning i magasinet. För att hinna med att ställa upp alla handlingar på hyllorna under arbetsdagen fick vi göra avkall på ordningen eftersom vi förlorade hyllmetrar när A4 och folio blandades.

Trots att vi några gånger tvingades hämta beställda handlingar från ACS medan vi ännu hade våra kontor och lässal i det gamla huset på Finngatan fungerade arkivservicen tillfredsställande. Huvuddelen av de handlingar som efterfrågades var digitaliserade så att vi kunde tillhandahålla material medan flytten pågick under år 2011.

Landsarkivets upphandling av magasinshyllor hade blivit överklagad och därför dröjde färdigställande av deras nyuppförda magasin ett år vilket ledde till problem för Folklivsarkivets inflyttning eftersom det var brist på lediga hyllor i Universitetsarkivet. Fram till att vi flyttade in i våra nya kontor i februari 2012 tvingades jag förhandla flera gånger med Universitetsarkivet om fler hyllsektioner eftersom det var svårt för den magasinsansvarige arkivarien att frigöra plats. Trots problemen var de tillmötesgående och gjorde vad de kunde för att underlätta vår flytt.

I slutet av 2011 krävde fastighetsägaren till Villa Holma att vi skulle ha lämnat lokalerna före sommaren 2012. Villa Holma ägs av en stiftelse som förvaltas av Lunds universitet och de ville påbörja en renovering av källarlokalerna och komma till rätta med de fuktproblem som funnits i flera decennier och som inte hade varit bra för våra arkivhandlingar.

I maj 2012 var Folklivsarkivets arkivsamlingar nästan överflyttade till ACS bortsett från vissa bok- och särtrycksamlingar. Källaren på Villa Holma var helt tömd vilket

kändes konstigt med tanke på hur fylld och trång den hade varit. Det var dock inte en enkel lösning att få plats med de sist anlända arkivhandlingarna på ACS. Universitetsarkivarien gav mig rådet att höra om Universitetsbiblioteket hade möjlighet att låna ut plats i sitt nya magasin. När jag ställde frågan bemöttes jag med viss tveksamhet. Universitetsbiblioteket behövde all plats och prospekterade redan ytterligare ett magasin. En kortfattad förhandling följde:

Hur mycket behöver du? Tja, kan jag få 100 hyllmeter (tankepaus). *Jamen UB skall ju flytta 4 mil hyllor. 100 meter är ju ingenting! Vi ordnar det för max ett år framåt men du får räkna med en snabb uppsägning.*

Vi fick låna 300 meter och på så vis löste sig problemen temporärt. Universitetsbiblioteket har sedan varit mycket tillmötesgående och låtit oss vara kvar tills magasinen kommer i ordning. När nästan alla hade semester på ACS sommaren 2012 gällde det för mig att få in det sista av Folklivsarkivets samlingar som låg på golvet i magasinets lastintag. Det var bland annat lite ur Mandelgrenska samlingen och en stor del av våra uppmätningsritningar i Gårdsarkivet.

Under december 2012 inledde Landsarkivet i Lund flytten till sina nya magasin på ACS och detta arbete pågick under våren 2013. Under första halvåret 2014 planeras att Folklivsarkivet kan disponera om och sammanföra sina samlingar på en plats inom Universitetsmagasinet.

Flyttbestyr med arkivkartonger, flyttlådor, hyllor och magasin

De gamla arkivlokalerna bestod av trånga källarutrymmen som var dåligt anpassade till en professionell arkivhantering. När vi hade lagt in arkivmaterialet i arkivkartonger och förpackat dem i flyttlådor fick vi inte plats att arbeta. Därför var det en ”välsignelse” att vi fick möjlighet att successivt transportera arkivhandlingarna till Universitetsarkivet på ACS.

Särskilda arkivboxar för manuella register, fotonegativ, CD och DVD, kassettband, rullband, DAT-band samt videoband levererades av Riksarkivet i Stockholm som på beställning tillverkar militärgröna boxar i kartong med olika storlekar. En del arkiveringsmaterial inköptes också från Museiservice ABM i Sundsvall. Folklivsarkivet har flera manuella kortregister med olika mått som inte följer nutida standard.

Folklivsarkivets Realkatalog bestod av tre stora skåp som var cirka en meter breda och två meter höga och som hade varit svåra att placera i expeditionen på ACS. Lådorna saknade utdragsspärr och registerlapparna låg lösa i lådorna så det var riskabelt att låta besökarna hantera dem. Registerlapparna är omöjliga att sortera in i rätt ordning om de ramlar ut eftersom de inte är märkta. Vi har upptäckt att det har uppstått en viss mindre oreda i registret på grund av att besökare plockat upp lappar för att lättare kunna bläddra. Det är viktigt att vi har ordning i de manuella handskrivna originalen. Därför är detta omfattande Real-register magasinerat men datoriserat och åtkomligt för besökare med hjälp av en databas som är tillgänglig i expeditionen och på vår hemsida.

Ritningarna till Gårdsarkivet låg förr i tre ritningsskåp. Sådana finns bara i begränsad omfattning på Arkivcentrum. Efter mycket funderande köpte jag in C2 mappar av standardtyp men det fanns inte mappar för ritningar i större format. Därför beställde jag specialtillverkade mappar av Riksarkivet för att utnyttja det dubbla hylldjupet och den bredd som passar för hyllorna på ACS. Det visade sig mest praktiskt att ta ut en mapp och lägga på ett bord och bläddra. Det är inte helt enkelt att bläddra i ett ritningsskåp när ritningarna har olika storlek och består av blankt genomskinligt ritpapper som glider.

Varje hyllsektion är dubbel med en höger- och vänstersida från gaveln sett. Eftersom ritningarna kräver det dubbla hylldjupet går

Arkivutrymmen i Villa Holma. Fotograf: Göran Sjögård.

det bara att utnyttja de hyllplan som inte hindras av krysstag och är genomgående till hyllsektionens andra sida. De stora arkivlådorna i Mandelgrenska samlingen kräver också det dubbla hylldjupet och måste placeras där det inte finns krysstag. De kan därför inte ligga samlade i en följd. För att få plats har vi tvingats att utnyttja även de översta hyllplanen. Det är tungt och otympligt att stående på en stege får ner dessa

kartonger och bläddra i dem eftersom det inte finns bord i magasinen. Allra mest problematiskt är det med Mandelgrens största planscher som ligger fritt på djupa hyllor längst upp nära taket i magasinet. Det krävs nästan tre personer att hämta detta material. En står på stegen, en tar emot planschen stående på golvet och en håller stegen. Den som står på stegen har svårt att dra fram planscher och samtidigt hålla sig i stegen.

Fotonegativ, ljudband och CD- och DVD-skivor förvaras i klimatarkivet där vi hyr plats av Regionarkivet. Ett förvaringsproblem var bladfilm i större format som 6x6 och 8x12. En stor del av dessa bestod av brandfarlig nitratfilm som inte får förvaras på ACS. Eftersom det hade varit mycket tidskrävande att testa alla bilder lät vi digitalisera alla negativ utom småbildsnegativen. Till förvaring av glasnegativen beställdes lådor av plåt med lock. Småbildsnegativen och diabilderna förvaras i ark med insticksfickor som är avsedda för fotografiskt material.

För arbetet att lägga över arkivmaterial till arkivlådor, skriva etiketter och hjälpa till med att förpacka handlingarna i flyttkartonger för transporten till ACS och uppställning på hyllorna anställdes Erland Nilsson som vaktmästare i perioder. Han har varit anställd på Folklivsarkivet i ett par omgångar under 1990-talet och är väl bekant med LUF-materialet efter att bland annat ha skannat bilder i Mandelgrenska samlingen och skrivit in uppgifter från manuella register till arkivets databas.

De större transporterna från Villa Holma till Arkivcentrum utfördes av Flyttmäster i Malmö med lastbil och de mindre transporterna utfördes av universitets internpost med en skåpbil. Från hösten 2010 fram till sommaren 2012 utfördes 25 stycken flyttkörningar.

Fotonegativen som skulle till klimatarkivet och som krävde extra försiktighet transporterades med min personbil. Den första transporten av Folklivsarkivets glasnega-

Göran Sjögård.i biblioteket på Villa Holma, sent 1980tal.

tiv utfördes under den dag när den första blötsnön kom och gjorde gatorna glashala. När vi under vårvintern transporterade andra handlingar möttes vi nästan alltid av dåligt väder med både storm och hagelskurar. Runt ACS ytterväggar kunde det uppstå så starka vindkast att vi nästan föll omkull och vi var glada att arkivhandlingarna var välförpackade.

Skillnader mellan att arbeta på Villa Holma och Arkivcentrum

Att arbeta på ACS är annorlunda jämfört med Villa Holma. Säkerheten och skyddet

för arkivhandlingarna är mycket betydande på ACS och påtagligt med skalskyddet som kräver att passerkortet avläses för att komma in i olika rum och magasin. För en del dörrar krävs också att en kod knappas in efter att passerkortet lästs av. Det är en målsättning hos huvudmännen att de anställda på ACS skall känna gemenskap med alla kolleger på Arkivcentrum oberoende av vem som är arbetsgivare. Därför kan alla komma in i kontorsutrymmena med hjälp av sitt passerkort men inte i alla magasin. Skalskyddet blir också mer slutet efter arbetstid och ytterligare slutet nattetid.

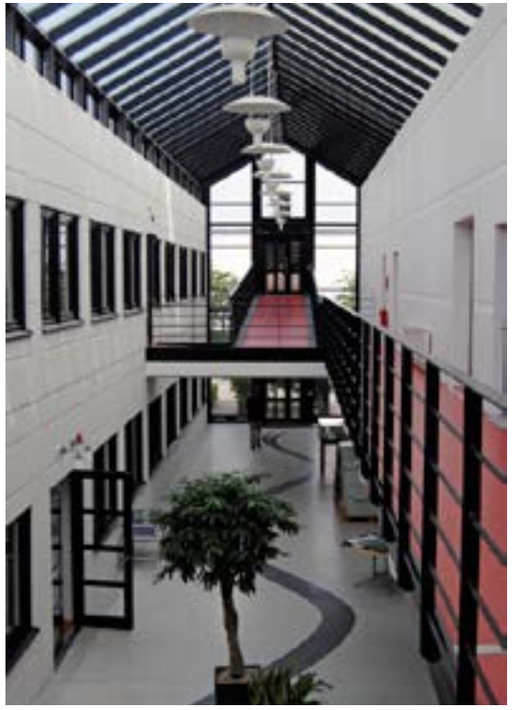
Villa Holma var mer öppet och informellt. Under dagtid var ytterdörren alltid öppen och flera rum låstes aldrig. Även besökare kunde gå in och vandra runt i byggnaden för att leta upp en arkivtjänsteman eller få kontakt med en lärare eller forskare i etnologi som också hade lokaler på Villa Holma. Vissa betrodda arkivbesökare fick sitta och studera materialet i arkivrummen där materialet förvarades.

Hyllor och arkivskåp var av mycket blandad sort och skiftande ålder och material. För den ovane var det svårt att få överblick och hålla reda på var de olika arkivserierna förvarades. Vi som arbetade där regelbundet mindes var olika handlingar stod. Även det som hörde till samma serie men som var uppställt på olika platser eller var oregistrerat. Vi höll reda på materialet inte bara genom den formella arkivbeteckningen utan även genom dess placering och pärmens och arkivlådans utseende.

I de gamla arkivlokalerna förvarades diverse oregistrerade handlingar vars innehåll och betydelse hade glömts bort. Det var ofta lite udda material som inte enkelt passade i våra vanliga arkivserier. En del var sådant som blivit lagt åt sidan när tillfällig personal slutat och kunde ibland ha legat obemärkt i flera decennier. På ACS är det olämpligt att ha detta oregistrerat eftersom nästan alla handlingar förvaras i bruna arkivkartonger där det ena blir likt det andra. Sådant oregistrerat material har

Göran Sjögård på Arkivcentrum Syd.
Fotograf: Carina Sjöholm

Arkivcentrum Syd.
Fotograf: Carina Sjöholm

ofta visat sig vara intressanta och viktiga komplement till våra samlingar.

En annan skillnad jämfört med hur det var före flytten är att gångavstånden är avsevärt längre på ACS. Det tar mycket längre tid att få fram en arkivhandling när det kommer besökare. Dessutom är det så högt i magasinen att det ofta behövs en stege. När man skall hämta från översta hyllan krävs den

högsta stegen som är mycket otymplig att föra in i gångarna mellan hyllorna. När man plockat fram materialet ska man gå ända till lässalen och sedan samma väg tillbaka när besökaren har återlämnat handlingarna. De långa promenaderna kommenteras också av kollegerna hos de andra arkivmyndigheterna. Att mäta hur långt man går på en arbetsdag med stegräknare har mer än en medarbetare föreslagit.

Förutom de långa avstånden inne i magasinen gäller också ett antal regler som måste följas som har att göra med den personliga och gemensamma säkerheten. Magasinen är att likna vid en industriell lagermiljö. Stegar och transportvagnar skall ställas på högra sidan från ingången räknat så att man inte behöver sick-sacka när man kör vagnar eller går i magasinsgången. Det är också en säkerhetsåtgärd att stegarna står på en bestämd sida om belysningen slocknar. Nytt arkivmaterial som transporteras i flyttkartonger skall så fort som möjligt flyttas över till hyllorna för att inte stå i vägen i magasinsgången. Mobiltelefonen måste vara med för att man skall kunna nå kollegerna om något fel inträffar i magasinen.

Hyllorna är som tidigare nämnt ett compactussystem som går på räls för att kunna öppna olika sektioner och komma åt hyllplanen. Man måste låsa hyllorna när man är inne i en gång mellan hyllorna. Det görs med ett elektroniskt reglage. När man vill öppna en gång måste man se till att ingen står i en öppen gång som sluts även om låset inte är påslaget och även kontrollera att ingen står i det andra våningsplanet. Hyllsystemet går genom magasinets båda våningar. Den övre våningen är egentligen ett gångbord som hänger i hyllsystemet och därför rör sig de båda våningarnas hyllor tillsammans.

Man måste alltså titta genom ett galler i golvet eller hojta. Det är svårt att överblicka hela gången mellan hyllorna och höra när man står mellan hyllorna efter-

Elektroniskt reglage för arkivhyllor.
Fotograf: Carina Sjöholm

som allt papper fungerar som ljuddämpare. Alla har någon gång varit med om att en kollega glömt sig och startat flytten av hyllorna. Det är en otäck känsla att känna sig klämd när gången blir allt smalare. Hyllorna stannar dock automatiskt om något står i vägen. Enligt reglerna måste man hålla sig med en hand när man klättrar i stegen och det är förbjudet att bläddra i arkivkartongerna när man står på stegen.

Alla sorters tillbud och olyckor skall anmälas till den magasinsansvarige arkivarien. Driftstörningar ska noteras i en feljournal. Ibland uppstår tekniska fel i hyllsystemet. Skräp, som exempelvis en bit papper i hyllornas räls eller något som skymmer fotocellerna, kan orsaka stopp och då kommer man inte åt arkivmaterialet utan man kan tvingas vänta något dygn på en reparatör. Om belysningen i magasinet slocknar blir det kolsvart. Då kan ljuset från mobilen vara räddningen för att hitta ut men det finns också nödbelysning och ficklampor utplacerade vid magasinsingången och i hissen.

Förutvarande etnologiska institutionens bibliotek överfördes till ett gemensamt fakultetsbibliotek men Folklivsarkivet fick behålla viss litteratur som hör samman med vår verksamhet. Det är litteratur om folkmusik och folksagor. De sistnämnda är intimt förknippade med Folklivsarkivets grundande och tidiga verksamhet. Vi har likaså tagit hand om vissa delar av den lokalhistoriska litteraturen som rör Folklivsarkivets huvudsakliga insamlingsområde. Vi bygger också upp ett referensbibliotek

och övertar särtryckssamlingarna. Det finns inte lokaler för ett bibliotek utan Folklivsarkivets boksamling förvaras i magasinet. Det är inte nödvändigt att ha ett fullständigt referensbibliotek på ACS eftersom många vetenskapliga tidskrifter är på väg att bli tillgängliga på Internet liksom många andra uppgifter. Ibland händer det dock att vi saknar gamla Etnologens bibliotek för att söka en uppgift till egen forskning eller för att hjälpa en besökare. Då känns det tidsödande och krångligt att beställa boken på Universitetsbiblioteket eller HT- biblioteken och vänta ett dygn för att kunna hämta den i centrum av Lund.

Framtid och utveckling på ACS

Det underlättar onekligen arbetet att vi nu har ändamålsenliga magasin, kontor och gemensamma personalrum och besöksutrymmen. Eftersom ACS har både reception och arkivexpedition kan besökare alltid få den information och service som de önskar. En begränsning är att kontorsrummens antal är så väl uträknade att det är svårt att ta emot tillfällig personal och praktikanter.

Det är naturligtvis mycket annorlunda lokaler på ACS än Villa Holma. Platserna i Lund är mycket olika. Finngatan ligger mitt i professorsstaden med sina villor och trädgårdar nära centrum. ACS i ligger i ett industriområde som vuxit upp under de senaste 30 åren i Lunds ytterkant. I jämförelse med Folklivsarkivets gamla lokaler är ACS modernt, avsevärt större och har fler anställda. Det är cirka 160 stycken och flertalet av dessa har vi ingen daglig kontakt med. För vissa anställda på Folklivsarkivet var det gamla huset och institutionen mer hemtrevligt och familjärt men förhoppningsvis förbättras trivseln efter hand.

Det finns goda förhoppningar om att Folklivsarkivets flytt till ACS blir lyckad. Det finns möjligheter att utveckla samarbetet med andra arkiv, exempelvis med gemensamma utställningar och föredrag. För det sistnämnda har det inrättats Onsdagskaféer på eftermiddagen som avslutas med kaffe och bulle. Nya kontakter och samarbetsmöjligheter öppnar sig. Vi på Folklivsarkivet har haft gemensamma föredrag med de Biologiska museerna som ingår i Lunds universitet och som numera har sina lokaler på ACS. Kontakten med personalen på de andra arkiven på ACS kan skapa nya samarbeten ifråga om forskning, presentation och arkivservice. I receptionen saluförs gemensamt böcker om arkiv och kulturhistoria. Våra verksamheter och material har goda möjligheter att komplettera varandra. Redan några år före vår flytt till ACS deltog vi tillsammans med de andra arkiven på ACS i Arkivens dag som är ett bra tillfälle att presentera verksamheten med utställningar och föredrag. På samma sätt kan exempelvis Kulturarvsdagen bli ett gemensamt arrangemang på ACS. Vi hoppas också att utveckla kontaktnätet för Folklivsarkivets frågelistverksamhet och andra dokumentationsprojekt samt vidga intresset för våra samlingar. Det kan ske genom att utveckla kontakten med arkivbesökare och släktforskarna som genom Skånes genealogiska förbund har en lokal på ACS.

För kontakten med etnologiska avdelningen och andra humanistiska ämnen krävs numera ett aktivt personligt initiativ för att informera sig om pågående forskning eller för att delta i seminarier. Eftersom Folklivsarkivet numera inte delar lokal med institutionen blir vi inte informerade med hjälp av den dagliga personkontakten. Målsättningen är att vi trots det geografiska avståndet till etnologiska avdelningen och andra ämnen på Institutionen för kulturvetenskaper ska ge personlig service för studenter, doktorander, lärare och forskare och i samverkan med hela ACS och dess kunskapsbank.

Villa Holma. Fotograf: Charlotte Hagström